

ЧЫНГЫЗ
АЙТМАТОВ

II

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ

II

ЭКИНЧИ ТОМ

ФРУНЗЕ
«КЫРГЫЗСТАН»
1982

ДЕЛБИРИМ

ПРОЛОГ ОРДУНА

Кесибим журналист болгон соң үйгө байыс албай Кыргыз жергесин кыдырып жүргөнүм жүргөн. Ошондой бир жолу Нарында жүргөн элем, Фрунзеге редакциядан чукул чакырып калышты. Автостанцияга жетип келсем, автобус менин алдымда эле жүрүп кетиптир. Кийинкиси беш сааттан соң жөнөйт экен. Жолулаш бир машинеге түшүп кетиштен башка ылаажы калбады. Жүгүрүп шаардын этегиндеги кара жолго чыктым.

Жолдун бурулушундагы бензоколонкада жүк машине туруптур. Шофер жаңы эле май куюп бүтүп, бензобактын капкагып толгон жаап жатыптыр. Кубанып кеттим. Кабинанын айнегинде Балыкчы автобазасынын белгиси бар экен. Аерге жетсем, андан нары Фрунзеге машине байма-бай каттап турат эмеспи.

— Сиз азыр жөнөйсүзбү? Мени Балыкчыга чейин ала кетиңизчи! — деп өтүндүм шофердон.

Шофер кылчайып бир карап алды да, моюн толгон кетти.

— Жок, агай, ала албайм.

— Аптесеңиз. Фрунзеге шашылыш чакыртыптыр.

Шофер дагы бир жолу түксүйө карап койду.

— Түшүнүп атам, бирок капа болбоңуз, агай. Жап баласын албаймын.

Таңыркап туруп калдым. Кабиначы бош эле экен, ала кетсе эмне болмок?

— Журналист элем... Шашып баратам. Канча болсо төлөйүн...

— Кеп акчада эмес, агай! — Шофер корс этти да, доңгөлөктү бир тепти. — Башка учурда бекер алып кетейин.

Бу жолу... болбойт. Капа болбоңуз. Дагы далай машине отот, бироопө түшүп кетерсиз. Мен алып кете албайм...

Жолдон ала кетчү бироосү бар го деген ой кетти.

— Кузовуна деле...

— Болбойт... Кечирип коюңуз, агай.

Шофер саатын карады да, жөнөөгө шашты.

Айлам түгөнгөндөн кийин ийни куушуруп, бензин куючу москоол орус катынды таңыркай тиктедим. Ал баятан бери терезесинен бизди телмире карап отурган. Мага башын чайкады, каптесиз, тынчын албаңыз дегенсиди. Таң.

Шофер кабинасына отуруп, тутанбаган папиросуп тиштеди да, моторун от алдырды. Отуздар чамасындагы күржүгүй далы, узун бойлуу жигит экен. Рулдун алкагынын аткый кармаган шадылуу колдору, кабагы салаңдаган чарчаңкы коздору али күнгө көз алдымда турат. Чү дээр алдында алаканы менен бетин бир сүртүп алды да, оор күрсүнүп, алдыдагы тоо боорлоп кеткен жолду олурая карап койду.

Машине жүрүп берди.

Бензин куюучу катын будкасынан чыкты. Саягы мени жубаткысы келди бейм:

— Иренжибеңиз, азыр сиз да кетесиз, — деди.

Мен улчукпадым.

— Кусалыкка жабыркап жүрөт алиги байкуш... Айтса, узун сөз... Бир кезде ушул базада турчу.

Бензин куюучу катындын сөзүн аягына чейин уга албадым. Жолулаш «Победа» чыгып калды.

Алиги жүк машинени биз Долондун этегинен араң кууп жеттик. Жүк машине катуу жүрүп баратыптыр. Тянь-Шандын жолуна капык болгон шоферлорго да мыпчалык катуу жүрүш опурталдуу эле. Катуу бараткан күүсүн басаңдатпастан боор талашкан кыя жолдун чукул бурулуштарынан шарт-шурт бурулуп, салаңдаган аска таштардын астынап күркүрөп өтүп, бирде кайкыга чыга калса, кайра көрүнбөй түшүп кетип, брезенти далбактап бортуп чапкылап кайра чыга калып, машине алдыбызда баратты.

Капткен менеп «Победа» жеңилдигин кылды. Акырындап басып өтө бердик. Өлөр-тирилерине карабай арылдаткан бу кандай неме деп мен карап өтүм. Аңгычакты жамгыр аралаш мөңдүр төгүп жиберди. Айнекке чаба жааган жамгырдын пардасынан шофердун сустайган жүзүн көрүп өттүм. Папиросун капшыра тиштеп, колу ты-

ным билбей рулду аркы-терки тегеретет Кабинада да, кузовунда да жан адам жок...

Ошол ошо болду. Нарындан келген соң көп отной менен Ош областына жопотүштү. Журналисттин жаны жай алмакпы, дамаамат ашыгын жүргөнү жүргөн. Мен вокзалга так поезд жүрө берерде араң жетип бардым. Ашыгып күпеге кирдим. Терезени тиктеп отурган жүргүнчүнү обол элес албапмын. Поезд күүлөшүн жүрүп берди, тиги жүргүнчү анда да бери бурулуп отурбады. Ошондон улам көңүлүм түштү.

Радиодон комуз чертилип жатты. Кадимки тааныш күү. Негедир бу күүнү укканда мен кечкурун эеп талаада жай бастырып келаткан жалгыз атчанды элестетем. Жол алыс, эеп талаа, кыңылдап ырдап жүрүп отурса жүрөктөгү чер козголот. Даңгыр жолдон аттын гана дүбүртү бир калыпта угулуп, ойлогон оюң, учкап кыялың бузулбайт. Үч кыл бирден терилип, комуз күүсү бир калыпта шылдыраган молтүр суушуп, ат дүбүртүн кайталагансыйт, адырмактын артына батып бараткан күндүн капалыгын айткансып сезим сыздатат, күүгүмдөгү салкын желаргыдай кайра көңүл сергитет. Жалгыз атчан жүрөк сырны кыңылдап ырдап барат, күүгүмдөгү буурулданган эгин талаа, кашкайган сызма жол коштон үн салып жаткансыйт...

Азыр поезд менен бараткан жолдон илгери жалгыз атчан жолоочулар печен ирет өткөндүр... Тигинтип кызарып батып бараткан күндү, талаанын бетине күүгүм түшсө да тамылжып кызарып турган тиги тоо чокуларындагы мөңгүнүн оңун, аздан соң тамылжыган ал оң да өчөрүп, өзү болсо узак жолдо шашпай бара жатканын ырдап өткөндүр...

Терезе сыртынан жолду катар бирде дүңүйгөн бак, бирде буржукташкан жүзүмдүктөр, бирде кочкул жашыл түстөнүп күдүрөйө оскон жүгөрү талаалары өтүп барат. Кош ат чеккен араба туура жол менен жолго жакындап келатат. Жаңы чабылган беде салып алыптыр. Араба шлагбаумга такала келип токтоду. Ийинде оңун кеткен жыртык майкечен, тизесинен өөдө түрүлүү шымчап, жүзү күнгө тотуккан тестиер бала поездди жалдырай тиктеп, тиштерин кашкайта жылмайып турат. Кимдир бироого кол булгап да койду.

Комуз күүсүнүн ыргагы поезддин жүрүшүнө жалгашып баратты. Ат дүбүртүнүн ордуна поезддин доңголокторү бир калыпта шакылдайт.

Алиги жигит терезе түбүндөгү столчого чыкапактап, менден далдалагандай жаагып таянып, жапагы калыбын жазбай сыртты телмире тиктеп келатат. Бул отурушууда ал дагы жалгыз атчап жолоочуну ырын ырдап келаткансыйт. Өз оюна сүңгүп кирип кеткендей, жапында киши бар-жогу менен иши жок. Бирдемеден улам капалуубу, же кыялданып отурганы ушундайбы, айтор өлүмсүк шамдай өңү муңайып, ичтеги кайгышып көлөкөсү жаап тургандай. Карап отуруп, мен бүшүркөй баштадым. Кайдан көрдүм эле? Шадылуу колдору да пегедир таанып... Мына ошондо эсиме келди: бу баягы мени салбай кеткен шофер эмеспи. Ушуну менен өзүм да тынчыдым. Дагы бир жумушу менен бараткан жандыр да деп, жолго ала чыккан китебиме үңүлдүм. Сураштырып отурамбы. Анып үстүнө мени эле эстеп жүрөт дейсиңби. Жолоочу шофердун жолуктурбаган кишиси болобу.

Ошентип ар кимибиз өз оюбуз менен бир топко жүрдүк. Сырт күүгүмдөнө баштады. Тиги жигит бир маалда чылым чекмекчи болду. Папирос алып чыкты да, ширеңке чагар алдында оор күрсүнүп койду. Апап башын которуп мени көрө сала таңыркай тиктеп алып, кызарып кетти. Таанып койду.

— Саламатсызбы, агай! — деди куюноолүүдөй күлүмсүрөп.

Алик алып, кол бердим.

— Алыска баратасызбы?

— Алыска! — Ал тамекинип түтүнүн жай үйлөдү да, ойлоно калып унчукту: — Намирге баратам.

— Намиргеби? Анда жолубуз бир экен. Мен Ошко баратам. Отпускабы, же иш которуппу?

— Ошол өңдүү... Чегесизби?

Экөөбүз тең түтүн буркурагып, упчугушпадык. Сүйлөшөр сөз деле жок сыяктапды. Жигит кайрадан оюна чомулуп кетти. Башып салаңдатып, поезддин термегенине жараша термелип отурду. Башта көргөнүмөн алдаганча өзгөрүп кеткен сыяктанат. Жаагы шылынып азып калыптыр, маңдайына үч катар бырыш түшүптүр. Жыйрылган кабагы жүзүнө күңүрт көлөкө түшүрүп тургансыйт. Бир маалда жигит мени карап, күлүмсүрөй күрсүнүп койду.

— Баягыда сиз мага кана болуп калдыңыз окшойт ээ, агай?

— Качап, эсимде жок. — Мен аны коомайланткым келбеди. Бирок, ал мени кадала тиктеп, чып ичинен ке-

йигендей көрүндү. Мен эстедим. — А, Парында жолуккандабы? Эсимен да чыгып кетиптир. Ошо да сөз бекен. Жолдо жүргөндө эмнелер болбойт. Сиз дагы эле эстен жүргөн турбайсызбы.

— Башка учур болсо балким унутуп калат белем. Бирок ал күндү унута албайм...

— Эмне болду эле? Авария эмеспи?

— Кандай десем... авария эмес, банка иш эле... — деп оозуна сөз келбеди, анан күлүп калды, мага кара күчкө күлгөндөй көрүндү. — Азыр машинечен болсом кайда алпар десеңиз да жеткирет элем. Бирок өзүм жүргүнчү болуп баратпайымбы.

— Эчтеме эмес. Ат баспаймын деген жерин үч басат, дагы жолугуп калгыбыз бардыр...

— Аныңыз туура. Эми жолуксак кабинага өзүм сүйрөй киргизем.

— Анда убадалаштык, — деп мен тамашаладым.

— Убадам ушул, — деп жигиттин да көңүлү ачылды.

— Деги анда эмнеликтен албай кеттиңиз?

— Эмнеликтен дейсизби? — деп ал кайра түнорүцкү тартты.

Кабагы салаңдап алдын тиктеп, папиросун үстөккө-босток сорду. Оңтойсуз суроо берип алганыма окүндүм да, сөз жаңыртыштып амалын таппай отурдум. Жигит папиросунун түбүн күл түшүргүчкө баса өчүрдү да, күчүркөнө тилге келди:

— Ала албагам... Уулумду ойготмок элем... ал мени күтүп турган...

— Уулум дейсизби? Нечеде уулуңуз чоңбу?

— Жок! — Жигит күлүмсүрөп көзү жайнады. — Тен-тек али, бешке жаңы чыкты.

— Ошондо ал жолдо күтүп турган беле?

— Ашуудан күтмөк.

— Кандайча? — Мен түшүнө албадым, уулу кандайча ашууда жүрөт?

— Кандай десем... Түшүнөсүзбү... Мындай болгон эле...

Толкунданганын басышка ал кайрадан чылым чекти. Анан мени тик карап, сөзгө кирди.

Өз тагдырын баяндаган шофердун аңгемесин мен ушинтип уктым. Мурда бул окуяларын эч кимге айтпаганы көрүнүп турду. Ичтеги сырын туш келди айта бербеген бир мүнөз жигит экенин мен ушунда билдим. Би-

рок, азыр айтып отургап окуяларын жан адамга айтып бугун чыгарын албай жашырып жүрүү кыйын болмок.

Алдыда убакыт көп, поезд Ошко чейин дагы эки сутке жол жүрөт. Андыктан мен баянчыны шаштырбадым, туурадан суроо катып созуп болбодум. Баштап муруп кечирген окуясың кайрадан аралап жүргөнөсүң, адам өз эрки менен эскерип отурушуна не жетсип. Анап калса ботөпчө окуя болуптур, кызыгың, толкундаң, созуп бөлүп жибериле карманып араң уктум. Кийин журналисттик кесибим аркасы менен бу шофердун тагдырына байланыштуу дагы кошумча аңгемелерди уктум. Анын баарын чогултуп, толуктап, аттарын өзгөртүп кайра иштеп чыкмакчы да болгом. Бирок ойлоп отуруп, кандай уксам ошо бойдон калтырууну туура көрдүм. Ушунум туура болду оңдопот.

Эмесе повесттин каармандарынын башынан откоргон окуяларын өз ооздорунаң уккула.

ШОФЕРДУН БАЯНЫ

...Ойдо жок иш күтпөгөн жердеп башталат.

Аскерден жаңы эле келгем. Моторлуу болуктө кызмат өтөп, шофер болуп жүргөм. Өзүм балдар үйүндө чоңойгөм. Алыбек Жантурин деген досум мендеп бир жыл мурун аскерден бошонуп кетти эле, Балыкчынын автобазасында иштеп жатынтыр. Башка барар жагым болбогон соң мен да аны издеп жөнөдүм. Алыбек эңсегенибиз да Тянь-Шань менен Памир боло турган. Мени жакшы кабыл алышты. Жатакана беришти. Жапжаңы ЗИЛ машини беришти, майышкан бир жери жок. Чынымды айттайын мен да машинени адамдан кем көрдүм. Мотору да күчтүү. Бир мыкты чыкканы туш келген экен, жакшы асырап жүрдүм. Ырас, жүктү ашкере көп ала бербейбиз. Тянь-Шандын жолу деген кандай, дүйнөдөгү бийик тоолуу автотрассалардын бири. Тегиз жер көрбөйсүң, дамамат капчыгай өрдөп, ашуу ашып, бел басып, аска-зоонун боорун тырмалап жүргөнүң жүргөп. Тоо арасынын жыбыт-жылгаларынын баары эле булак-башат дечи, ошондо да дайыма жапыбызга суу ала жүрчүбүз. Кузовдун алдыңкы бурчуна кадалган жыгачты байкаган чыгарсыз. Ошого илинүү камерада дайыма суу боло турган. Анткени, кыя жолдо мотор ысып кетет. Аның болбосо радиатор эрип агып калышы мүмкүн. Алпараткан жүгүң деле

анча көп эмес, бирок жолдун тиктиги ошончолук. Оболу мен да канткенде көбүрөөк жүк артынышка болор эде деп баш катыргам. Бирок, калып алгап жобону кантти өзгөртмөксүң. Тоо деген тоо да.

Өз ишиме озум ыраазымын. Жүргөп жерим да көңүлүмө толот. Автобаза так Ысык-Көлдүн мизинде. Чет элден келген туристтер көлдүн жакасында селейип туруп калышканда мен: мына, биздин Ысык-Көл ушундай! Мындайды кайдан табасыңар! — деп корстон болуп өтөм.

Алгачкы күндөрү тек бир нерсеге көңүлүм ирежип жүрдү. Жаз-жарыш, колхоздор күрдөөлдүү ишине күчөп киришкен мезгил. Бирок, техника жетишпейт. Ошол үчүн биздин автобазадагы машинелердин бир азын колхоздорго кол кабышка жиберип турат. Жаңыдан алынган шоферлордун шору. Кан жолго чыгышка даярданып калган сайын андан алып, айыл-айылга айдап жиберет. Ырас, колхоз жумушу да маанилүү, керектүү экенине акылым жетип турат, бирок, кан жолдон калганыма ичим ачышат, апын үстүнө машинемге боорум соруйт. Айылдын кара жолунда кара баткакка тыгылып, оңгүл-дөңгүлдө өпкө жүрөгүң аралаша секириктен жүргөндө тетиктери чачылып кеткидей. Ал жолдордун бетин кудай көрсөтпөсүн.

Ошентип, бир күнү үй сарайга деген шиферди жүктөн, бир колхозго бараткам. Айыл тоо этегинде, ага чейин жол бөксөлөп бара берет. Жакшы эле бараткам. Жол тоорсуп калыптыр. Айылга жакып калган. Мына ошерде бир кичинекей эле арыкка тыгылып туруп калдым. Эрте жаздан бери жолдун тамтыгып чыгарып салышкан экен, баткактуу жерине төө батса тапнайсың. Ары-бери жүткүнтө айдап көрдүм, чыгар эмес. Кайра сормо баткак машинени ого бетер соруп барат. Апын үстүнө кыжырлап атып рулду катуу толгоп алган экем, дөңгөлөк бурулбай калды. Машиненин астына сойлобосо болор эмес... Ошентип жатам, асман-жерим адам баткыс тар болуп. Чекемеп аккан тер кулагыма сарыгат, апсайын жолду тилдейм. Бир маалда бирөөнүн келаткан шыбырты угулду. Машиненин астындагы мага резина отүк гапа көрүндү. Эки отүк келип, туруп калды. Эмне, буер ага цирк бекен, эмнеге кызыгып туруп калды деп жиним келди.

— Өпкөдөн баскансың эмне туруп калдың, өтүп кете бербейсиңби! — деп корс эттим машиненин астынан.

Көз кыйгыым менен отүктөн өөдө, тизе ылдый кыкка булгаган койпоктуң этегин көрдүм. Айылга жеткирип кой дечү кемпирлердин бири го дедим кызымда.

— Кете бер, чоң эне! — дедим мен. — Менин жумушум көп али, чыдап күтө албассың.

— Мен чоң эне эмесмин, — деди анда тиги. Үнүндө кысыпгаңдык бар, бирок кермек какшыгы да сезилди.

— Анда кимсиң? — дедим.

— Кызмын.

— Кызмын? — деп өтүгүп дагы бир карап алдым да, оюнга чаптырдым. — Сулуу кызсыңбы?

Эки отук тыбырап алды да, кетүүгө ыңгайлангандай четтей басты. Ошондо мен ашыгып манипенин астынап сойлоп чыктым. Карасам, маңдайымда тал чыбыктай буралган кыз турат. Башында кызыл жоолук, кабагы түйүцкү. Ийинине салынган чоң кемсел, кыязы атасыныкы окшойт. Үн-сөзсүз телмире тиктейт. Өзүм бети-башымап бери баткак болуп жерде отурганымды унутуп да коюп мун.

— Ырас, сулуу дегенчелик сулуу экенсиң, — деп мен жымыйып койдум. Кыз чынында сулуу экен. — Туфли болсо гана! — деп тамашаладым ордуман туруп жатып.

Кыз терс бурулду да, кылчайбастан жөпөп берди.

Бул эмнеси? Таарыштып алдымбы? Мен коомайлана түштүм. Кууш жетишке жүткүпө берип, кайра аспаптарымды жыйнай салдым да, машинеге миндим. Алды-артына күүлөптүп, мотордун жанып чыгара бастым. Бирок машине суурулуп чыгар эмес. Кыз болсо алыстагандан алыстап кетип барат. Кимге багыштаганымды озүм билбей, баткак чачып чимирилген дөңгөлөктөргө эңиле карап кыйкырдым:

— Кое бер! Кое бер дейм!

Акселераторду житире бастым. Машине өпкө кагып оптоп ыйлап, алдыга жылжый берди, дөңгөлөктөр тыгылган чуңкурупап баткак тиштеп суурула берди. Бир маалда кыраңга чыга түштүм. Ошондогу кубанганым! Жолулай зуу көйдүм да, жүзүмдогү ылайды аарчынып, чачымды сыладым. Кызга жанаша берип, тык токтоттум, отурган ордумда сунала берип, каалганы шарт ачтым:

— Отуруңуз! — деп колумду супуп турдум.

Кыз токтоор ою жок, кете берди. Мына балээ! Кежигемди кашып отуруп калдым, анап дагы кууш жеттим. Бу жолу кечирим сурап өтүндүм:

— Ачуулабаңыз. Мен анчейин эле... Түшүңүз эми келиңиз!

Кыз бу жолу да жооп бербеди, кылчайбады. Ошондо кыздын алдын торой туура токтоттум да, кабинадан ыргып

түшүп, машиненин тумшугун айлана чуркап барып, каалганы ачтым, колумду албай туруп бердим. Кыз сестенө тиктеп, жакындай басты. Ачкенедей асылган кандай неме дегендир. Мен унчукпадым, күтүп турдум. Мени аядыбы, же башка бир ой ойлодубу, кыз башын чайкады, унчукпастан кабинага түштү.

Журуп кеттик.

Созду кандай баштасам деп үнсүз келем. Далай кыз менеп таанышып, сүйлөшүп көргөн жан элем, бу жолу оозуман сөзүм качты. Бул эмпе болгонум? Рулду ары-бери айландырып, көз кыйыгымы таштап коем. Бир тал чачы толгонуп алкымына түшүп турат. Кемсели ийинин жылбышып чыканагында. Кыз өзү мага тийип албайын дегенсип боюп качырып отурат. Көзү бет алдын суз карай, бирок өзү жароокер өңдөнөт. Кабагып түйөйүн десе деле болбой маңдайы жарык. Бир маалда мени кыңая карады. Көздөрүбүз чагылыша калды. Кыз жылмайып койду. Ошондо барып оозума сөз келди:

— Жапа машиненин жанына келип эмнеге токтоп калдыңыз? — дедим тапкан сөзүм ушу болуп.

— Сизге жардам берейин дедим эле.

— Жардам берейин деп? — Күлүп жиберипмин. — Чын эле жардам бердиңиз. Сиз болбогондо каш карайганча жатмак экем ошерде... Сиз ар дайым ушу жол менеп өтөсүзбү?

— Ооба. Уй фермада иштейм.

— Анда ырас болгон тура! — деп мен кубанып кеттим, кайра жымсалдоого ашыктым. — Жолуңар жакшы экен!

Айтып бүткүчө машине бир уңкулдап секирип өттү эле, кыз экөөбүздүн ийиндерибиз тийише түштү. Мен ики деп ийип, кызарып-татарып көзүмү ала качтым, кыз күлүп калды. Аны көрүп чыдай албай мен да каткырдым.

— Мен дагы бу колхозуңарга барбайып деп кыжылдашып жүрбөйүмбү базада! — дедим күлкү аралаш. — Жолдон сиздей жардамчы учуратарымды кайдан билейин.. Ай, Илияс! Илияс! — деп өзүмдү өзүм жекирип алып, кайра айттым: — Илияс деп өзүмдү айтып атам.

— Менин атым Асел... — деди кыз.

Айылга жакындап калдык. Жол да оңолуп берди. Газды басып-басып алдым. Терезеден шамал аркырап, Аселдин бир байлам жоолугун башынан талаша желшип, чачын желбиретет. Үн-сөзсүз бараттык. Экөөбүздүн тең көңүлүбүз ачылды. Мындап бир саат эле муруп дайынып

билмек тургай коромүн деп ойлобогон жан эми минтип анда-саңда чыканактарыбыз тийише катар отуруп баратсак, мындап ары аны гана ойлогуң келип, кокурок оропкүп, машинени да аркырата айдайт экенсиң... Асел кандай ойдо баратканын ким билсин, бирок козу жалжылдап, жүзү жаркын. Ушинтип токтобостон, ажырашпастан чексиз бир жакка кете берсек... Бирок айыл аралап калганбыз. Аңгыча Асел капилет шашып калды:

— Токтотуңуз, мен түшөйүн!

Мен тормоз бастым.

— Келип калдыңызбы? Ушерде турасызбы?

— Жок,— деп кыз оңтойсуздана шашты. — Бирок, ушерден эле түшүп калайын.

— Коюңуз! Үйүңүздүн дал түбүнө алнарам! — деп кыз каяша айткыча апдап ары айдадым.

— Болду, мына келдик,— деди Асел акыры. — Рахмат!

— Эчтеме эмес! — Анап тамаша-чынга чаптырып кошуп койдум. — Эртең жанагы жерге дагы тыгылып калсам жардамга келесизби?

Кыз кылчайып жооп бергиче болбоду, дарбазанын кичинекей каалгасы ачылды да, бирдемеге алактаган катамал аял чыга келди.

— Кокуй, Асел! — деп балбалактады. — Мынча кечигип кайда жүрөсүң? — Анап күйшөлөктөй күбүрөдү. — Бол тезирээк кийине кой, куда-кудагылар келип отурат.

Асел кысына түштү. Ийиндеги кемсели шыпырылып кетти эле, аны ала коюп, апасынын артынан шылкыя басып жоноду. Каалгага жете бергенде бир кылчайып жалт карады. Аңгыча каалга да шарт жабылды. Сыртта байлануу турган токулгалуу аттарды мен эми байкадым, тери кургабайтыр, кыязы алыстан келген окшобойбу. Рулга таяна моюп созсом, очок башында, самоор тегерегинде карбаластан аялдар жүрөт. Бастырмадын астында эки киши кой союп жатат. Кудаларга даярдап жаткан сый белем. Дедароо болгон мен эсимн жыйдым да, жүгүмдү түшүрүүгө жүрүп кеттим.

Кечкурун автобазага кайтып келдим. Машинени жууп, гаражга киргиздим. Негедир дагы нары жак, бери жагын карагылап жүрө бердим. Бүгүнкү окуя негедир мынчалык тынчымы кетиргенип өзүм түшүнө албайм. Жолду катар өзүмдү өзүм урушуп келгем: «Сага эмне керек? Кандай немесиң? Ал сенин кимсиң эле? Колуктуң беле, же карындашың беле? Бар болгону жолдон жолугуң, үйүнө жет-

кирип койгонуңбу? Сүйүүгө эзилишип, убадалашып келгендей эмне күйүңөсүң? Ал кыз балким сени ойлоп да койбос чыгар! Тим эле сен деп сыздап калгансып... Бир жолбун шофер экенсиң, сендейлер самсып жүрөт. Ал кыздын антташып койгон жери бар окшободубу. Сен ким экенсиң? Кудалары келиптир, эми бир күнү үлпөт тою болот. Анда сенин тиешең эмне? Жапыңды куру кыйнабай кол шилтеп басып кете бер да? Машиненди аркырагын айдап жүрө бер!..»

Бирок, канчалык чымырканып кол шилтесем да Аселди унута албай койдум, балээ ушу болду.

Эми машиненин тегерегинде кыла турган иш деле калбады. Жатаканага кетсемби? Жаткан жайыбыз шаңдуу, көңүлдүү, кызыл бурчубуз бар. Бирок, мен бүгүн жалгыз болгум келип турду. Колуму желкеме жаздапшып, машиненин бир капатына кыйшайдым. Тигинде машине койчу чуңкурда Жантай бирдеме кылып жүрөт. Арабызда ушундай бир шофер бар эле. Ал чуңкурдан мойнун созуп, мага тамаша ыргытты:

— И жигит, ойлоңуп калыпсың? Ойлонгон оюда жөл болсуң?

— Акча табыштың жолун ойлоп жатам! — дедим мен кыжырлапа.

Жаман көрчү элем апы. Кесип алса кан чыкпаган сараң эле. Анан калса башканын жакшылыгын коро албаган ичи тар, куу кантал митаам неме. Башкаларга окшоп жатаканага да жатпайт, бир аялдын үйүндө жүрөт. Ошого күч күйөө болуп кирип алат имиш дешкен. Андан таяу тартпаган неме. Бекер оокат, даяр там...

Мен терс толгонуң кеттим. Короодо машине жуугучтун жанында биздин балдар ызы-чуу түшүп жатышат. Бири кабинасына чыгып алып, кезек күтүп турган беркилерге бранспойттон суу атырып жатат. Каткырык-күлкү базаны жаңыртат. Суу катуу атылат, тийсе теңселте коет. Тиги жигитти кабинадан сүйрөп түшүүгө ыкыс бергендерди көкүрөк-жонго урдуруп, баш кийимдерин учура коюп жатат. Өзү каткырып күлүп, бийлеп турат. Аңгыча суу катуу тээп, асманга чачырады, күн нуруна желеленип алыс ийилип түшүп жатты. Карасам ошоякта биздин диспетчер Кадийча туруштур. Атылган суу анын башынан ары ашып түшүп, келин нурга бөлөнүп турат. Кадийчаны оңой-олтоң шаштыра албайсың. Наркын коо бербеген немеге жакындап шынаарлап да кыйын. Мына азыр да кебелип койбойт. Тие албайсың, начарсың деген-

сыйт. Өкчөлүү отукчон бутун серпе таштап коюп, чачып түрүп турат. Күлүп турат. Күмүштөнгөн майда тамчылар тобосунон себеленет. Тегеректеги балдар каткыра күлүп, суу чачкап жигитти шыкактап жатышат:

— Соорусуп бир жууп койчу!

— Бир чаптырын ал!

— Кадийча, сак бол!

Бирок жигит батына албай суушу ары-бери үстүнөн шыра аттырып турду. Апын ордунда мен болсом, башынан ылдый жаба чачат элем. Кадийча да мага эчтеме демек эмес. Күлүп тим болмок. Муну макташып айтып отурган жерим жок. Бу келин мени башкалардан оңтолөй жүрчү. Мени менеп сүйлөшкөндө жумшарып, наздашып турат. Тамаша айтып, чачынап сылап өтсөм жага бербей калат. Экөөбүз ар дайым бирдемеден улам кызаңдашып, талашып айтыша кетебиз, бирок меники патуура болсо да ийигип жөнүмө көнүп берет, мага ушунусу жакчу. Кээде киного алпарып, кайра үйүнө узатып коём. Акыры жатаканага барчу жол деле ошол. Диспетчерлик бөлмөсүнө мен сүзө кирип бара берем, башкаларды жолотпойт, козопоктөп гана сүйлөштүрөт.

Бирок азыр Кадийча менен шынаарлашар коңүлүм жок эле. Мейли, ойной беришсин.

Кадийча чачын түрүп бүттү да:

— Тамаша экөө, оюн бир. Болду! — деп буюра сүйлөдү.

— Койдум анда, жолдош диспетчер! — деп тиги жигит таазим этти. Аңгыча даяр турган балдар аны кабинадан сүйрөп кетишти.

Кадийча бизди бет алып басты. Жантайдын машинесинин жанына келип, алда кимди издегендей болду. Мени байкаган жок, ортодо бөлмө бөлгөн тор бар эле. Жантай чуңкурдан мойнун созду:

— Саламатсыңбы, сулуум!

— А, Жантайсыңбы...

Жантай көзү өтүп анын балтырын суктана карап калды эле, Кадийча ирепжиң ийини какты.

— Көзүң тийбесин, — деп өтүгүнүн тумшугу менеп тигинин ээгин кагып койду.

Башка бирөө болсо олбогон төрт шыйрагы калар эле, тиги болсо перизатка өптүргөндөй бетер жалжая күлүп, чуңкуруна кирип кетти.

Берээк баса түшүп Кадийча мени көрдү.

— Ии, жатыпсың, Илияс?

— Мамыктын үстүндө эс алып...

Кадийча торго жармашып кадала карады да, акырын айтты:

— Диспетчер болмөсүнө келип кетчи.

— Мейли.

Кадийча кетти. Мен да туруп, жөнөмөк болдум эле Жантай чуңкурунап дагы моюп созду.

— Келишимдүү катыш ээ! — деп мага көз кысты.

— Бирок сенин теңиң эмес!

Муну уккап Жантай итиреңдеп мушташа кетеби деп ойлодум эле. Мен өзүм мушташканды жамап көрөм. Бирок, азыр жаным жай тапнай турган чакта аялбайт болчумун.

Жантай болсо кумсарып койбоду.

— Болуптур, — деп булдурады. — Тирүү болсок көрө жатарбыз...

Диспетчер болмөсүнө кирсем жан адам жок. Бул эмнени? Өзү кайда житип кетти? Мен кайра бурула берген жерде Кадийча экөөбүз төш тиреше түштүк. Ал далысын эшикке жолөп, кайкай турган экен. Кирпик астынан көздөрү күйүп-жапат. Ысык тыноосу бетиме алоо болуп тийди. Мен кармана албай жүткүно бердим да, кайра бөжүмү тарттым. Кызык, ошол саамда Аселге опосуздук кылып жаткансып кеттим.

— Эмнеге чакырдың? — дедим ирепжигендей.

Кадийча калыбын жазбай, унчукпай турду.

— Айтпайсыңбы?... — дедим чыдамым кетип.

— Билбей турасыңбы? — деди ал үнү ызалуу дирилдеп. — Башка бирөөнү таап алгансың го дейм? Бизди дегиле эле көзүңө илбейсиң...

Шашып калдым. Бу мени эмнеге күнөөлөйт? Кайдап билип ала койду?

Аңгыча терезенин капкагы ачылып, Жантайдын башы көрүндү. Көздөрү табалагандай ойноктоп, жүзүндө митаам күлкү.

— Мынаңыз, жолдош диспетчер! — деп ал Кадийчага кагаз сунду.

Кадийча аны ачуулана жалт карап алды да, мага зааркана сүйлөдү:

— Сенин жол кагазыңды артыңан бирөө алпарып берет дейсиңби! Же киши чаптырып чакыртабызбы?

Апап мени мындай түртүп салып, столуна барды.

— Ме! — деп сунду мага жол кагазды.

Мен алдым. Карасам, эртең да жанагы колхозго жүк

ташып барат экем. Жүрөгүм муздай түштү: Аселдин абалы жанагы болсо, мен кайсы бетим менен барам?.. Ал болбогон күндө эмне үчүн мен эле бара беришим керек колхозго? Менп эле кубалай беришеби колхозго?

Жаным чыгын кетти.

— Дагы колхозгобу? Мен эмне, бок ташууга жалданыпмынбы?! Барбайм! — Жол кагазды столго ыргыттым. — Бүгүн баткакка ообаганым да жетет, башкалар барсын!..

— Кыйкырба! Нарядың бир жумага жазылган. Керек болсо дагы узартып койт,— деп Кадийча да ачуулана чаңырды.

Мен кайра бастай түштүм.

— Барбайм,— дедим кайталап.

Кадийча да адатыпча тез жумшарды.

— Болуптур. Чоңдор менен сүйлөшүп коройүп,— деп столдо жаткан жол кагазды алды.

«Барбай турган болдум,— дедим ичмен,— бирок Аселди да экинчи көрбөй турган болдум». Муну ойлоп алып, кайра кыйлала баштадым. Өмүр бою окүнүп жүрүп оторум кадиксиз сезилди. Кой, барса барайын деген ой келди.

— Болуптур, келе бери! — Жол кагазды Кадийчанын колунап жулуп алдым.

Терезеден башып салаңдатып турган Жаптай бырс күлдү:

— Айылдагы менип чоң энеме салам айта бар!..

Мен үндөбөдүм. Тумшугуп талкалап койсо болор эле!..

Эшикти шарт жаптым да, жатаканага кетип калдым.

Эртеси жолду катар издей карап бара берип көзүм тешипди. Кайда болду экен? Гал чыбыктай буралган кымча бел кыз каерден көрүпөр экен? Кызыл жоолук делбирим. Ырга чыккан ак кайыңым! Мейли, бутуңда резинка отук, ийиниңде атаңын кемсели болсо, мейли. Кандай кыз экенин өзүм көрүп турбайымбы!

Козгоп кеттиң жүрөгүмдү, делбирим, жанымдын тынчып буздуң!

Алактап жан-жагымды карап бара бердим, эч жердеп көрүпбөдү. Айылга да жеттим, көчө бойлой карап баратам. Жок! Мына анып короосу. Машинени токтоттум. Балким үйүндө болбосун? Бирок калтип чакырам, эмне дейм? Кайра жолугушууну тагдыр жазбаган экен да... Жүк түшүргөн жайга бардым. Жүктү түшүрүп жатып да, кайра кайткан жолдо жолугуп калбасын деп үмүтүм жы-

луу. Кайтып келатып да жолукнады. Жолдоп фермасына кайрылдым. Фермасы айылдан алыс кайырмада. Бир кыздан сурадым. Бүгүн ишке келген жок деди. «Демек мага жол боюнча жолугуп калбас үчүн атайы чыкпай калган экен го», — деген ойго уугун, коңулум чоктү. Автобазага ыңдыным очун кайттым.

Кийинки күнү дагы жолго чыктым. Бара жатам. Бүгүн кечегидей дегдебедим. Чынында эле мен ага ким элем? Кудалашкан жери бар кыздын тынчын алын мага эмне жок? Бирок ушинтин эле бир жолугун алын жок болобузбу деген ойго ишене албайм. Айылдарда азырка чейин деле кыздын макулдугун албай кудаланып берин жатпайбы. Гезиттен капча окубадым. Андай болгон күндө найда эмне? Жоо кеткен соң кылычыңды бокко чап. Макулбу, жокпу, узатып жиберген соң кайра келер кыз жок, таш түшкөн жеринде оор, бузулган өмүр кайра калыбына келбейт... Ушундай ойлор башымда чар коңолок айланым баратты.

Жаздын толуп турган кези. Боор-боордо кызгалдак жайнап гүлдөгөн чак. Ушу кооз гүлдөрдү бала күнүмөй жакшы көрөм. Жылаңаяк жүгүрүп жүрүп бир кучак гүл терип, Аселге алпарып берер болсом ээ! Бирок, кайда, ал эми учту кетти...

Аңгыча коргон көзүмө өзүм ишене албадым. Жолдоп боюндагы бир таштын үстүндө, мурдагы күнү мен тыгылган тушта Асел отурат. Куду бироочү күтүп отургандай. Мен учуп жеттим. Асел чоочун кетти, карбаластап башынан жоолугуп жулуп алды. Бүгүн Аселдин кийгени татынакай койнок, өкчөлүү туфли. Бараткан жолунун алысын кара да, өкчөсү бийик туфлисин көр. Дароо машинени токтоттум, жүрөгүм лакылдап оозума тыгылды.

— Саламатсыңбы, Асел!

— Саламатсызбы! — деди ал акырын.

Мен кабинага түшүрүүгө жардамдашайын десем ал жай толгонуп жол бойлото баса берди. Мен да машинени жандай айдап, ал түшөр эникти ачып койдум. Ал жол бойлоп, мен руль кармап, ушинтин бара бердик. Экөөбүздө тең үн жок. Эмне дейм? Акыры кыз суроо катты:

— Кече фермага бардыңызбы?

— Ооба, эмнеси бар экен?

— Жөн эле. Барбай эле койгонучуз жөн.

— Сизди көрөйүн дегем.

Асел унчукнады. Менин оюмда кечегин кудалыктын

жайын билүү. Сурагын десем, оозум барбайт, корком. Оюм туура чыгын калабы деп корком.

Асел мени бурула карады.

— Ырас эле ошондойбу?

Асел башын ийкеди. Руль колуман чыгып кетиптир.

— Той качан? — деп сурадым.

— Жакында, — деди ал акырын гана.

Ызама чыдабай машинени кутурта айдап, көз коргон жакка жөногүм келип кетти. Бирок ылдамдыктын ордуна сцененин басып алган эжем, машине күркүрөп көс берди эле, Асел чоочуганынан четке ыргып кетти. Кечирим да сурабадым. Анттер чак эмес эле.

— Анда эми корүшпойт экенбиз да?

— Билбейм. Корүшпөгөнүбүз эле дурус го.

— Жок, мен баары бир... эмне десең ошо де, мен баары бир сени издей берем!

Кайра учугушпай калдык. Балким эжообүздүн тең оюбуз бир болгондур, бирок бөлөк жүрүп келаттык. Ортобузда дубал тургансыды. Дубалды эки жактап сыйпалап, мен ага жете албайм, ал келип кабинама түшө албайт.

— Асел! — дедим мен аргасыздан. — Менден качпай жүрчү. Жолтоо болбойм. Сизди гана алыстан корүп жүрсөм болду мага. Макулбу?

— Билбейм, балким...

— Түшүңүз, Асел.

— Жок. Жөной берициз. Айыл жакын калды.

Эжообүз андан кийин да жолугуп жүрдүк. Капыстан кезиккендей дал ошол жол боюнап жолугабыз. Алиги күнкүдөй болуп, ал жол бойлоп басат, мен кабинада кыбырайм. Ичим күйөт, арга жок.

Кудалаган күйөөсүнүн жон-жайын сурабадым. Оңтою келбеди, анын үстүнө коомайландым. Бирок кыздын сөзүнүн кыябына карасам, алыскы таякелеринен окшойт. Тоодо токойчу корүнөт. Жек-жаат эки тарап илгертен бери маал-маалы менен сөөк жаңыртып келатышкан сыяктуу. Ошол үчүн кыздын ата-энеси Аселди бөтөн бирөөгө кетет деп үч уктаса түшүнө кирбейт экен. Андай болгон соң менин атымды атап каякаты жок тура. Мен ким элем? Каңгын жүргөн бир шопур. Өзгөнү коюп, өзүм ооз ача алмакмынбы?

Ал күндөрү Асел түнт болуп кетти. Убайым тартып, ойго басынып жүрдү. Менин да күдөрүм үзүлгөн. Тагдыры чечилип калган кыз менен жолугуша берүүсүн пайдасы жок эле. Эжообүз тең жаш балдардан бетер ал туу-

ралу сүйлөшпөйбүз, бирок жолугушпай чыдай албайбыз. Корунсок жашай албачудай болуп кеттик.

Ошентил, беш күн өттү. Соңку күнү мен автобазада жолго камынып жаткам. Диспетчерге чакырып калышты.

— Кудайың берди! — деп Кадийча жаркылдап тосуп алды. — Сени Долондун жолуна которушту.

Селее түшүмүн. Долондун кап жолунда нечен жүргөм. Бирок, кийинки күндөрү айылга каттап калганда бери мен мындан ары дайым ушул жолдо гана жүрчүдөй болуп алыпмын. Долондун жолу узак жол, бир каттап келгениң бир нече күн. Анда Аселге каптин жолуктум? Же эскертти кетсемчи...

— Ии, иренжий түштүңбү? — деп Кадийча байкай койду.

— Колхоздогу жумуш кантет? — деп карбаластадым. — Аердеги иштер али бүтө элек.

Кадийча таңыркай ийип куушурду.

— Баягы күнү барбаймын деп кыйкырган ким эле? Ачуум келе түштү.

— Анын эмнеси бар экен? — деп орундукка шалак отуруп, эмне кыларымды билбей шылкыйып калдым.

Жүгүрө басып Жаптай келди. Көрсө менин ордума колхозго аны жөңөтүп жатышыптыр. Жаптай моюн толгоор деп күтүп калдым. Кара жолдо иштеп тапканың чепелүү эле болот. Жаптай ага бара койбос. Бирок Жаптай жол кагазды алып алды да:

— Сен жердин түбүнө жиберсең да бара берем, Кадийча. Азыр айылда козу бышып калбадыбы, бирин бөк-төрө келсем кантет, ыя? — деп ырсаалаңдап койду.

Анан менин отурганымды көрүп куушундады:

— Кечирин койгула, жолто болгон жокмунбу?

— Жоголчу ары! — деп башымды көтөрбөй ызырып-дым.

— Өзүң эмне отурасың, Илияс? — деди Кадийча ийинимен түртүп.

— Колхозго барышым керек, Кадийча, мени жиберчи...

— Дени-кардың собуу деги? Наряд жок, мен каптин жиберем, — деди да жүзүмө үңүлө тиктеди. — Эмне эле колхоз деп калганың?

Мен үп дебедим. Упчукпай чыктым да, гаражга бет алдым. Жаптай мазактагандай көз кысып, машинени жапымап айдап өттү, коюп кете жаздады.

Машинемин жанында күймөлөнүп жүрдүм да алдым.

Ашыкпадым. Бирок эчтеке ойлоп таппадым. Акыры жүк салчу станцияга айдап жоподум. Кезек аз экен.

Жолдошторум чылым чегүүгө чакырса да түшпөдүм. Көзүм жумулуу, оюм чалды-куйду. Асел жол боюнда бекерге зарыгып күтүп турарып элестетем. Бир күн өтөр, эки күн өтөр, үч күн... Эмне деген ойдо калат? Коркуп, качып кетти дээр бекен?

Кезек жакындай берди. Тигине, алдымдагы машинени жүктөп жатат. Андан кийин кран астына мен турам. «Кечир, Асел! — дедим ичмен. — Кечир, делбирим! Айта албай кетип баратам». Ошондо бир ой кылат этти: баятап бери жетип барып, айтып деле келбейт белем! Жолго бир-эки саат кечигип чыксам бирдеме бүлүнүп кетеби? Чоңдорго кийин деле айтып түшүндүрүп койбойт белем. Түшүнөттүр да. Түшүнбөсө урушаар. Көп болсо согүш берер, же жумушунан кууп чыгар. Баятап бери эмне ушинтипедим?.. Бар тобокел, кеттим!»

Кийин чегинмек болуп от алдырдым. Бирок артым толгон машине. Аңгыча алдымдагы машине жүгүн алып, жылжып жөнөдү. Эмки кезек меники. Абдырап калдым.

— Турбайсыңбы, Эй, Илияс! — деп кыйкырды кранчы.

Машинем жылжып кран астына турду. Крандын жебеси жүгүн салаңдатып үстүмө келди. Бүттү! Курудум! Жооптуу жүк менеп кыя кете албайсың. Баятап бери эмне оюма келбеди? Кап! Жүк жөнөткүч документтерин алып келди. Бурулуп арткы терезедеп карасам, салаңдаган чоң контейнер кузовума түшүп келатат. Мына түшө турган болду. Мына ушунда ач айкырык салдым:

— Сактап!

Машинем контейнердин дал астынап ыргып чыкты. Моторун өчүргөн эмесмин. Артымап кыйкырган үндөр, ызы-чуу, сөгүнгөн сөздөр дацкан оңдүү чачырап кала берди. Жыйылган тактайларды, үймөк-үймөк көмүрлөрдү чымын-куюн болуп аралап өттүм. Көзүм чекирейип, рулга жабыштым. Машине андан-мындан бир секирет. Мындайга көнбөдүк беле...

Көп өтпөй Жаптайды кууп жеттим. Ал кабинадан башын чыгара мени коруп алып, көзү алайды. Жол бер десем, айбанды кара, атайылап жол бошотпойт. Ойт бери жолдон чыктым да жээк-талаа менен айдадым. Жаптай да ылдамдады. Озуп өтөйүп десем, катар жүрүп алды. Ошентип, ал кашка жол менен, мен дың жээк менен жарышып барабыз. Улам ыкшыя тиктешип, тилдешип баратабыз.

— Ой, сен кайда? Эмнеге? — деп кыйкырат.

Мен муштум кезейм. Канткен менен ал жүктүү, менин машинем бош эле да, жүрө түшүп, жолго чыктым да, зымыраган бойдоп узап кеттим.

Бирок Аселди таппадым. Айылга жетип, короосунун тушуна токтодум. Жөө жүгүрүп келгенсин энтигем. Сыртта да, короосунда да жан көрүнбөйт. Мамыда гапа жалгыз ат байлапты турат. Эмне кылсам? Машинени көрүп, сыртка чыгар деп, күтмөй болдум. Капотту ачып коюп, бирдеме оңдоп жаткан таризде моторго үңүлүп, өзүм дарбазаны жал-жал карайм. Аздан соң каалга ачылып Аселдин апасы менен эткелинен келген бир сакалдуу киши чыкты. Кийгени эки кабат: астында баркыт чанап, үстүндө сур ченкен. Жүзү майлаанышы кызылы тогулуп турат, чайга аябай канган көрүнөт. Ынтыга дем алып, жылап боор камчыны салаңдата кармап келет.

Аселдин апасы ал кишини колтуктап аттапты.

— Кудай, биз ыраазыбыз сизге. Биз жактап болсо кам санабаңыз, — деди Аселдин апасы. — Боор эт менен тең кызыбыздап эмнени аяйлы. Кудайга шүгүр, колубуз куру эмес.

— Ээ, кудагый ырыс алды ынтымак, — деди куда ээрге оңдонуп отуруп жатып. — Кудай балдардын жанын аман кылсын. Жыйган-тергенибиздин баары ошо балдарга деген дүнүйө эмеспи. Өзүбүз болсо илгертен бери жек-жаатпыз... Кана эмесе, аман-эсен тургула. Ошентип жума күнгө макулдаштык ээ?

— Ооба, ооба, жума күнү. Кудайдын улуу күнү экен. Жолуңар шыдыр болсун. Кудайгыйга салам айтып коюңуз.

«Жумасы эмне? — деп ойлодум. — Бүгүн кайсы күн? Шаршенби эмеспи... Чыны менен жума күнү алып кетпимекпи?.. Ай ушу салтыңар менен кургула, качанга чейин жаштардын бактысын кыя берет!»

Тиги киши тоону бет алып желе-жорто жүрүп кетти. Ал узап кеткенче Аселдин апасы артынан карап турду. Апаң мага бурулуп, жамаң көзү менен акшыя карады.

— Сен, бала, эмне эле бу тегерекке үйүр болуп алдың? Буер сага кербен сарай эмес. Буерге токточу болбогун. Жоно, оз жолуңа түш. Уктуңбу, сага айтып атам.

Демек, байкап калган экен да.

— Машинем сынып калды! — деп бурк эттим капоттун астына белиме чейин сүңүлө батып.

Өзүм ойлор турам: «Жок, Аселди көрмөйүн мен эмне кете койбойм».

Апасы ушинтип сүйлөнүп турду да, кирип кетти.

Мен тепкичке отуруп чылым чектим. Алдагайдап жүгүрүп маңдайыма бир кичинекей кыз келе калды. Машинени тегерене оромпай тээп ойноп жүрөт. Аселге окшоп кетет. Сиңдисиби дейм.

— Асел кетип калган! — деп коет улам секеңден секирип жүрүп.

Кайда? — деп кызды кармап алдым. — Кайда кетти эле?

— Мен кайдан билейин. Кое бер! — деп бошонуп алды да, тилни корсотуп качып кетти.

Мен канотту жаптым, кабинага отурдум. Каякка барсам, каерден издесем? Кайтар маал да болуп калды. Жолдо жүрдүм кыбырап, талаага чыктым дайынсыз. Кайра жолго түштүм. Бир арыктын кечитиен өтүп токтодум. Эмне кылышты билбей баным катты. Жерге түшүп, сунала жата кеттим. Башым маң. Же Аселден жок, же рейстен жок... Козумо эчтеме көрүпбөй, кулагыма эчтеме угулбай ың-жыңдын ичинде көзүмдү жумуп жаттым. Ушинтип канча жатканым билбейм, бир оокумда көзүмдү ачып, баш көтөрүп кыйшая карасам машинениң нары жагында туфличен бут турат. Асел! Жазбай тааныдым. Сүйүнгөнүмөн жүрөгүм лакылдап чыкты. Тизелей калып, айдан өөдо тура албадым. Дал баягы алгач жолуккан жер! Дагы ошерден жолукканыбызды кара!

— Өтө бериңиз, кете бериңиз, чоң эне! — дедим туфлиге.

— Мен чоң эне эмесмин! — деп Асел да тамашаны улады.

— Апда кимсиң?

— Кызмын?

— Сулуусуңбу?

— Өзүң көрүп баала!

Анан экөөбүз тең күлүп жибердик. Мен ыргып тура жүгүрдүм. Асел мага чуркады. Бетме бет келип туруп калдык.

— Нагыз сулуусуң! — дедим элжиреп.

Асел болсо шамал термелткен жаш кайыңдай буралып маңдайымда турат. Тал чыбыктай ийилин, чолок жең койпокчон, колтугуңда эки китеби бар.

— Менин буерде экенимди кантип билдиң?

— Китепканадан келаткам. Карасам жолдо сенин машинениң изи жатат.

— Койчу?

Мунусу мага «сүйөм» деп айткан сөзүңөң да артык эле. Машинемдин изин кууп издегени мени ойлоп, мени жакшы көргөнү эмеспи!

— Апаң жүгүрүп бери жөнөдүм. Билбейм, пегедир сен ушерде күтүн жатат го деп ойлодум!

Колунан алдым:

— Отурчу, Асел, бир ойноп келели.

Ал коңулдоно макул болду. Бу көргөнүм баягы Асел эмес. Өзүмдү да таанып албай калдым. Бардык убайым, сарсапаа уф дегендей жок болду. Бу дүйнөдө ошо тапта эжообуз гана, эжообүздүн бактыбыз гана, ага күбө болуп, үстүбүздө көк асман, алдыбызда даңгыр жол болду.

Кабинааны ачып, Аселди озүм отургуздум да, озүм рудду алып, жөнөп бердик. Жөн эле алдыбызда чубалып жаткан жол менен, кайда барарыбыз дайынсыз, жөнөп бердик. Кайда баруунун биз үчүн мааниси жок эле. Жапаша отурганыбыз, кээде көз карашыбыз тийиншип, кээде колдорубуз тийиншип баратканы гана жетиштүү болду. Асел башымдагы шапкеми оңдон кийгизди. Бу солдат шапкеми эки жылдан бери түшүрбөй келаткам.

— Ушундайы жарашат экен,— деди да, пазданып ийниме жолоңдү.

Машине ээн жолдо куштай учуп баратты. Дүйнө чарк имерилип, баары бизди утурлай жүгүрдү. Тал-теректер саналбай, андан чыксак ээн талаа, наркы тоолор кошо жарышты. Беттен арылдап шамал уруп, асманда жаркыраган күн, жерде каткыра күлгөн биз, жаш шыбак менен кызгалдактын жыты аңкып абага толуп, биз көкүрөк кере жутабыз...

Эски күмбөздө отурган кулаалы ордуна чоочуп учуп, жер сыдыра жарыша салпылдады. Ал да калып калды.

Жолдо бараткан эки атчан ойт берип четке чыгышты да, кошо чабышты. Кыйкырып келатышты:

— Ээй, токто! — Аттарың камчыланын кыйкыра чабышты.

Алардын ким экенин мен кайдап тааныйын. Тааныса Асел тааныгандыр. Бир маалда алар да чаңга аралашып кала беришти.

Алдыдан бир араба жол бошотуп четке чыга берди. Кыз-жигит эжөө экен, туура калышып, ийин арта кучакташкан калыбында бизге кол булгалап калышты.

— Брахмат! — деп кыйкырдым мен аларга кабинадап.

Талаадагы кара жол түгөндү, доңгөлөк астынан шыр-ыраган асфальтка чыктык.

Бет алдыдан мелтиреш көл көрүндү. Машинени жолдон буруп, дың талаа менен түз эле көлгө салдым. Шыр-алжын чопторду аралай чаап жээкке жеткиче шаштым. Жетип жаркабак жээкке токтоттум.

Кыргызымдын кылымдардан берки түгөнгүсө ыры болуп келаткан жарыктык Ысык-Көл жаткан экен көлбүи коюп. Ак чалгын көк толкундар жабалактап бирин бири кубалап келип, сары кумдуу жээкке жабылат. Күн тоону ашып баратканга ал жээктеги көл бети тамылжып турат. Көлдүн паркы бетиндеги көгүлтүр мунарыктап тоолордун карааны көрүнөт. Төбөсүн боз чалып, булуттуу сыяктанат.

— Асел, аккумуляларды карачы!

Аккумулялар көлдө кеч күздө келип, кыштап кетет эмеспи. Жазында келген аккумуляларды көргөндөр да чапда бирөө жолугат. Жазда келген аккумулятор жакшылыкка дешет...

Кечкурун мелтиреген көл бетинен каалгып учкан аккумулялардын тобу кайып баратты. Канаттарын жазган бойдон анда-санда бир кагып, толкун учуп баратты. Көлгө жабыла барып конгондо канаттарын каккыласа ак чалгынганган толкундар жыбырап тарап баратты. Апаң кайра учушту. Кайкып түпкү булуңуна бурулуп кетишти.

Асел экөөбүз кабападан чыкпай карап, үнсүз отурдук. Бүтүмүбүз бүтүп калгандан бетер бир маалда мен айттым:

— Тээтиги жээктеги шыптары көрүнгөн тамдарды карагып, ошол биздин автобаза. Бу болсо, — деп кабинаны айландыра көрсөттүм, — бу болсо экөөбүздүн үйүбүз.

Күлүн жибердим. Чынында алпарып киргизер үйүм жок да. Асел көзүмө карап кадай элжиреп тиктеди да, көкүрөгүмө боюн таштап, кучактап алып, ыйлап да, күлүп да жиберди.

— Жаңым менин, сүйүктүүм! Үй-жайдын мага кереги жок. Ата-энем гана бир кезде түшүнүшүп, кечирешсе экен. Өмүр бою кечиргис кылып сындырып кеттим аларды. Билем го... Бирок менин айыбым кайсы?..

Каш карайып кетти. Асманды каптаган булут көл бетин ныгырылып басып келди. Көл каралжып тартып, тынып турду. Тоо башына электр ширеткич отуруп алып, тынбай иштеп жаткандай жарк-журк эте баштады. Добул келаткансыйт. Алиги аккумулялар да бараткан узак жолу-

нан көлгө кайрылып калганы ушундан белем. Күн бузу-
зарын билген тура.

Асман тарс жарылып, күн күркүрөдү. Дем кысып аба
тумчуга түшүп, анан бороондун экинчи келди да, алай-
дүлөй жамгыр шатырата куюп жиберди. Тышып турган
көл чабалактай түшүп, аздан соң оор толкундар жээкке
күр-шар уруна баштады. Быйылкы жазда алгач күн күр-
күрөгөнү ушул эле. Асел эңообүздүн да алгачкы түнүбүз
ушул эле. Кабинанын үстү дабырап, айнектеринен чуу-
рун жаап суусу салаа-салаа. Түнөргөн көлгө чагылган
келип сайылып очуп жатты. Асел эңообүз кыпалыша ку-
чакташып, шыбырашып сүйлөшүп отурдук. Көркөкөнү-
напбы, үшүгөнбү, Асел калчылдайт. Кемселими жаап,
боорума тарта бекемирээк кучактадым, ошого өзүмдү ал-
даганча алибеттүү болуп кеткендей сездим. Дилимде
мынчалык пазик мээр бар экенин билбегем, бирөөнү ко-
рун, боорум ушунчалык эзилерин билбегем. «Сени эч ка-
чан, эч кимге кор кылбайм, делбирим!..» —деп кулагына
шыбырайм.

Капилеттен башталган добул капилеттен токтоду. Би-
рок жамгыр дале себелен, толкун алган көл деле тынчый
албай жатты.

Ал кездеги көзгө басар мүлкүм — кичинекей радио-
приемнигим бар эле. Аны иштетип кулагын толгодум.
Бир толкундан музыка кармадым. Азыр күнү бүгүнкү-
дөй эсимде, шаардагы театрда «Чолпон» балетин алып
берип жаткан экен. Кабат-кабат тоолордун ары жагына
дагы музыка келип, биздин кабинага толуп чыкты. Ошол
балетте баяндалган күчтүү сүйүү сыяктуу күчтүү да, па-
зик да музыка тогулды. Зал дүркүрөп көл чаап, аткаруу-
чулардын атын атап чакырган үндөр угулат. Бийчи кыз-
дардын аяк астына гүл ыргытып жатышты окшойт. Би-
рок театрдагылардын толкунданганы, жаң эргип кубан-
гандары баары бир толкуган көл жээгиндеги кабинанын
ичиндеги биздин толкундан, жүрөк оропкүп кубанганы-
бызга жете албады го деп ойлойм. Ошол балет биздин
сүйүүнүн баянын айткан өңдөндү. Бактысын, махабатын
издеп чыккан Чолпон деген кыздын тагдыры биздин эки
жүрөктү термелтип жатты. Менин Чолпонум жанымда
кучагымда отурду. Түн ортосу чепде Асел менин көкү-
рөгүмү жазданган бойдон уйкуга кетти. Мен көпкө тын-
чый албадым. Аселимдин жүзүн сылап, күңгүрөпө оор
дем алып жаткан көлдүн доошуп тынчшап отурдум...

Таң эрте автобазага келдик. Аябай эле тил уктум.

Анан болгон окуянын жөн-жайып уккан соң кечирипти. Кийин крандын астынан мен кантип суурулун качканымы эскеринип, жигиттер коңко күлүн жүрүштү.

Эми Долоңдун кап жолуна чыктым. Аселди кошо ала кетмей болдум. Жолдо Алыбек Жаптурин деген досум бар эле, ошонукуна киргизин кетертип деп ойлодум. Ал Нарындын кашындагы базада туруучу. Чек арадан алыс эмес, алардыкына мен кон кайрылам. Аялы да жакшы киши.

Ошентип жөнөн калдык. Эң оболу жолдогу бир дүкөндөн Аселге кийим-кечек сатып алдык. Ал жалаң кой-пөкчөн келбеде беле. Баарынан да гүлдүү чоң шалы жоолук сатып алдык. Жаңы келген келиндин шааписи эмеспи. Жолдон аксакал шоферубуз Урмат аке жолукту. Алыстан оропара келатканда эле токто деп белги берди. Токтоп, кабинадан чыгып учураштым.

— Ассалоому алейкум, Урмат аке!

— Алейким салам, Илияс. Куш боо бек болсун!— деп мага куттуу болсун айтты. — Көшөгөңөр когорсун, бала-бакыралуу болгула!

— Рахмат! Кайдан билдиңиз, Урмат аке? — деп таң калдым.

— Ээ балам, жакшы кабар жерде калмакны. Ушу кап жолдун баш-аягы бүт сөз кылганы эле силер...

— Эхе!.. — Мурункудан бетер таң калдым.

Ошентип, жол мизинде сүйлөшүп турабыз. Урмат аке машинеге жакындаган да жок, Асел тарапты караган да жок. Асел эстей койгону жакшы болуптур, шалы жоолугун көзүнө түшүрө салына койду эле, мына ошондо Урмат аке ыраазы боло күлүмсүрөдү.

— А жөн билги келин экен! — деди. — Тилегине жет, балам. Сеп эми автобазадагы улуулар баарыбыздын келинибиз болосуң. Мына эмесе, Илияс, келиндин корүмдүгүн өзүңө эле берейин, — деп мага акча сунду. Алдым, албасам аксакал киши кейип калбайбы.

Кош айтышын жөнөн кеттик. Асел башынан жоолугун түшүрбөйт. Каадалуу үйдө көшөгөнүн артында отургансын кабинанын ичинде тааныш шоңур жолуккан сайын жоолугун көзүнөн ылдый түшүрүп жүгүнгөн инааратын жасайт. Анан эңообуз эки калганда каткырып күлөбүз. Боюнан ылдый тогулгон жоолугун салына Асел мага ого бетер сулуу көрүнөт.

— Автобазага келин болгон колуктум, ач көзүңдү, мени бир оон койчу, — дейм. — Кой, аксакалдар көрүн

койсо уят, — дейт Асел. Ошентет да, күлүп келип уурданып бетимен ооп калат.

Ушу жолубуз бир укмуш болду. Автобазанын шоферлору жолуккан сайын токтотуша берди, куттуктап, жакшы тилектерин айтып жатышты. Бирдаары жолдоп кучак-кучак кылып терип келаткан гүлдөрүн беришти, бирдаары белек-бечкек камдай келатыптыр. Дагы кимдеринин оюна келгенин билбейм, кыязы орус жолдоштордун ойлоп тапканы го, алардын айыл-кыштактарында үйлөнүү үлпөтү болгондо кыз-күйөө түшкөн унааны кооздоп алат эмеспи. Бир маалда биздин машине түркүп-түс кызыл-тазыл ленталар, гүлдөр менен кооздолду да калды. Машина көркүнө чыгып, алыстан эле коз жоосун ала көрүнүп баратты окшойт. Асел эжообуз бактыбызга жыргап жүрүп отурдук. Мен досторума сыймыктанып баратым. Достун достугу башка жамандык түшкөндө билинет дешет, менимче жакшылыкта да билинет.

Алыбек Жаптурин жап досум жолдон өзү жолукту. Ал менден эки жаш улуу эле. Быжыгырынап келген чоң баш жигит. Өзү токтоо, салмактуу, анап мыкты шофер. Базада кадыр-баркы чоң. Профкомго шайлашкан. Эмне дээр экен деп турам.

Алыбек унчукпастап машинени карап, пай-пай дегенчелик башын чайкап, анап Аселге келди, кол алышып учурашты да, куттуктоосун айтты.

— Кана, жол кагазыңды анкел, — деди.

Мен таңыркай түшүп, кагазды сундум. Алыбек авторучкасын алды да жол кагаздын бетине бадырайта: «Үлпөт рейси, № 167!» деп жазып салса болобу. Жүз алтымыш жети дегени — жол кагаздын помуру.

— Ой, кантесиң, бу деген документ эмеспи, — дептирмин.

— Тарыхта сакталып калсын! — деп ал күлүп койдуду. — Бухгалтерияда отургандар киши эмес дейсиңби? Эми келе колунду! — деп мени бек кучактап өптү. Эжообуз каткыра күлдүк.

Анап машина-машинабизге баса бердик эле, Алыбек кайра токтотту.

— Каерде турмай болдуңар?

Мен эки колуму жайдым.

— Мына биздин үйүбүз! — деп машинени көрсөттүм.

— Кабинадабы? Балдарыңарды да ушерде багасыңарбы?.. Эмесе мындай. Бу бекет базадагы биздин үйгө

киргиле. Мен чоңдор менен сүйлөшкөм да, биз өз үйүбүзгө көчүп кетebиз.

— Ал тамың бүтө элек да? — Алыбек Балыкчыга там салып жаткан, автобазага жакын эле жерде. Колум бошто мен да барып жардамдашып турчумун.

— Эчтеке эмес. Бүтөр жери аз калды. Мындап көбү-нө үмттөнө, өзүң билесиң, азыр үй маселеси кыйын.

— Ой, ушунуца рахмат. Мындап артыгыңын бизге кереги да жок. Аселди сеникине убактылуу эле кое турайын десем, үйүңү бүт бошотуп бергениң оңой бекен...

— Эмесе ушул үйгө тургула. Кайра кайтып келатканыңда мени ушерден күтүп тур. Ошондо катындарыбыз менен бирге кеңешип чечебиз! — деп Асел жакка баш ийкей көз кысын койду.

— Ырас, эми катындарыбыз менен акылдашпасак болбойт.

— Үлпөт сапарыңар куттуу болсун — деп Алыбек артыбыздап кыйкырып калды.

Укмуш ээ! Бу сапарыбыз акыйкатта үлпөт сапар болду. Болгондо кандай!

Бир карын майды бир кумалак чиритет деген ырас. Ушинтип биринин артынан бири жакшылык менен бүтүп, көңүлүбүз куунак келатканда бир гана жолугушуу кичине иренжитип кетти.

Бир бурулушта алдыбыздан Жаптайдын машинеси чыкты. Ал жалгыз эмес, жанында Кадийча бар экен. Жаптай кол булгап калды. Мен тык токтоттум. Эки машине капталдаш токтоду. Жаптай терезеден башып чыгарды.

— Үлпөттөп жүргөнүң мынча эмне кооздоп алгансың?

— Үлпөттүн дал өзү!

— Койчу? — Ишенбегендей Кадийчага кылчайып койду. — А биз сени издеп жүрбөйлүбү, — деп оозунап бу сөз да чыгып кетти.

Кадийча отурган калыбында бозоруп, дел болуп кыймылдабады.

— Саламатсыңбы, Кадийча, — деп мен учураштым. Ал араң башын ийкеди.

— Жаныңдагы колуктуң тура анда? — деди Жаптай эми эсине келгенсип.

— Жок, аялым, — деп мен Аселди ийинден кучактадым.

— Баракелде! — Же кубанарып, же не кыларып билбей Жаантайдын коздорү бакырайды. — Андай болсо куттуктайм, чыч жүроктон куттуктайм...

— Рахмат!

Жаантай арамза жылмайды.

— Эпчилсиң ээ! Калыңсыз ала качтыңбы?

— Акмаксың да! — деп жибердим машинени козгой берип. — Айда машиненди!

Ушундай оңбогон немелер болот. Өзүңүп ит терисин өз башына каптаса болор эле. Баратын кабинадан баш чыгарып кылчайсам Жаантай машиненин жанында жаагып укалап Кадийчага бирдеме деп урушуп, муштумуп кезеп жатыптыр. Кадийча болсо жолдон чыгып талаалан чуркап баратат. Дагы чуркай түштү да, жүзтомөнүнөн кулап, эки колу менен башып мыкчып жатып калды. Экоонун ортосунда эмне болгонун билбейм, бирок негедир Кадийчаны аяп кеттим, өзүмдө бир күнөө бардай сездим. Аселге эчтеме дебедим. Куунак көңүлүп бузгум келбеди.

Бир жумадан кийин Асел экөөбүз бекет базадагы Алыбектин үйүнө келип кирдик. Чакап үй, оозгу бөлмөсү, анап дагы эки бөлмө. Мындай үйлөр аерде бир топ бар. Үй-бүлөлүү шоферлор, май куяр пункттун жумушчулары турат. Бирок жакшы копуш, жол жээги, Нарын да алыс эмес. Капкөн менен областтын борбору да, киного, дүкөнгө барып турганга оңтой. Ооруканасы бар. Дагы бир жакшы жери, бу бекет база кан жолдун ортосу. Рейстин көпчүлүгү Балыкчы менен Атбашынын ортосу. Жолдо чарчасан үйгө түнөп өтсө да болот, кадыресе эс алып каласың. Аселди күн сайын көрүп өтөм. Жолдо бир жерде кармалып калсам да, түн жарымы болсун үйгө жетем. Мен келмейинче Асел да уктабайт, чыдамы тайып күтүп отура берет. Үйүбүзгө кор-жер ала баштадык. Иши кылып жашоо турмушубуз өз жолуна түшүп баратты. Кеңешип отуруп, Асел да иштемей болду. Өзү иштейм деп болбойт. Айылда өскөн кыз, иштеп конгон, үйдө отура берип бук болбойбу. Бирок аңгыча кубанычыбызга боюна бүтүп, отуруп калды.

...Асел төрөгөн күнү мен Атбашыдан рейстен кайтып келаткам. Токтоно албай шашып келаткам. Асел Нарындагы төрөт үйдө болчу. Келсем — уул торонтүр! Албетте, үстүнө киргизбей коюшту. Машинеге миндим да тоо аралата бир куудум дейсиң. Кыштын күнү эле. Айланам кар, аска-зоо. Көзүм алачакмактап, өзүмө өзүм ээ боло

албайм. Долоңдун белгине чыктым. Бийик эмеспи, булут бут астында калат.

Машинеден ыргып түштүм да, абадан кере жутун, бут дүйнөгө айгай салдым:

— Э-эй, тоолор! Мен уулдуу болдум!

Тоолор бир силкинип алгандай болду назарымда. Алар менин созүмдү кайталап, жаңырык канчыгайдан канчыгайга тарады.

Уулубуздун атын Самат койдук. Мен койдум. Эки созүбүздүн бири Самат: Самат түрпүлөндү, Самат күлүп калды, Самат тиш жарды. Туңгучун коргон жаш жубайлардын баары эле ушундай го дейм?..

Ынтымакта катуу турдук, бири бирибизди эт-жүрөгүбүздөн эзилишип жакшы көрөбүз.

Менин шорум кийин кайпады...

Бу балээ кайдап жабышкачып азыр да ажырата биле албай башым маң. Баары астып-үстүп болду да калды... Ырас, азыр көп эле персесип түшүндүм го, бирок түштөн кийин түшүнгөндөн не пайда.

Бу киши менен кокусунан жолдон жолуктук да, кайра дагы нечен прет жолугушарыбызды ал да, мен да билбестен ажырашып кете бердик. Бирок анын кыпындай да күнөөсү жок...

Кеч күз эле. Мен жолго чыккам. Күн түнөрүп турган. Биресе кар жааса, биресе жамгыр жаап, апан кайра шыбыргактап турган. Боор-боорго жабышып жылган сасык туман. Машиненин айнеги тердеп, жолду катар шыпыргычын шыпыртып жүрүп отурдум. Тоо аралап, Долоңдун түбүнө жеткидей болуп калгам...

Э, Долоңдун кай жоругун айтасың. Теңир-Тоонун ашуу бербес алпы го! Дамаамат жүргөн биздин жолдун эң кыйыны ушул. Кыялаган жол жылапдай ийрелеңдеп туу жонго чыгат да, ийрелеңдеп кайра түпөргөн түпкүргө түшөт. Долоңго тагдырым танапташ. Кыя жол менен булут тепсетип, жер тиштеп, моторду улуп-уңшуп ыйлатып жүрүп отурасың. Бирде чалкалап асман тиктеп айдасаң бирде рулду баса жыгылып ылдый кулайсың. Ашуунун белиндеги күндүн кыялы куду кирген бууранын кыялындай: жайбы кышы, Долоңго баары бир, көз ачып-жумгуча же мөндүр сабап кетет, же кыяндап өткүн отот, же борошолоп ак бороон буюктурат. Биздин Долоң ушундай!.. Бирок биз, теңир тоолуктар көнүп калганбыз, керек болсо түндөй деле ашып кете бербиз. Кыйыпчылы-

гы менен омурталдарын мен азыр эстеп отурбайымбы, иштеп жүргөн ал кезде ойлоңууга чоло жок.

Долонго жакын бир канчыгайдап жүк машинени кууп жеттим. Азыр да эсимде, ГАЗ-51 болчу. Мен кууп жетпедим, өзү токтоп турунтур. Эки киши моторду чукулап турат. Бири шашпай жолдун ортосуна чыкты да, кол көтөрдү. Мен токтодум. Төбөсү чүмкөмө суу болгон плацчап алиги киши кашыма келди. Жашы кыркты чамалап калган. Кыскарта алган буурул мурутчан, жүзү тунжураккы, көз карашы токтоо.

— Жол участогуна жеткирип койчу, жигит,— деди мага. — Трактор апкелбесе мотор от албай койду.

— Түшкүлө, ала барайын. А балким бир айласы табылбасын? — деп мен кабинадан түштүм.

— Айласы болсо эмгиче табат элек го,— деди шофер капотту жаап.

Байкуш неме көк тумшук болуп үшүптүр, калч-калч этет бүрүшүп. Айлана-тегерегиндеги тоолорду сүрдөнө карайт, кыязы жергиликтүү эмес, ичкери борбордон келген шофер окшойт. Жол участогуна Фрунзеден бирдеме жүк апкелатышкан көрүнөт. Эмне кылса болот? Бир теңтек ой келди. Оболу ашуунуп белин бир карап алдым. Асман түнөрүп, булуттар төмөн салаңдай каалгып калыптыр. Ага карабай тобокел дедим ичимен. Укмуш амал ойлоп тапкан мен жок, бирок чабуулга кирчү жоокердей болуп өрөпкүп кеттим.

— Тормозуң жайындабы? — сурадым шофердон.

— Кызык... Тормозу жок да жол жүрчү беле. Мотор иттенип жатат дебедимби...

— Тросуң барбы?

— Бар, эмне экен?

— Апкел бери. Мага чиркел.

Экөө тең мени алая карап, орундарынан жылбайт.

— Дени-кардың сообу сенип? — деди шофер.

Ушундай мүпөзүм бар. Жакшы-жамап экенип билбейм, бирок башыма бир ой кирсе өлсөм да аткарам.

— Айткандан кийин чиркелсеңчи, дос! Мына шопурдук сөзүм, сүйрөп жеткирем.

Бирок шофер колун силкип салды.

— Койсоңчу болбогон сөздү. Ушул жолдо да чиркелишип жүрчү беле. Ошону билбейсиңби. Жолуң болсун.

Жалдырап сураганымы бербей умсунтуп койгондон бетер ызама буулуп кеттим.

— Эй, көлөкөсүңөн корккон макоо эшек.

Жол мастерин чакырдым. Анын жол мастери экенин кийин билдим. Ал мени карап турду да, тиги шоферго айтты:

— Апкел тросуңду.

Тигинин эси чыгып кетти:

— Байтемир аке, өзүңүз жооп бересиз.

— Баарыбыз тең жооп беребиз! — деп ал кесе айтты.

Мунусу мага жагып калды. Мындай кишини бат эле сыйлап каласың.

Ошентип чиркелишип жөпөп калдык. Оболу жакшы бараттык. Бирок, тик боорду кыялай бергенде мотор ыйлай баштады. Мен ого бетер өчөштүм, ыйла-ыйлаба сага сүйрөтүп чыгам дедим. Кыя жол канчалык кыйын болбосун баары бир машинедө артык күч каларып мурда жалгыз өтүп жүргөндө көп байкачумун. Жүктү бизге чактап артчу. Азыр аны ойлоп отурганым жок. Эрегишке түшкөнсүп, бүткөн боюмду долу күч бийлеп алды. Эмне болсо да айтканымы аткаруу, тигилерге жардам көрсөтүп, машинесин жетер жерине жеткирип таштайын дегенден башка ой жок. Бирок аным оңойго турбады.

Машинем ычкышып, калч-калч этип араң барат. Айнекке жабышкак кир суу жабышып, шыпыргыч тазалап үлгүрө албайт. Кайда-жайдан келген калың булут дөңгөлөккө оролуп, будаат болуп алдыман сойлоп өтүп жатат. Бурулуштар чукул тартып, тикелене берди. Бу түйшүктү өз башыма кайдан тилеп алдым эле деп, ичимен кайра өзүмө ачууланам, бу кишилерди майын кылып албасам экен дейм. Машинеден мурун өзүм кыйналдым. Шапке, купайке, кемсел, свитер дебей үстүмдөгү кийимди сыйрып салдым. Жалаң көйнөкчөн айдап баратам, мончодо отурганда бетер жоюман буу чыгат. Машинени оз салмагы оор, тик жолдо сүйрөгөнү бу болсо оңой бекен. Байтемир жапында бут теңкичте туруп келатканы карап болду. Улам жол көрсөтүп, кеңеш берип, мага үн салат, артымдагы шоферго кол жаңсагылайт. Тик кыялап жөнөгөйбүздө бир жерден коркуп секирип түшүп кетер бекен дедим эле, былк этпеди. Кабинага жармашып, учар бүркүтчө окторулуп келет. Жүзүн карасам таштап чегин койгонсун токтоо, жаак ылдый, муруту ылдый суу шорголойт. Аны көрүп мен кубат алып келатам.

Алдыбызда дагы бир которулор өр калды эле, аны ашсак жеткешибиз. Аңгыча Байтемир айнекке эңкейе калды:

— Абайла, алдыда машина келатат! Оңго сал!

Жолдун оң тарабын кылаалай салдым. Жогортон Жаптайдын машинеси түшүп келаткан экен. Жол жүрүү коопсуздугу боюнча ишкенерибиз бар, болду-болбоду Жаптай ага жеткирип барат деп, денем дүркүрөй түштү. Ал жакын кирип келди. Эки колдоп рулду обоктоп, көзүнүн тобосү менен жолду акшыя тиктеп келаткан экен. Жөөлөнчүдөй болуп жакын оттук. Түлкү тумак Жаптай жалт бир карап алып, жактырбай башын чайкап кетти. «Мейлиң, — дедим ичимен, — тилиң кычышса айта бер».

Белге чыктык. Эми тик ылдый куюлуп түшүп, анан, тегиздей бир аз жүргөн соң жол участкага бурулабыз. Акыры жеткирдим. Моторду өчүрүп салсам да эчтеме укпайм. Менин кулагым тунбай эле табият өзү дүлөй болуп калгансыды. Зың дегеп үн угулбайт. Кабинадан сүйрөлүп түшүп, тепкичке отурдум. Тоо башында аба суук, демим кыстыгып баратат. Байтемир жүгүрүп келип кунайкеми жапты, шапкеми кийгизди. Өң-далеттеп кеткен тиги шофер да сүйрөлө басып жаңыма келди. Упчукпайт. Маңдайыма жүйүр отуруп, мага сигарет сунду. Алсам, колум калтырайт. Баарыбыз чылым чегип, кичине эсибизди жыйдык. Жапагы долу жиним дагы ойгонду белем, бир маалда:

— Ха! Көрдүңбү! — деп тиги шоферду ийинге бир салсам ал байкуш очорулуп отуруп калса болобу. Анап, үчөөбүз тең тура калып бири бирибизди муштагылап, түрткүлөп, кутуруп кеттик. Кубангадан бирдемелерди айкырын жаттык...

Кичине дем алып, дагы чылым чектик. Мен кийипип, саатымы карасам, кеч болуп калыптыр.

— Кой, мен кетим! — дедим.

Байтемир кабагын чытыды.

— Жарабайт. Үйгө кирип, мейман бол.

Мен болсо, убактымын баарын коротуп алыпмын.

— Бракмат! Айла жок. Үйгө бир кайрылып отпосом, чырымтал баласы менен аялым күтүп отурат.

— Калсаңчы. Шайтан мойнуң сындыралы, — деп тиги жаңы тааныш шоферум да кыйылат.

— Кой, — деди Байтемир ашы тыйып. — Аялы күтүп отурса, болбойт. Атың ким?

— Илияс.

— Бара кой, Илияс! Бир ажат ачтың, бракмат.

Байтемир машиненин тепкичине туруп алып, чоң жолго чейин узатып келди да, упчукпастап колуму кысып, секирип түшүп калды.

Қоого кирип баратып, кабинадап бап бага бир кыл-
чайсам, Байтемир тумагың колуна мыкчый кармаган
калыбында башың шылкыйтып жапагы калган ордуңда
дагы эле турунтур.

Бар болгону ушу болду.

Бирок мага тегин отподо. Суукка катуу урунган экем.
Үйгө жетип да элес албадым. Болгон ишти ийне-жибине
чейин саймедиретин Аселге айта берчү эмесмин. Жолдо
бироолорго жардам берем деп кармалып калдым дедим да
койдум. Бирок Аселден сыр катпайм. Бүгүнкү окуяны
толук айтпаганым, аңсыз да мен зарыгы күтүп, санаар-
кап отурган немешин тыңчып албайын дегеним. Өзүм да
экинчи мындай айбанчылыкка барбас болуп отургам. Бир
жолу Долон менен эрегишип көрдүм жетишет. Эгер ооруп
жатып калбаганымда, балким, ал кылганымды эртеси эле
унутуп калмакмын. Тамакты ичип-ичпей куладым. Жоо-
луп жаттым окшойт, билбейм, айтор машине сүйрөп До-
лондун боорунда жан талашып келатканым уйку-соонуп
арасында көзүмө көрүнө берди. Башым айланып, жер кө-
чөт. Ысык борошо бетими алоо чапкандай күйгүзөт. Дем
алар аба жок тумчугуп барам. Колумдагы руль камырдап
жасалгансып бурайын десем, былжырап колума жабышат.
Бет алдыдагы ашуунуп жетер чеги көрүпбойт, асманга
барып такалыч турат. Машинамени тумшугу тик асманды
карап, мотор ыйлайт, бир маалда төмөн карай учуп ке-
тем... Бу, көрсө, оорунун ашуусу белем. Үч күндөн ки-
йин араң эсиме келдим, акырындап оңоло баштадым. Да-
гы эки күн жаткан соң көңүлүм сергип, турмакчы бол-
дум. Бирок, Асел тургузбай койду, кайра жаткызды.
Баам салып карасам, байкушум, мен оорубай эле ал
ооругандай. Баягы Асел жок, азып кетиптир, көзүнүн ас-
ты көк шишимик тартып, араң эле кыбырап жүрөт. Кой,
дедим, минтип жата бергеним болбойт. Асел эс алсын.
Төшөктөн туруп, кийине баптадым.

— Асел! — дедим акырын, уулубуз уктап жаткан, —
Саматты коңшуларга таштай тур, экөөбүз киного барып
келели.

Ал керебеттин жапыша жүгүрүп келип, мени жаздык-
ка жыкты да, алгач көрүп тургансып алая карады. Ый-
лабайын десе да кириги нымданышын, эрипдери кем-
шендеп кетти. Апаң көкүрөгүмө бетин баскан бойдон со-
луктап ыйлап жиберди.

— Ой, эмне болду, Асел? Сен эмне?.. деп мен шашып
калдым. — Кичине тумоолоп калыпмын, анып эмнеси

бар. Кайра сеин кашында болуп, Самат менен кумардан чыга ойноп албадымбы. — Уулубуз эмгектеп жүргөн, кичине таканчыктайып деген аракетин бер. Деги кылыгы кызык кези. — Билесиңби, мен дагы ушинтип ооруп жата турсамбы дейм.

— Койчу суук сөзүңдү! Ооруба! — деп Асел жаш аралаш жемелемиш болду.

Байкушум, мен ооруп жатканда аябай эси чыккан тура.

Ал ортодо уулум ойгонуп калды. Асел аны жылуу бойдон коюнума апкелип салды. Үчөөбүз керебетте жатып алып, оюнга кирдик. Самат жормөлөп бир мени, бир апасын тепсен аймалайт. Куду мамалактын өзү... Э, ал бир майрам болду да!

— Мына, кордүңбү, мындан артык ырахат барбы! — дейм. — А сен жатпа дейсиң. Жакында ата-энеңе барабыз, кечирбей кантип коюшат. Саматыбызды коргондо эле элжиреп кетишпейби.

Ырас, аз айып, көп күнөөбүздү моюнга алып, бир баруу ойдо жүргөн. Кайып журтум кызына тонурак түйүп бергидей таарынычта. Атүгүл, Нарынга каттаган бир кишиден айттырын жибериптир, көзүбүзгө көрүбөсүн өлсөк да келбесип, деп. Ошентип, бизди көрөйүн деген көздөрү жок. Бирок, барып алдыларына жыгылсак, күнөөбүздү кечирер деген үмүт бар. Ал үчүн отпуск алып, жол камып көрүш керек. Куру кол бармак белек, кемпирчалга кийим-кече алыш керек.

Ошентип, жүргөпчөктү кыш түшүп калды. Теңир-Тоонун кышы катуу, кар боройлоп, ак бороону көз ачырбай жүдөтөт. Шоферлордун түйшүгү арбыйт, жолчулардыкы андан бетер. Алардын күндө алышкапы көчкү. Көчкү жүрөр шектүү жерлерден оозанып көчкү жүргүзүп, жолду тазалап турушат. Ырас, ал жылкы кыш апчалык катаал болбоду. Же шоферлуктун машакаты менен жүрүп мен анча баа бербей калгандырмын. Иши кылып автобазага кошумча тапшырма жүктөдү. Чынып айтканда аны чыгарган шоферлор өздөрү, озунуп чыккан мен. Апыма азыр да өкүнбөймүн. Туура эле болчу. Бирок балээнин баары ошондон башталды. Ал мындай болду.

Бир күнү кечкурун автобазага кайтып келаткам. Алыбек Жаптуриндин аялына алпарып бер деп, Асел мага бир түйүнчөк берген. Жолдон кайрылдым. Алыбекти аялы чыкты. Түйүнчөктү берип жатып:

— Алыбек кайда? — деп сурадым.

— Кайда болмок эле. Жүк түшүрчү станцияда. Элди баары ошерде имиш. Эшелондор келип калыптыр дейт.

Мен да ошоякка чү койдум. Эмне болуп жатканын билгим келди. Станция капчыгайдан көлгө чыга бериште. Темир жолдун түгөнгөн жери. Түп кирип калган. Канчыгайдан чыккан шамал улам күч алып, карагай башындагы фонарлардын жаныш койбой, жер бетинде кар тозочун ызылдата кубалап жатты. Вагон сорттогон паровоздор аркы-терки жүрүп турат. Четки жолдо жебесин соймондоткон кран платформадан жүк түшүрүп жатат. Тупуке каптап, зым менен чырмалган ящиктер — мунун баары Атбашы ГЭСинин курулушуна. Чоң курулушгун жүгү да көп болот.

Чогулган машине көп, бирок, жүк жүктогон бирөө жок. Баары бирдеме күткөндөй. Шоферлор бири кабинасында, бири тепкичинде, бири ящиктерге жолөнүп, ар киси ар жерде. Менин саламымы жарытып эч ким деле алик алган жок. Тунжурал чылым буркурагышат. Четте Алыбек туруптур. Ага бардым.

— Буерде эмне болуп жатыры? Телеграмма келди дейби?

— Ооба. Станцияны мөөнөтүнөн мурда коё беребиз дешет.

— Коё берсе коё беришет да.

— Кептин баары бизде болуп турат... Карачы, темир жолду бойлото канча жүк түшүрүп салышты. Дагы келет. Мунун баарын качан ташып бүтөбүз? Тыяктагылар болсо, бизге ишенип, күтүп отурушат. Алар үчүн ар бир күн кымбат!..

— Аны мага эмне айтасың? Менип тиешем кайсы?

— Тиешем кайсы дегениң кандай? Сен эмне, башка мамлекеттин кишисисиңби? Же мойнубузга түшкөн милдеттин маанисин билбей турасыңбы?

— Сен соо эмессиң го! — дедим да четке басып кеттим.

Ушул учурда автобазанын начальниги Аманжолов келип калды. Чылымын бир шофердон тамызып алды да, элди тегерете карады.

— Ахыбал ушундай, жолдоштор, — деди ал. — Министерство менен сүйлөшүп көрөм, балким, жардам берер. Гирок, ишенип отура бергенде болбойт. Эмне кылышты билбей менин да башым катып турат...

— Мындай учурда бирдеме ойлоп таба коюш да кыйын, жолдош Аманжолов, — деген үн чыкты. — Жүктөр

көлөмдүү экен. Кузовго эки-үчү гана батат. Күндүр-түндүр таптысак да жазга чейин бүтпөйт.

— Кетип баары ошондо болуп жатат,— деди Аманжолов. — Бирок, ташып бүтүрүш зарыл. Бүгүнкү үйүңдөргө тарагыла да кабыргаңар менен кеңешип келгиле.

Ошентти да ал «газигине» түшүп, жөнөп кетти. Бирок, шоферлордун бири да ордунан козголбоду. Караңгы бурч жактан бирөө күркүрөгөн үнү менен кыжынып калды өзүнчө:

— Болбогон соз! Ала койду териси алты адамга топ чыкпайт. Башыңан ойлопуш керек болчу! — деди да чылымын өчүрүп, машинесине басып кетти.

Апы башка бирөө колдоду. Качан болсо ушу,— деди ал,— жан алкымга келгенде биз керекпиз, айлапайын шокурлар, куткарбасаңар болбой калды деп жалынын-жалбарып турушат.

Башкалар апы төө бастыга алды:

— Айтсаң ойлоп айт, Ысмайыл, болбосо, кыпчылба!

Мен талашка кошулбадым. Бир маалда баягы ашуудан машине сүйрөп чыкканым эске кылт этти. Адатымча чыдай албай кеттим.

— Баш катыргаңдай эмнеси бар! — деп ортого кыйкырып чыктым. — Прицеп чиркеш керек!

Эч ким былк этпеди. Кээ бироолор коз кыйыгын салып да койбоду. Акмактын оюна эмне кирбейт дегендей кылышты.

— Баракелде! — деп Жаптай ышкырып койду. Апы үнүнөн тааныдым.

Эки жагымды элеңдеп карап турам, болгон окуяны айтып берейин деп турам. Эңгезердей бирөө ящиктеп түштү да колкабын кашындагы жигитке кармата коюп, мага келди. Жакаман уучтай кармап, тумшук тийиштире тартты:

— Ах дечи!

— Ах-х! — дедим бетине үйлоп.

— Сопсоо! — деп таң калды ал жакамды коё берип.

— Анда, акмак! — деди жолдошу. Апаң, эжоо машиналарына барып миңди да, айдап кетишти. Өмүрүмдө мындай шылдың болгон эмесмин. Өлбөгөн төрт шыйрагым турду ошерде.

— Кое турсаңар! Кетпегиле! — деп шоферлордун арасында чебелектедим. — Чын айтам. Прицеп алса болот...

Шоферлордун арасында бир улгайгапыбыз бар эле, ошол киши жапыма каналана басып келди:

— Мен ушу жолдордо машине айдап жүргөн кезде сен нанды «напа», этти «быный» деп жүрчүсүң, балам. Тяпшань сага бий бийлөөчү аянт эмес. Элге мазак болбосоңчу...

Эл күлүп оз машиналарына тарай баштады. Ошондо мен чыдай албай станцияны башыма которо кыйкырдым:

— Шофер эмей эле силер катын экенсиңер!

Өз башыма дагы балээ тилеп алдым. Тарап бараткандар токтой калды да кайра баары жапырт мага атырылды.

— Сен акмак! Башкалардын өмүрү сага оюнчукпу, ыя?!

— Поватор имин! Өзгөчөлөнүп сыйлык алгың барбы?! — деп Жаптай ого бетер көкүтүп жүрөт.

Баары чуру-чуу түшүп, мени ящиктерге матап келишти. Тытып кетеби деп, жерден тактай ала койдум.

— Эй, тургула мындай! — деп бироо катуу ышкырды да элди жиреп кирип келди.

Алыбек экен.

— Тыгыч! — деп барк этти. — Айт, Илияс, жондон айт! Тез айт!

— Айта турган эмнеси бар! — деп мен энтигип турдум. Тончумун баарын үзүп салышынтыр. — Ашууга озум машине чиркеп алып чыккам, жол участогуна. Жүгүм менен жүктүү машинени сүйрөп чыккам. Айтса, ушул.

Шоферлор ишене албай турду.

— Алап, сүйрөп чыктыңбы?

— Ооба. Долондон ашырып, жолчуларга жеткиргем.

— Ой ит оой! — Бироо тацдапды.

— Жапын жейт! — деди башка бироо.

— Жапын жебесе, мына, Жаптай айтып. Өзү коргоп. Эй, Жаптай, кайдасың? Айтчы! Эсиңдеби, кыя жолдо жолукпадык беле?..

Бирок, Жаптайдан дайын жок. Жер жутуп кеткендей. Аны кудаай алсын. Көңчүлүк дуулдай баштады. Мени жактагандар да чыкты. Бирок, ортодон бироо баарын айнытты да койду.

— Курулай былжырап эмне, — деп жактырбай түпоро сүйлөдү ал. — Бироо бир жолу өткөп экен, болсо болор. Эмселер болбойт. Биз бала эмесиз. Биздин жолдо принцип тартып жүрүүгө тыюу салынган. Эч ким уруксат бере албайт. Коосуздук ишкенирипе айтып көрчү ушу со-

зүңдү, эмнесин көрсөтөр экен. Силердин айынан ал суракка түнө албайт... Соз бүттүбү? Анда ошол!

— Сен законуңу кое турчу! — деп башка бироо чыкты. — Уруксат бере албайт дегениң кандай? Мына, Иван Степановичтин козу турат, отузунчу жылдары полуторка менен ошол ашууну биринчи алкан. Анда буга да эч ким уруксат берген эмес. Өзү кеткен. Мына өзү эле айтсын...

— Андай болгон, — деди Иван Степанович. — Бирок, шегим бар бул иштерге. Долондон жайында принцип сүйрөп ашуу опурталдуу, азыр болсо кыштын кыраан кези...

Баятан бери унчукпай турган Алыбек сүйлөдү:

— Талашты койгула. Мурда болбогон иш, бирок ойлонуп корүү керек. Илияс, сеп да алабармаңсың. Сага окшоп эле келе принцип, жөнөдүм деген жарабайт. Баарын таразалап, ойлонуп, кеңешип, сынап коруш керек. Куру сөзүң далил эмес.

— Өзүм далилдейм! — дедим мен жанданып. — Силер ойлонуп, таразалап отургуча мен далилдеп берем. Ошондо ишенесиңер!

Ар кимдин бир мүнөзү бар. Сабырлуу болгон жакшы го, бирок дайым эле кармана албайсың да. Эки колум рулда. Бирок машине айдап баратамбы, бараткан жолум жолбу, сезбейм. Ачуу ыза менен кошоргон коктүгүм боюмду бийлеп алган. Жок, мен силерге баары бир далилдейм. Адам сөзүнө ишенбейт деген, адамды ишылдыңдаган кандай экенин көрсөтөм силерге. Жалтайлап, сактана бергениңди да көрсөтөм. Алыбекти да жигит деп... Ойлонош керек, даярдашып, сынаш керек деп... Акылдуусунуп, токтоосунуп! Урдум токтоолугунду! Айттымбы, болду, ошондо өзүңөр ит болорсуңар! Карап тургула!

Машинени гаражга коёруп коюп, бирок, айлапчыктап бир топ жүрдүм. Сырым тынч корүнсө да ачуум ичке толуп, жазыла албайм. Ойлогонум эле ошол, принципти чиркеп алып, ашууга бет алуу. Эмне болсо да айтпесем болбой калды. Бирок, принципти мага ким берет?

Ушул ойдун кыжаалаты менен короодо жүрө бердим. Түп бир убак. Диспетчердин гапа терезеси жарык болуп турду. Токтой калдым: диспетчер бар эмеспи! Апын колунап баары келбейби! Бүгүн Кадийча дежур болуш керек. Эң сонуп! Ал менин айтканыма чыкпайт. Деги мен кылмыш кылып жаткан жерим жок го. Пайдалуу иштиң өтөсүнө чыгайың деген эле ой!

Диспетчердин болмосунө жакып келип бирдеме эсиме түштү: коштоп бери ичкери киргенди койгон экем, эл катары терезеден гана жол кагазымды алып кетип жүрөм. Тайсалдан токтоп калдым. Аңгыча эшик ачылды. Босогодо Кадийча өзү турунтур.

— Мен сага келдим, Кадийча. Ордуцап тапкапым жакшы болбодубу.

— Кеткени жаттым эле.

— Жүр анда, үйүңө узатып коёюн.

Кадийча таңыркай кашып керди да күмөңдөнө карап туруп, анап, күлүп жиберди.

— Жүр.

Сыртка чыктык. Түп караңгы. Кол шарпылдап, суук шамал уруп турду. Кадийча колтуктап басып, шамалдан ыктай мага жабышты.

— Үшүдүңбү?

— Сенин жапыңда үшүбөйм, — деп тамашалап койду.

— Эртең кайсы учурда иштейсиң, Кадийча?

— Экинчи сменада. Эмне экеп?

— Бир иш болуп калды. Өтө маанилүү иш. Сенин гана колуцап келет...

Айтсам, оболу ал уккусу да келбеди, мен болбой көшөрө бердим. Экөөбүз бурчта фонардын түбүндө турабыз.

— Ай, Илияс ай! — деп жиберди Кадийча көзүмө күлө тиктеп. — Куру бекер убара болбосоңчу бул ишке.

Баары бир менин айтканым аткаарарын билип калдым. Колдон алдым:

— Мага ишене бер! Кадырың жан болсун. Эмесе сүйлөштүккү?

Ал күрсүнүп алды:

— Болуптур, сага амал барбы! — деп башып ийкеди.

Мен баамсыз ийипиен капшыра кучактадым.

— Жигит болуп туулсаң болмок, Кадийча! Болуптур, эртең көрүшкөнчө! — деп колун бек кыстым. — Кечке чейин керектүү кагаздарды даярдап кой, ээ?

— Ашыкпа! — деди Кадийча колуму кое бербей. Анап толгоно берди. — Бар эмесе... Бүгүн жатаканага түшпөйсүңбү?

— Ооба.

— Ыйманда жат.

Эртеси техосмотр жүрдү. Инспекторлор ар качантп бир качап кысташышта келет. Бьякта иш кычап жатса, алар маалкатып баарын текшерип, актыдан акты жазышып, элдин мазеси кетирди.

Өз машинем тың эжепни жакшы билем. Ошондо да Кадийчанын ишке келишин күтүп, тигилерден чет болдум, ремонттогонсун күймөнүп жүрө бердим. Мени менен эч ким сүйлөшпөдү, кечээ куйкуну эскериппеди. Апын себеби, баары техосмотрдан эртерээк отүп, жоготкон убактысын кууп жетүү. Антсе да мен ич күптүмүн.

Мен техосмотрдан түштөн кийин оттум. Инспекторлор кетишти. Тегерек жымжырт боло түштү, гараж ээн калды. Коргоонун төрүндө ачык асман астында прицептер турат. Аларды кээде тегиз жолдо пайдаланышчу. Ичпен мен өзүмө бирин таңдап койдум. Кадимки эле төрт доңгөлөк прицеп. Ага эмне элдин баары ызы-чуу түшөт?.. Алдыда дагы эмпелер күтүп турганын мен анда кайда билдим. Жакшылап тамакташып, бир саатча уктап алайын деп, жатаканага жоподум. Жол кыйын. Бирок баары бир уктай албадым. Оопалактап жатып-жатып, күүгүм талаш кайра автобазага келдим.

Кадийча ордунда экен. Баарын даярдан коюптур. Жол кагазды алдым да, гаражга жүгүрдүм. «Эми силердиби». Машинени буруп, прицепке аңкелдим. Моторду очурбой сыртка чыгып, тегерегимди карадым. Ремонт мастерскаясындагы станоктордун шакылдагы менен жээкте көлдүн шарпылдаганы гана угулат. Жанымдагы машиненин мотору дүрсүл какса менин да жүрөгүм кошо түрсүлдөйт. Чылым чегейин деп, кайра напиросту ыргытып салдым. Анап чегермин.

Дарбазадан чыгып баратканда кароолчу токтотту.

— Токто, кайда?

— Жүктөнүшкө, аксакал, — дедим камаарабагаансым. — Мына пропускуңуз.

Абышка кагазга үңүлүп, фонардын жарыгында эчтемени ажыратып окуй албай жатты.

— Кармабаңыз, аксакал! — деп чыдамсызданган болдум. — Иш токтоп калды.

Жүктү жолтоосу жок жүктөттүм. Кузовума эки оруп, прицепке эки оруп. Эч ким эчтеке дебегенине өзүм таң калдым. Анап чоң жолго чыккан соң гана чылым тарттым. Оңдонуп отуруп, фарды жагып, газды басып-басып алдым. Жол үстүндөгү караңгылык чайпалып алдыман буйтай качып баратты. Машиненин жүрүшү жеңил, арттагы прицептин оордугу сезилбейт. Ырас, бурулуш жерлерде гана куйругум четке булгандай түшүп баратты. Кайра жолго түздөш кыйыныраак өңдөндү. Бирок анын баары көпбөгөндүктөн. Көнүп алыш оңой. «Кайдасың,

Долон! Кайдасың, Атбашы!» деп өзүмчө кыйкырын алдым да, байгеден суурулуп чыккан чабандестен бетер рууга эңкейип, алдыга шукшурулдум. Жол тегизде убакыт утуп алайын дегеним. Түп ортосу ченде Долон менен алышуу бар.

Бир топко эсебимден озуп бараттым. Бирок тоо аралай бергенден баштап абайланка туура келди. Мотор жакшы эле тартып баратты, анда кеп жок. Жүрүшүмдү кашандаткан тоо ичиндеги бирде ор, бирде эңиш жерлер болду. Айрыкча, ылдый түшкөн жерлерде прицеп бултацдап жолдоп четтеп, машинени да жолдоп тайдырып, убара кыла берди. Улам ылдамдыгын өзгөртөм, тормоз берем, нары бурам, бери бурам. Оболу мунун баарып көңүлгө албадым, алгым келбеди. Бирок барган сайын кыйжырымы келтирип, тынчымы кетире берди. Тоо арасында калча ор, кашча эңиш бар ким эсептептир. Антсе да дымагым азап эле. Келе көр коркупуч деле жок, болгону барган сайын чарчагансый бердим. «Эчтеме эмес,— деп өзүмдү өзүм кубаттадым. — Ашуунун түбүнө кичине эс алып алам. Анан чыгып кетебиз!» Баягы күздө машине сүйрөп чыккандагыга караганда азыр эмне кыйыныраак болуп баратканын мен түшүнө бербедим..

Долон жакып калды. Фардын шооласы капчыгайдын түнөргөн кара аскаларына соймоцдоп барып жабыша калып жатат. Жарташтар кардан жака жамынган. Замнарлап кар жаан келди. «А балким, жогортоп жел үйлөп жаткандыр», дедим ичимен. Жылымчы замнарлар айпекке жабынып, ылдый эрип кетип жатат. Демек, коктоп эле жаан жатканы. «Башкасы жетишип ушул эле калды эле!..» деп ызырындым. Шыныргычты иштетип койдум.

Ашуунун түнкү кыялары башталды. Мотор кулакка тааныш ыйып баштады. Уңулдаган доошу карацгы жолдо жаныра албай боорго сиңип кетип жатты. Ылдый түшө бергенде мотордун доошу өзгөрүп, машинени көчүгү бултацдай түшөт. Прицеп арттап түртүп келатканын далым сезет. Чиркелиштиң аштанындагы темирлер чыйкылдап, кулак-мээни көзөйт. Доцголөктор тормозго бой бербей эрип жааган сыйгалак карда аркы-терки жылбышат. Машине сүрдүгүп барып жолго тууралана токтоп калды. Эптен тумшугун оцдоп бурдум да, токтоттум. Алсырап отуруп калдым. Жарыкты да, моторду да очүрдүм. Колдорум талып сенейип калыптыр. Чалкалап отурганымда кышылдай дем алып жатканымды туйдум. Бир

аз дем алып отурдум, апан чылым чектим. Айлана-тегерек көзгө сайса көрүшүс, долу түп. Кабинанын жылчыктарынан гапа шамалдын ышкырган үнү угулат. Эми дагы жүргөндө алдыда эмне болоруп элестетүүдөн корком. Мына ушерден баштап кыя жол тикеленип кетет. Мотор менен эле колдун шору. Бирок кар лапылдап жатат, ойлонуп отурар чак эмес.

Моторду от алдырдым. Машине ынтыга козголон, жер тырмалай өргө жылды. Жаагым карышкапча тиштенип, кыядан кыяга, бурулуштан бурулушка жармашып баратам. Мына, кыя да бүттү. Эми тик ылдый куюлган түз жол. Апан, апайтоштон кеткен ор талаа да ага жеткенден кийин эле жол участогу. Андан нары ашуунун акыркы айласы гапа калат. Ылдыйга араң түштүм. Төрт километрче келген түз эцкейиш жолдо машинени күүлөнтө айдадым да ошол күүсү менен наркы апайтошко жабыштым. Бирок күүм көпкө жетпеди. Машине кашаңдап баратат. Экипчи, апан, бирипчи ылдамдыкка салдым. Рулду бек кармап, чалкалай отурдум. Булуттардын арасынан жылдыздар жарк-журк көрүнө түштү. Андан ары жыла албай калдым. Дөңгөлөктөр бир ордунда чимирилип, жолдон четке жылбышып барат. Акселераторду түбүнө жеткире бастым.

— Дагы! Дагы кичине! Чыда! — деп чыдай албай кыйкырып жибердим.

Учулдап ыйлап бараткан мотор бир маалда онтоп ийнип, калчылдап барып үзүлдү. Машине артка жылбышып жөнөдү. Тормозду басып атам, токтоор эмес. Прицептин салмагы менен тартылып кете берди. Апан, аскага каре урунду да, токтоп калды. Айлана жымжырт боло түштү. Мен эшикти түртүп ачып, кылчая карасам, ойлогондой эле болуптур. Прицеп кюветке түшүп калыптыр. Кудай урган экел! Эсим чыгып кетсе керек, машинени от алдырып алдыга жулкунттым. Дөңгөлөктөр чимирилип, машине жакшы эле чымыркапды, бирок ордунан жылган жок. Ыргын түшүп, прицепке жүгүрүп бардым. Дөңгөлөктөрү кюветке батып калыптыр. Эмне кылам? Оюма эчтеме келбей, бар күчүм менен прицепти итердим. Ага болорбу. Астына кирип, жонго салып башым зыңылдап ооругапча көтөрдүм. Буга болорбу. Апан, алдан тайып жол жээгине жүзтөмөнүмөп күп эттим да ызама чыдабай ылай аралаш карды эки колдон шилеп боорума тартып, ыйлап жибердим. Бир топтон соң туруп, теңселе басып барып, машиненин тепкичине отурдум.

Алыстап мотордун үнү угулду Балбылдаган эки көз апаптош жолдо ылдыйлап келатат. Ал шофер ким экенин, жети түндө аны кайсы шайтап кайда айдап баратканын ким билсин, бирок, мен колго түшчү ууру сыяктанып коркуп кеттим. Алактап прицепке жеттим да чиркелишкен жериндеги сырганы чыгарып таштап, прицепти таштап, машинемни өзүм жогору айдап жөнөдүм.

Алдагандай бөөдө коркунуч боюмду бийлеп алды. Прицеп артымаи кууп келаткансып, азыр кууп жетип желкеме чап жабыша тургансып, далым муздак дирилдейт. Машиinemни жини ургандай айдадым. Бу жолду жатка билип калганыман гана аласалып кетпедим окшойт.

Тацга маал бекет базага жеттим. Ошо жин ургандай калыбымда үйүмдүн эшигин эки муштумум менен тартып ачтым. Эшик ачылды, Аселди бир карап койбостоп шатала баткак кейпим менен үйгө жулууп кирдим. Энтигип барып, жумшак бирдемеге отура кеттим. Ал жуулган кир экен. Палирос изден чонтогүмө кол салдым эле машинени от алдырар ачкычы урунду. Апы ыргыта, урдум да, башымды салаңдатып, ал-күчтөп ажыраган, үстү-башыман бери баткак болгон кейпимде уцкунуп отуруп калынымын. Жалаңаяк Аселдин буттары стол түбүндө тыбырайт. Бирок мен эмне демекмин? Асел жерде жаткан ачкычты алып, столго койду.

— Жуунасыңбы? Суу жылытып отурам,— деди ал акырын.

Мен башымды арац көтөрдүм. Назик колдоруп көкүрөгүнө басып жалаң койнокчөп Асел титиреп маңдайымда турат. Көздөрү алайып, мага боору ооруп, чочулай тиктейт.

— Ашууга прицепти кулатып келдим,— дедим өз үнүмү өзүм таапыйбай.

— Кайсы прицеп?

— Темир, көк, 02—38! Кайсы экешини сага айырмасы капча? — деп бакырып алдым. — Уурдан келаткан аны! Уурдап!

Асел оозун ачкап бойдоп керебетке отуруп калды.

— Эмне үчүн?

— Эмне үчүңүц эмне? — Түшүнбөгөнүнө ого бетер жипим келди. — Ашуудан прицеп сүйрөп откүм келген. Түшүндүңбү? Айтканымды далилдейин дегем... Мына эми күйүп отурам!..

Мен кайрадан башымы мыкчып калдым. Бир топко

экобүз тең учугушпадык. Бир убакта Асел шарт турду да, кийише баштады.

— Эмне отурасың? — деп заарлана айтты.

— Анап эмне кылам? — деп булдурадым.

— Автобазага кайтып бар!

— Эмне дейт? Прицепти таштапмы?

— Барып айткын.

— Сага эмне? — деп бакырып алып, үй ичипде аркы-терки баса кеттим. — Прицепти кайра сүйрөтүп кайсы бетим менен барам? Ит болдум, куш болдум, ушул ишке туш болдум, кечирип койгула деп барамбы? Бутуна жыгылып жалынамбы? Жо-жок! Эмне кылса ошо кылышсың. Урганым жок!

Менин бакылдаганыман улам кербетте уктап жагкан Самат ойгонуу кетти. Бийлап калды. Асел колуна алса, ого бетер күчөп ыйлады.

— Бок жүрөк экенсиң! — деди Асел. Акырын айтса да катуу айтты.

— Эмне-е? — Токтопо албай муштум кезеп жетип барып, бирок, ура албадым. Аселдин таң кала алая карганы токтотту. Анын карегинен өзүмдүп суук үрөймдү кордум. Четке булкуп салдым да эшикти шарт жаап чыгып кеттим.

Таң агарып калыптыр. Жарыкка чыкканда түндөгү окуя ого бетер маскаралык, орду толбос өкүнүч болуп желкемен басты. Бу машинедеги жүктү жетер жерине жеткирейин, андан нары эмне болсо ошо болор... Оюма ушу келди.

Кайра кайтып келатканда үйгө бурулган жокмун. Асел менен урушуп алганыман эмес, жан адамга көрүнгүм келбеди. Башкалар кантерин билбейм, бирок, мен өзүм мындай учурларда кишилерден качып, өз кайгымды өзүм тартканды туура көрөм. Башка бирөөнүн башып оорутуп эмне. Колуңан келсе ачууң таркап, өкүнүчүң басылганча өзүңчө кыйнал...

Жолдо келатып, жүргүнчүмөрдүн түнөк үйүнө түнөп оттүм. Ашууда прицепти издеп жүрүпмүн түшүмдө. Түш эмей эле кыйноо. Изин жатат, прицеп жок. Ары-бери дал-бастап, сурамыкылап жаап алакетке түшөм...

Кайра кайтып келатканымда прицеп чын эле ордунда жок экен. Кийин билдим: Алыбек автобазага сүйрөтүп кетиптир.

Прицептин артынан эртеси автобазага мен да келдим

сапдалын. Кабинадагы күзгүдөн көрсөм, өңүм азып, карайып кетипмин. Өзүмү тааныбай калдым.

Автобазада кадимки шоферлордун тиричилиги жүрүп жатыптыр. Тек мен гана башка жактап келген жат бирөөдөймүн. Дарбазага кооптоуп келип, акырып кирдим да, гараждып оолагыраак түпкүрүнө айдап барып, бир бурчуна токтоттум. Кабинадан да дароо чыга албадым, эки тарабыма байкоо салып, жүрөксүп отурдум. Тургандардын баары мени карап калышты. Атаң көрү, азыр баш ооп, көз көргөн жакка айдап кетип калар болсом! Бирок, кайда кетем? Кабинадан чыктым акыры. Бар күчүмү жыйнап, короону как жара диспетчер жакка бастым. Калбаат эле болоюн дейм, бирок кылмышкер аскер сап алдынан өткөндөй калтылдайм. Баары артыман тиктеп турушкапын сезип, желкем дирилдейт. Эч ким чакырбады, эч ким учурашпады. Алардын ордунда болсом, балким, мен деле ошентмекмин го.

Тамандырыктап чалынып кеттим. Кадийчаны уятка калтырдым ээ деген ойго жүрөгүм да солк этип чалынып алды.

Далистин төрүнө «Чагылганды» илип коюшуптур. «Маскаралык» деп чоң-чоң тамгалар менен бадырайта жазыптыр да этегине тоого таштап кеткен принципти тартып коюшуптур...

Бетим чымырап, бурулуп кеттим. Жаакка чапкандай эле болдум. Диспетчердин үстүнө кирдим. Кадийча телефон менен сүйлөшүп отуруптур. Мени көрүп трубканы илип койду.

— Ме! — деп каргашалуу жол кагазды столго таштадым.

Кадийча жалооруй карап калды. Чаңырып, ыйлап жаңжал салбаса эле болгону деп турам. «Башка жерде сал жаңжалың болсо, буерде антпе!» — деп сурашып турам оюмда. Кадийча оюмду түшүндү, эчтеме айтпады.

— Ызы-чуу болдубу? — деп сурадым акырып.

Кадийча башып ийкеди.

— Мейли! — дедим тиштенип, ага кайрат бергенсип.

— Сени трассадап алып салышты, — деди.

— Таптакырбы?

— Таптакыр алып, ремонтко отургузуп коёлу деди эле... жигиттер арачыга түшө калышты... Азырынча жергиликтүү рейстерге гана чектеп коюшту. Начальникке кир, издеткен болчу.

— Кирбейм! Менсиз, оздорү чечени! Өкүпөр жерим жок...

Сыртка чыктым. Далис менеп шылкыя бастым. Бирөө каршы келаткап. Жаптайлап өтүп кетейин десем, Алыбек экен, жолумду тороп туруп алды.

— Жок, токтой тур! — деп ал мени бурчка камады. Теше тиктеп, ызырына күбүрөдү. — Ии, баатыр, далилдегениң ушубу? Далилдегениң ушубу дейм, иттин баласы!

— Болбоду, каптейин! — деп күчк эттим.

— Былжырапсың! Өзүңчө көзгө көрүнойүн дегенсиң. Керт башыңдын даңкын ойлогонсуң да! Мына эми жакшынакай ишти бүлдүрдүң. Прицеп сүйрөтсө болот деп эми элди көндүрүп көрчү! Заары башына чыккан айбап!

Бу сөздөрдү угуп башка бирөө ойлонуп калат беле, бирок, мага азыр баары бир болуп калган. Өз ызалыгымап башка эчтеме сезбедим, түшүнбөдүм. Керт башымын даңкып ойлопмун, бу натура да. Калп экенин өзүм билем.

— Тур быякка! — Алыбекти четке түртүп салдым. — Сенсиз да жети өмүрүм жерге кирип туру!

Оозго чыктым. Ызгаар шамал короодогу кар тозоңуп удургута айдап турган экен. Өткөп-кеткендер мени акырая карап отүшөт. Өлмок белем, эки муштумуму шымымын эки чөнтөгүмө тумпуйта салып, сыртка жөнөдүм. Чалчык-чалчык суу бетине тоңгон муз бут астымда качырап сыпат. Бутума бир бош банкe урунду. Аны дарбазадан ашыра тептим да, өзүм артынан чыга жөнөдүм.

Кечке чейин көчөдөн көчөгө, пристанда сапдалып басып жүрдүм. Жээктеги баржаларды чайпап, көл толкуп турган экен.

Бир маалда чайханада отурдум. Маңдайымда саал бөксөргөн бир шише арак, анан дагы тарелкада кайсы бир ачуу басма. Биринчи стакаңды тартып жиберип, кеңгирей түшүп отурган чагым.

— Жылдызың жерге түшүп калыптыр да, жигит? — деген мээримдүү саал ойноктогон үп угулду жаңымап. Башымды араң көтөрүп карасам Кадийча экен.

— Эмне, жалгыз иче албай отурасыңбы? — деп жылмая жаныма отурду. — Кел анда экөөлөп ичели.

Өзү арактан эки стакаңга куйду да, бирин мага жылдырды.

— Ал! — Экөөбүз атайы көңүл ачып кетүүгө убадалашып келгенсип ойсоңдой каш кагып, көз кысып койду.

— Табаң капып атабы? — дедим мен нааразыланып.

— Кайгыргандай эмпе? Сен жапымда турганда, Илияс, мага эчтеме соз эмес. Мен сени бек жигит го дечи элем. Э, кайда калбаган кайраи жан! — Акырын шынк күлүп, жакындай отурду да, назданган кара көздөрүн көзүмөн албай стакаи кагышты.

Ичип жибердик. Мен чылым чектим. Кичине жеңилдей түшкөнсүдүм, бүгүн биринчи жолу ууртум тартылып жылмаюу кирди жүзүмө.

— Жарайсың, Кадийча! — деп колуп кыстым.

Анан экообүз эшикке чыктык. Түп кирип калган экен. Колдон урган теңтек шамал бак-дарактарды жулмалап жатты. Мен теңселип калган экем. Кадийча колтуктап, мээрим того жакамды көтөрүп, жолоп баратты.

— Сенин алдыңда күноолуу болуп калдым, Кадийча! — дедим мен чын ыкласымдан ыраазылыгымды билдирип, күноомду ачык айтып. — Бирок, эсинде болсун, сени чекеге черттирбейм... Өзүм жооп берем.

— Койчу ошону, жапым, ушутчу! Тынчың жок немени да... Алдас уруп жулуңуп эле жүргөнүң, карап туруп боорум ооруйт. Мен да сендей болчумун. Өмүр чиркин бир ордунда турабы... Кызыгы болсо алып кал. Тагдыр менен ойноп болобу...

— Муңу ар кандай түшүнсө болот. — Каршы чыктым да кайра ойлонуп калдым. — А балким, сенин айтканың да туура чыгар...

Кадийчанын үйүнө жеттик. Ал көптөн бери жалгыз турчу. Эри менен ажырашып кеткен.

— Мына мен жеттим, — деди ал.

Мен кыйылып туруп калдым. Кийинки окуялар Кадийча экообүздү кандайчадыр байлашыштырын койгонсуду. Апын үстүнө, жатаканага баргым да келбей турду. Чындык деген жакшы го, бирок, кээде бетке чаап турганда четтен жүргүң келет.

— Эмпе ойлонуп калдың, жапым? Чарчадыңбы? Алысынын турсаңбы барар жериңди?

— Эчтеме эмес, эптен жетип алармын.

Ал колумап алды.

— И-и, тоңуп калыңсың го! Кое тур, жылытып бейреңи! — деп Кадийча пальтосун ачып, колуму колтугуна катып, бооруна кыса кучактап алды.

Колуму тартып ала албадым. Оттой ысык назыпа тоңоп бергидей эмесмин. Алаканымын астынап жүрөгү түкүлдойт. Мас болсом да эс-акылым ордунда. Акырын колуму тартып алдым.

— Кеттиңби? — деди Кадийча.

— Ооба.

— Кош бол анда! — Кадийча күрсүнүп алып, жалт бурула каалгасып көздөй басып кетти. Караңгыда каалга шырк жабылды. Мен да бурулуп кичине баса түшүп, кайра токтодум. Кайра каалгалып түбүнө каптип жеткеними озүм байкабай калыпмын. Кадийча күтүп турган экен. Мойнума асыла кучактап, эриндеримен өпкүлөп жиберди.

— Келдиңби? — деп ысык шыбырады да, колуман алып, үйүнө жетелеп киргизип кетти.

Түндө ойгонуп алып, каерде экеними биле албай көпкө жаттым. Башым сынып ооруйт. Экөөбүз бир тошөктө жатышыз. Жылаңач денеси жышжылуу болуп, Кадийча жабышып боорумда. Тыноосу бир калыпта. Акырын туруп кетмек болдум. Кичине козголгонумча көзү жумулуу Кадийча чырмала кучактап алды.

— Кетпечи! — деди акырын. Апаң, башың көтөрө караңгыда көзүмө үңүлө карап, көкүрөгүмө артыла жатып, эптиге сүйлөдү: — Эми сенсиз күнүм жок. Мендиксиң сен! Баштатап эле мендик болчусуң. Каалаганым сен. Сүйүүң гана керек, башка эчтеменин кереси жок, Илияс!.. Бирок, мен да эми сендеп калбаймын, түшүндүрбү, калбаймын!.. Кадийча ыйлап жиберди, көз жашы менпи бетиме таап жатты.

Мен кете албадым. Таңга жуук араң көзүбүз илинди. Ойгонсом таң атып калыптыр. Мен шашып кийиндим. Кандайдыр жат, муздак сезим жүрөгүмдү мыкчып турду. Чолок тонумду кие сыртка жөнөдүм, каалганы шыры билдирбей ачып, булт этип көчөгө чыктым. Алактап жап-жагымды карасам, башында кызыл түлкү тумагы бар бирөө дубалдын бурчунан бери чыга келди. Жумушка бараткан Жантай экен. Атарга огум болбоду. Ал ушу тегеректе эле турчу. Экөөбүз тең селейип туруп калдык. Апаң, мен таанымаксан болуп шарт бурулдум да, автобазага жөнөдүм. Жантай кара күчкө жөтөлүмүш болуп койду. Кар кырчылдата басканы артымап угулуп келатты. же жете келбейт, же калып калбайт, Ошентип, ээрчинин отуруп автобазага жеттик.

Гаражга барбай, түз эле кеңсеге бет алдым. Башкы инженердин кабинетинде адатынча эртең мененки беш мүнөттүк чогулуш жүрүп жатыптыр, гүүлдөп үндөр угулат. Азыр түз эле кирип барып, бир терезенин кырына отуруп, бутту бутка арта салып коюп, чылым чекким келди, шоферлордун адаттагы ачуусу жок кыжылдашканын

уккум келди. Жолдоштордун арасындагы көпүмүш учурумду мен ушунча каалайм деп эч качап ойлогон эмесмин. Бирок, кире албадым. Көркөкчүмүм эмес. Дагы эле кечегимдей итче жиним кайнап, патууралык кылсам да болбой кекирейип жүргөм. Кадийчанын койнунда түнөп чыкканым жүрөгүмдү дүрбөлөңгө салды, ошондон коомайлаңдым... Анын үстүнө, эл менип жоругумду али унута элек окшойт, ичкериде мен тууралу сөз болуп жатканын туйдум. Бирөө бакылдады:

— Бул кандай ээн баштык! Сотко бериш керек, силер болсо маңдайынан сылап отурасыңар! Анын ою туура деп дагы бирөө ушерде уялбай жактап коет. Прицепти ээн тоого таштап кеткенип кантесиңер?..

Анын сөзүн башка бироо жула качты:

— Туура айтат! Андай эрдемсингендердин далайын көргөнбүз. Башкалардан акылдуусунуп. Эл кол чаап, ага өнтөлөп сыйлык берсе ээ!.. Мына, эрдемсиген немецер мын болду да калды!

Көпчүлүк талаша кетти. Мен чыгып жопөдүм. Алардын сөзүн тыңшамак белем.

Эл да тараган белем, артыман кажы-кужу үндөрдү угуп, ылдамдай бастым. Жигиттер дале дуулдап келатышты. Алыбек бироого жап-алы калбай далилдеп келатат.

— Өз базабызда эле прицептерге тормоз жасап алабыз. Анын эмнеси кыйын, компрессордон шланг созуп барып, доңгөлөктөргө колодка кийгизип, көебуз, болду!.. — Анап, мени көрө койду окшойт. — Тетиги Илиясың? Эй, Илияс, токточу!

Мен токтобой гаражга кете бердим. Алыбек артыман кууп жетип, ийинимен булка тартты.

— Ох, билесиңби, көпчүлүктү араң көндүрдүм окшойт. Даярдан, Илияс! Мага өнөк болосуң. Прицеп сүйрөтүп чыгып, сынап көрөбүз.

Ачуум келип кетти. Жолу болбогон жолдошунду өзүңдө чиркеп алып, эл созупон куткарайып деген экенсиң го! Өнөк кылын алат имиш! Ийинимдеги колуп кагып жибердим.

— Прицеп эконоңу тең урдум!

— Сен эмне жиндейсиң эй? Өзүң бүлдүрүп алып, эми... Баса, унутуп калган турбайымбы. Володька Ширяев жолуктубу?

— Жок, эмне экен?

— Эмне экен. Кайда жоголуп жүрөсүң. Асел жол

боюнда күтүп жүрөт дейт. Өткөн-кеткен биздин шофер-лордон сурамжылап, тыпчы кетип жатса керек. А сен... кыз боозуп, эпесин коркутат болуп!

Көзүм тунара түштү. Жаным кашайып, жердин катуулугуна гана калдым. Алыбек болсо улам жеңимен тарткылап, прицепке бирдемелерди жасай турганын какшап жатат, эчтемесин түшүнгөн жокмун... Тигиндейреkte мылжыцдан карап Жаптай турду.

— Кетчи ары! — деп колумду жулкуп алдым. — Эми эмне кыл дейсиң. Жетишет. Бере бер берер сотуңа. Прицеп-мрицебидин кереги жок. Эч кимге өпөк да боло албайт экем... Болдубу?

Алыбек жаак эттери диртилдеп, түксүйө түштү.

— Өзүң баштап, өзүң баарын бүлдүрүп салып, эми чыга качтыңбы? Ушундайбы?

— Каандай десең, ошондой де!

Машинеме бардым. Колдорум калтырап, эмне кыларымды билбейм. Эч себепсиз машинени астындагы чуңкурга түштүм. Чуңкурду капталына калаган кирпичке маңдайымды бастым.

— Илияс, бери карачы! — деп үстүмөн бирөө күңк этти.

Дагы кимиси болуп кетти деп, башымы которсом, чычкап аңдыган кулаалыдай далбайып, кытмыр көздөрүң кымыңдатып коюп, чуңкурдун кырында Жаптай отурат.

— Ырас гана кылдың да!

— Кимди?

— Алыбекти. Активист имиш. Тишине таш тийгендей болду. Анан калса жаңычылдыгын кантесиң!

— Сенин ишиң эмне?

— Ишим ошол. Өзүң деле түшүңгүдөй болбодуңбу, бизге прицептин кереги жок. Билебиз го: бирөө эле норманы көбөйтүп, жүрүштү азайтса, баарыңар ошого теңелгиле деп кыйноого алышмак. Аралык менен жүккө төлөй турган акчаны да кесип коюшат. Өз ырыскыбызды өзүбүз кыйып, эмне, бизге жип тийиптирби? Бир күп макталып, миң күп азабын тартасың. Биз сага ачууланбайбыз, ушу калыбыңан жазба.

— Биз дегениң ким? — деп, кара күчкө токтоо сурадым. — Биз дегениң сен өзүңсүңбү?

— Жалгыз эле мен бекем, — деп Жаптай бирдеме сезген чычкандай көздөрүң кыбыңдатып калды.

— Былжырапсың, көркоо ит! Дал сен үчүп прицеп менен жүрөм... Жаным чыгып кетсе да көрсөтөм сага.

Жогол азыр көзүмө көрүнбөй. Сага эле калгандабы, карап тур!

— Эй, эй, оозуңа карап сүйлө! — деп Жаантай кайра арр атти. — Сенин да периште экениңди билебиз... Корсоң! Бирок аны мен кен кылган жерим жок, ойноор кезде ойноп ал, короп атты беле!

— У энеңди!.. — деп кармана албай кулак түңкө коюп калдым.

Ал отурган ордунда чалкасынан кетти. Тумагы башынан учуп, андан ары тоголонду. Мен чуңкурдап ыргып чыгып, дагы атырылдым. Бирок Жаантай четке кача берип, гаражды башына которо бакырды.

— Хулиган! Бандит! Мушташасыңбы? Кутурган экенсиң. Сенин мойнуңду толгон алар күч жок дейсиңби? Ачууду мендеи чыгарайын деген экенсиң го?..

Тегеректегилер жүгүрүп келишти. Алыбек да жетип келди.

— Эмне болуп кетти? Эмиге урдуд?

— Чыңдыкты көзүңө айтсам... — деп Жаантай тажаалдана кетти. — Приценти уурдап кеткен өзү, ашуунун белине жыгып кеткен өзү, баарын булгап-бүлдүргөн да өзү, анап, башкалар итчилигин бетине айтып, оңго айдайын десе, кол котөрөт! Ашыккан даңкка жетпей калганына ичи күйүп жатпайбы!..

Алыбек теке маңдай келди. Кумсарын, ачуусунан үнү буулат:

— Ит экенсиң! — деди көкүрөктөн түртүп. — Кутурган экенсиң! Ашуудагы кылыгыңдып өчүп алмаксың го? Болуптур, сенсиз да бүтүрөбүз!..

Мен лам дебедим. Тим гана калчылдап туруп бердим. Жаантайдын каратып туруп кели айтканына тилим байланып калды. Жолдошторум олурая карап турушту.

Кетип керек... кетип... — башка ой келбеди. Машице-ме ыргып мипдим да, дуулдаткан боюнча автобазадан атып чыгып кеттим.

Жолдо келатын ичип алдым. Бир дүкөнгө кирип жутуп чыксаң, күчү жетпеди, дагы бир жерден токтоп, бир стаканды тартып алдым. Анап, дүйнө чаар-алакей болду да кетти. Жол четиндеги белгилер, көңүрөлөр, каршы келаткан машиналар... баары көзгө плешпей зуу-зуу этет. Көңүлүм ачылды. «Эй! — Бузулбаса талкаланып кетсең баары! Сага эмне жетпейт, машицеңди кубалап жүрө бер! Кадийча эмне... башкалардан эмнеси кем? Жаш де-

сен, жаш, сулуу десел, сулуу. Мен дегенде жапын аябайт... Ошону да билбей... акмак экемин го...»

Үйгө кечинде жеттим. Эшик алдында теңселип турам. Бир жеңи гана кийилген чолок топум салбырап кеткен. Кээде рулду кармоого оңтойлуу болсуң деп, оң жеңим чечип салчумун. Ошентсем керек. Бала күнүмдө чикилик чаап жүргөн кезден бери калбайт ушул адатым.

Асел умтула жүгүрүп келди:

— Ай, эмне болгонсуң, Илияс? — Апаң байкай койду окшойт. — Эмне турасың? Чарчап, тоңуп бүтүпсүң го? Чечип!

Жардамдашайын деди эле, мен уичукай итерип салдым. Уятымды оройлук менен жапиаска айлам жок. Мүдүрүлүп-чалышып, үйгө кирдим, жолдо бирдемени калдырата тээп алдым да барып стулга күн отурдум.

— Бирдеме болдубу, Илияс? — деп Асел мени мас көзүмө үңүлө карап, түшүнө албай жатты.

— Сен эмне, билбейсиңби? — Тик багып карай албай башым шылк этти. Асел качап көр жемеге алып, тагдырына наалат айтып ыйлактай баштаар экен деп күтүп отурдум. Бирок ал үн катпады, жанымда бары-жогу билшбеди. Акырын баш көтөрдүм Асел мага далысын салып, терезеде туруптур. Көзүң көрө албасам да ыйлап турганын туюндум. Жүрөгүм мыкчылып, аяп кеттим.

— Асел, билесиңби, сага айтайын деп... — Тайсалдан соз баштап келатып, токтоп калдым. Айтууга даай албадым. Айтканым өлтүрө чапкан менен барабар болмок. Аядым, бирок айтсам да болмок экен... — Быйыл биз сениң ата-энеңе бара албайбыз го, — деп создү башкага буруп жибердим. — Кийинчерек барабыз. Азыр чама болбой калды...

— Шаптырып жаткан мен жок го... — деп Асел көзүнүн жаңыны сүртүсүп, кашыма келди. — Азыр ага капалапбай эле койчу, Илияс. Сааты чыкканда болор. А көрө жайыңды ойлочу. Кийинки күндөрү башкача болуп кеттиң. Эмнеге өзгөрүп кеттиң, Илияс?

— Болуптур! — Өзүмүн жалтактыгыма келген ачууму андан чыгарып, сөзүң болүп салдым. — Чарчадым, уктайм.

Бир күндөн кийин кайтып келатып, ашуунун аркы бетинен Алыбекке жолуктум. Прицен тартып келагыптыр. Долоң жеңилген экен.

Мени көрө сала кабипасын ачып, кол булгады. Мен

жайлата айдадым. Алыбек жолго түштү, көңүлү которуңку, жүзү жарык.

— Салам, Илияс! Кел, чылым чегели! — деп кыйкырды.

Мен тормоз бердим. Кабинасында дагы бир боз бала отурат, жардамчы шоферу. Машиненин дөңгөлөгүнө чыпжыр орошуптур. Прицепке пневматикалык тормоз орнотуптур. Ашы дароо эле байкадым. Мен кайра жүрүп кеттим. Ичим күүдү белем. Таапсың, жакшы болуптур. Бирок мага тийбе!

— Токто, эй! — деп Алыбек артыман чуркады. — Ой, Илияс, токто, сөз бар! Ай иттин баласы, дале баягы бойдонсудбу?.. Мейлиң, өзүң бил...

Машинени катуу айдадым. Кыйкырсаң кыйкыра бер, экеобүздүн ортобузда сөз жок. Менин чарбам күйүп кеткен...

Алыбек жан досум эле. Бекер айрылдым. Чыбында акыйкат аныкы болчу. Эми түшүнүп отурбайымбы. Бирок, анда ичим күйгөнү ырас. Мен жан талашып, олупталып жетпей калган максатка ал оңоңой гапа жетип алганына ичим күйгөн.

Алыбек байсалдуу, акылдуу жигит эле. Мага окшоп ал ашууга ээнбаштанып жалгыз жулунмак эмес. Жапына өнөк алып, туура кылган. Тегиз жерде берки бала айдаса, эс алып алган Алыбек ашууну оңой ашпайбы. Ашуу ашарда мотордун күчү, колдун каруусу, акылдын токтоолугу керек. Анын үстүнөн жаныңда өнөгүң баратса, улам алмашып айдап, жол да эки эсе кыскарат. Алыбек анын баарып ойлоп чыккан. Прицепке тормоз орноткон. Кадимки эле чыпжырды дөңгөлөккө орогонучу. Дегинкиси ал алактабай ашууну акыл менен жеңди. Өзгөчөлөнгүсү келбеди.

Алыбектен кийин прицеп сүйрөткөн машинелер көбөйдү, Ар кандай иште баштап берүү маанилүү да. Ал учурда башка автобазадан да машинелер келип, унаа көбөйдү да калды. Тянь-Шандып кан жолу бир жарым жума машинелердин дөңгөлөктөрү астында дүңгүрөп турду. ГЭСтин суроосун аткаруу канчалык кыйын болсо да аткарышты. Мен да иштеп жүрдүм...

Анын баарын мен азыр жайбаракат айтып отурам. Көп жыл өтү, көтөрүлгөн чаң басылды дегендей. Ал күндөрү болсо жин ургаңдай жүрүпмүн. Бир мүдүрүлүп алган соң кыйын экен...

Анын баарып бир башынап айтайын.

Алыбекке жолуккандан кийин автобазага кеч келдим. Жатаканага баратын, дагы бир жолу чайханага бурулдум. Ушу күндөрү кызык болуп кеткем. Эс-учуман таңганча ичип, болгон иштерди бүт унуткум келгеп. Көп эле ичтим, бирок, арактын таасири жетпеди. Чайханадан эс алып чыкпай эле, кайра кыжырлашып, капалашып чыктым. Караңгы түндө көчө аралап бир аз бастым да ойлонбостон эле Кадийчага жөнөдүм. Ал да мени күтүп отуруптур.

Ошол ошо болду, апан кете берди. Ошентип, эки бирдей оттун ортосуна түштүм. Күндүз жумуштамын. Автобазага кеч кайткап күнү ар дайым Кадийчаныкындамын. Мени бирдеме ошоякка тартат да турат. Кадийчанын жанында болуу мага тынчыраак, жайлуураак. Жүрт көзүң, ачуу чындыктан, өзүмдөн качканда Кадийчанын коюупуна барып пааналайм. Кадийча мени сүйөт, түшүнөт деп ойлойм. Өз үйүмө кайрылганда кеткиче шашып турам. Аселим, алда байкуш Аселим! Ишенчээктиги, дилини аруулугу менен мени үйдөн кубалап жатканын билсе го. Ага таң боло албай жатканымды, анын мага кылган камкордугун актап албай жатканымды мен өзүм моюнга алгым келбеди, алдагым келбеди. Нечен жолу үйгө мас болуп келдим. Асел жадегенде урушуп койсо боло. Ал эмнеси, чабалдыгыбы, жумшактыгыбы, же боору ооругандабы, же акыры оңолот деп мага ишенгениненби, ушул убакка чейин түшүнө албайм. Ырас, акыры бир күнү өзү эсине келет, бу запкысын силкип таштап, баштагысындай болот деп ал ишенип жүрдү мага. Бирок, андан көрө урушуп, мени зордоп токтотуп калса го, атаганат. Ичимдегени бүт айттырса го!.. А балким, мен тартып жүргөн азап жалаң гана иштеги чыр эмес экенин Асел билсе, жооп талап кылып көгөрөт беле?.. Ичимде бороон жүрүп жатканын ал а кезде туйбады. Мен болсом аны аяп, сырымды айтууну күндө эртеңге калтырып жүрө бердим. Күндө эртеси кайра эле аны аяп, ортобуздагы сүйүүбүздү, үй-бүлөмдү аяп, айтпай кетем...

Акыркы жолу жолукканда Асел мени кубанычтуу тосуп алды. Жүзү жадырап, козу жайнап, көңүлү чак. Чолок тончоп, өтүкчөнүмө карабай төркү бөлмөгө сүйрөн кирди.

- Карачы, Илияс! Биздин Самат тай туруп калды!
- Ыя! Кайда жүрөт?
- Тигине, столдун астын кара.
- Баспай эле сойлоп жүрбөйбү.

— Азыр көрсүң! Кана, уулум, атаңа көрсөтчү тай-тайыңды! Бери кел, келе гой, Самат!

Түшүндүбү, жокпу, иши кылып Самат столдун астынан эмгектеп чыкты. Анаң, керебеттин бутун кармап, кадыресе турду. Калтаңдан эштеп турду, ыралаңдан күлүп турду, отура калбаска аракет кылып чымырканып турду. Анаң, ошо чымыркана күлгөн боюнча полго дүп отура калды. Жетип барып эки алаканым менеп жерден сузуп алдым да боорума кыстым, ууз-туңгак жыттанган пазик жытынап шоркурата жыттап өптүм. О, ал жыт азыр да каңылжаарымдан кетпейт. Балаңын жыты, Аселдин жыты.

— Тумчуктурасың эми, Илияс, абайласаң! — Асел уулун колуна алды. — Ии, чың бекен? Чечип. Жакында уулум чоң жигит болуп калат, ошондо апасы да иштей баштайт. Жакшылык тилесек, баары жакшылык менеп бүтөт, ушундайбы, уулум? А сен болсоң. — Асел мени муңайым күлүмсүрөй карады. Мен орундукка отуруп калдым. Көптөн бери көкүрөгүңө толгон бугун Асел ушул сөз менеп айтканын түшүндүм. Бул сөзүңдө жеме да, өтүнүч да, үмүт да бар эле. Мен айтар сөзүмдү айтсам, азыр айтышым керек эле же токтолбостоң кетишим керек эле. Кантип айтам? Андан көрө кеткен жакшы. Аселдин өюндө азыр эчтеме жок, коңулү чак, эчтемеден шеги жок. Мен ордуман турдум.

— Мен жөнөдүм.

— Кайда барасың? — деп Асел чочуп кетти. — Бүгүн да үйгө түнөбөйсүңбү? Жок дегенде чай ичсең боло?

— Чоло жок. Жөнөбөсөм болбойт, — деп булдурадым. Өзүң билесиң, азыр иш кычап турган кези.

Жок, мени үйдөн кубалаган иш эмес эле. Рейске эртең эртең менеп гапа чыкмакмын.

Кабинга кирип, шылк отурдум да, ич күйүтүмө чыдабай оңтоп жибердим. Ачкычты көңүмүш тешигине сала албай убара болгонумчу. Анаң, жолго буруп чыктым да артымдагы үйлөрдүн терезелериндеги жарык көрүнбөй калгыча токтобой жүрүп отурдум. Канчыгайга кирген жердеги көңүрөдөн өткөндө машинени жолдон чыгарып, бадалдын ичине айдап кирдим да токтотуп, жарыгын өчүрдүм. Ушерге түнөмөкчү болдум. Папирос алып чыгып, тамызайын десем, ширецкемде бир гапа чий калыптыр. Чырк этти да өчүп калды. Папиросуң да, ширецкесин да терезеден ыргыттым, чолок тонумун жакасына башымы катып, орундукка бүрүшүп жата кеттим.

Айдын күңүрт шооласы карайган тоолордун жонун муздак жалайт. Капчыгайдын кара шамалы ышкырып, кыңая ачык турган кабинанын каалгасын кыйчылдатат. Ишимдеги жолдоштору ман, үйүмөн, элден айрылып жалгыз калганымдын кусалыгын эт-жүрөгүм мыпчалык оор сезген эмес. Мында ары минтип жашоо болбосуна көзүм жетти. Автобазага барар замат Кадийчага баарып түшүндүрүп, ортобузда болгон ишти унутууга шерт кылып, кечирим суроону бүтүм кылдым. Ушинткеним адилетчилик, акыйкатчылык болчудай.

Бирок, турмуштун бүтүмү башка экен. Апдай болот деп ойлосо м оюма, күтсөм күдөрүмө кирген эмес эле. Бир күндөн кийин кайрылып бекет базадагы үйүмө келдим. Эшик ачык турат, үйдө эч ким жок. Асел отун-сууга чыгып кеткен го деп ойлодум оболу. Тегерете карасам, үй ичи астып-үстүп түшкөн. От жагылбаган кара мените келген муздак илеп үй ичин көрдүп ичиндей суук көрсөттү. Саматтын керебетин барып карасам, бош.

— Асел! — деп чыга шыбырадым, «Асел» деп шыбырады муздак дубалдар.

Атырылып эшикке чуркадым.

— Асел!

Эч жооп болбоду. Коңшуларга жүгүрүп кирдим, бензоколонкага жүгүрүп бардым, эч ким жөндоп билбейт. Билгендери: кече күнү Асел уулун коңшуларга таштап коюп, бир жакка барып келген, кеч келген, дешти. «Кеткен экен да, билип алган экен да!» — деген ой бүткөн боюмду шырғалаң куйгандай муздак титиретип жиберди.

Шорго малынган ошол күнүмдөгүдөй болуп Теңир-Тоону аралата машинени мен эч качап апчалык кубалаган эместирмин. Тиги бурулуштап, же паркы капчыгайдан, же параак жолдон кууп жетермин деп, дайынсыз үмүт кубалады мени. Алдымда бараткан машине болсо, шукшурулган бүркүттөн бетер баса калам, апач, жайлатып катар айдап, кабинасышып ичин, кузовун аңтара карайым да жок экенин көргөн соң, суурулуп андан озом. Ошентип, токтолбостон үч саат куудум. Акыры радиаторумдагы суу кайнап чыкты. Токтотуп, кабинадан ыргып түштүм да радиаторго кочуштап кар чачтым, суу апкелип чачтым. Радиатордон калың буу көтөрүлүп, машине зоруккан аттап бетер өпкө кагып турду. Жаны эле рулга отуруп жатсам, бет алдыман прицеп сүйрөткөн Алыбектин машинеси көрүндү. Кубанып кеттим. Экообуз араз-

дашып жүрсөк да, эгер Асел алардын үйүнө барган болсо. айтар дедим. Жолго жүгүрүп чыгып, кол котордум.

— Токто, токто, Алыбек!

Айдап бараткан өпөк баласы Алыбекке бурулуп сууроолуу карады. Алыбек кабагын чытып, толгонуп кетти. Машине зуу деп жапымап ото берди. Жол боюнда бүткөн боюм бүт кар, колумду серейте көтөргөн бойдон туруп калдым. Анап, бетими арчыдым. Кантайып, келме кезек деген ушул. Бирок, мен азыр Алыбекке таарынар чагым эмес эле. Демек, Асел алардыкына барган эмес экен. Ия кыйындай баштады. Башка барар жери жок эле, демек, айылга, төркүнүнө кетип калган экен да. Үйүнө кантип кирип, эмне жооп айтты экен? Ата-энеси маскара болуп кайтып келген кызын кантип тосуп алышты экен? Жалгыз өзү, көтөргөн баласы, каруусуна илген түйүшчөгү бар. О, шордуу!..

Токтоосуз айылга барып калды.

Тезилен жүктү түшүрдүм да машинени кочого коё коюп, диспетчерге жүгүрдүм. Документтерди таштап кетип керек эле. Өтө бериш болмодон Жаптайга оропара келдим. Ошондогу анын мыскылдуу мылжыңдаганын!

Козонөк терезеден баш багып, жол кагазды столго таштаганымда Кадийча элейе карап калыптыр. Менин кебетем укмуш болсо керек. Кадийча биресе чоочулап, биресе күпөөлүү тиктей берди.

— Тезирээк кабыл ал! — дедим.

— Бирдеме болдубу?

— Үйдө жок. Асел кетип калыптыр.

— Койчу, ай! — Кадийча ордунан кумсара туруп, эрдип тиштеди. — Кечир, кечир, мени, Илияс! Ушуну баарын мен... мен...

— Эмне «мен»?.. Жондөп айт, баарын айт! — деп мен эшикти ачып кирип бардым.

— Кандайча болуп кеткенин өзүм да билбей калдым. Кечээ вахтер терезени кагат. Бир кыз келиптир, сага жолугайын деп атат дейт. Аселди дароо эле тааныдым. Телмире тиктеп турду да: «Ошол ыраспы?» — деди. Эмне болгонумду билбейм, очошкөнсүп: «Ырас, ошондой. Баары чын. Ал мендик. Ал азыр мени менеп!» — депмин. Ал терезеден шарт бурулуп кете берди. Мен стол кучактап жыгылып, жиндиден бетер: «Ал мендик! Мендик!» — деп ыйлай бердим. Башка көрө албадым... Кечир мени!

— Коё турчу, Асел кайдан билип алыптыр?

— Баарын кылгап Жаптай. Мени да келип коркутуп

кеткен. Жаптайдын ким экендигин билбейсиңби? Сен бар, Илияс, Аселди тап. Мен эми силерге жолтоо болбойм, бир жакка куруйм...

Кар баскан талаада бараттым. Жер тоңголок. Шамал кыраң жердин карын арыкка киргизе кууп, таптап салган, кумсарган жердин бети менен камгакты далбактата кууп жүрөт. Алыстан шамалга туурулган айылдын тамдары, кара жалбырагынан ажыраган бак-дарак көрүндү.

Кечке жуук айылга кирип бардым. Тааныш короонун тушуна токтоп, энтиккеними басып алууга папирос чектим. Аны бат эле кайра өчүрүп, сигнал бердим. Бирок, Аселдин ордуна ичигин жамынып, апасы чыкты. Мен тепкичке түшүп, сынайы саламдаштым:

— Арбаңыз, ана!

— Ии, бу шумшүйүп келген сен белең? — деди апасы түксүйө тиктеп. — Кыларын кылып, кыл жип менен бууип коюп, эми мени ана деп турганын кара! Жогол көзүмө көрүңбөй. Саңдалган өлүгүңдү көрөйүп, алмончоктой баламды азгырып, эми уялбай келип турганын көр! Дагы тиктеп коёт, о тикчийген көзүң менен жерге кир! Жадыраган турмушубузду бүкөн-байрап кылдың го, жакшылык көрбөгүр!..

Кемпир мага ооз ачтырбады. Оозунап ак ит кирип, кара ит чыгып жатты. Анын үңүсү коңшу-колоң, бала-бакыра чогула баштады.

— Жогол дейм көзүмөн, болбосо, азыр элди чакыртып, териңди тескери сыйрытам! Каргышым соо койбосун сени, ылайым! Көзүм көрбөгөнүм сен болсун! — деп жаалданган кемпир ичигин ийининен силкип таштап, мага атырылды.

Кабинага отуруп, айдабастан башка чара калбады. Асел чыгып көргүсү келбеген соң кетиш гана калды. Машинени таяк менен сабап, балдар ташка ала баштады. Ошентип, айылдан узатып чыгышты...

Ал түнү көлдү жээктей басып көпкө жүрдүм. Көл буркан-шаркан түшүп, айдын жарыгына ала колокө болуп жатты. О, Ысык-Көл, сен ал түнү сурданып, суук болдуң. Мен жээкте көмкөрүп салган кайыкта отурдум. Толкундар албууттана жайык жээкти жаба берип, өтүгүмдүн көңүлүм орой калат да оор үшкүрүпүп кайра тартат...

...Бирөө жаныма келип, колуп абай менен ийиниме койду. Кадийча экен.

Көп өтпөй Кадийча эжообуз Фрунзеге кетип калдык.

Апархай талаасынын жайытын изилдей турган экспедицияга орпоштук. Мен шофер болдум, Кадийча жумушчу болду. Ошентип, жаңы турмуш башталды.

Экспедиция менен биз Апархайдын түпкүрүнө, Балхаштын жээгине кеттик. Өткөн турмуштап кол үзгөн соң биротоло үзүлсүн дедим.

Алгачкы мезгилде ич куйкалаган кусалыгымды иш менен басып, иш менен алаксытып жүрдүм. Иш көп болчу. Үч жарым жылдын ичинде Апархайдын тиги четине да, бу четине да чыктык. Капча кудук казбадык, капча жол салбадык, капча кашар курбадык. Азыр Апархай мурдагысындай чак түшкө адаштырган дободоңдүү, шыбактуу уч-кыйырсыз ээн талаа эмес. Малчылар жай алды. Маданий борборлору, короо-жайлары бар. Эгин эгип, чөп чабышат. Ырас, Апархайда али да болсо жумуш көп. Асыресе, биздин шофер журтубузга жумуш табылбай калчу беле. Бирок, мен кайра кеттим. Үйрөнбөгөн жерде жатыркагандан эмес. Көпүн кетиш оңой эле. Кадийча экообүз кыйынчылыктан коркчу эмесиз, жакшы турдук, сый-урматта жашадык. Бирок, сый-урматтып жөнү бир бөлөк, сүйүүнүн жөнү башкача экен. Эки жубайдын бири сүйүн, экинчиси сүйбөсө, анын эмнеси жашоо. Банкарлар да мендейби, же мен эле ошондой жаралгамбы, айтор, бирдеме кемчил сыяктанып жүрө берди. Ал кемчилигимди ишим да, жакшы мамиле, мээрим да, сүйгөн аялымдын коңулү да толтура албады. Аселди дагы бир жолу изден чыкпай, аны кайрып анкелишке дагы бир жолу аракет кылбай кете бергелме жаным кейичү болдум. Апархайда өткөн соңку жылыда Аселди да, Саматты да катуу сагындым. Түнкүсүн уйкумдан айрылдым. Калтаңдап жапыдан тай турган Саматымдын элеси көз алдыма келе берет. Анын бурукеуган назик жыты өмүр бою коодөнүмө сиңип калгандай. Чыдай алар эмесмин, Теңир-Тоонун адыр-жондорунан, чалкыган Ысык-Көлүмө, алгачкы жана акыркы сүйүүмү тапкан адыр этегиндеги талаага тартылып туруп алдым. Кадийча сезип жүрдү мунун баарын, бирок, мага күнөө жаан, ыйлактаган жок. Бирге жашай албасыбызга акыры экообүздүн тең көзүбүз жетти.

Ошол жылы Апархайга жаз эрте келди. Кар бат жукарып, доболордуп чокулары карайын, күңгөй беттер жашыл ыраң жамыпды. Жылуулук менен ымыды соруп, талаага жаң кырып келатты. Бирок, түнкүсүн аба чыкыроон, асманда жылдыздар чыйрыгат.

Бургулоо мунарынын түбүндөгү чатырда жатчубуз.

Уйку качкан. Алда кайдап талаанын тынчтыгын бузуп, паровоздун доошу угулду. Бу тегеректе темир жол жок, бизге каптип жеткенип билбейм. Темир жолго чейин жарым күндүк жол. Же мага ошондой угулдубу, билбейм. Эмнеси болсо да солуктап жаткан жүрөгүмдү жулкуптуу, туйлатып кетти. Өрөнкүп жолду эңсеп туруп алдым.

— Мен кетнесем болбойт, Кадийча,— дедим.

— Мейлиц, Илшас. Ар кимибиз өз жонүбүз менен болуу,— деди ал.

Ошентип, экөөбүз ажыраштык. Кадийча түндүк Казакстандагы дың жерге кетти.

Жолуң болсун, багың ачылсын деп чын ыкластан тиледим. Өздөрү билбей издешкен кишиси бардыр, тагдыр экөөп туш кылса ажап эмес. Кыз тийген күйөөсүпөн багы ачылбады, мени менен турмушу болбоду. Эми таап калгысы бардыр. Чыныгы сүйүү деген эмне экенин, бирөөгө сүйүктүү болуу, бирөөнү жашыңдап артык сүйүү деген эмне экенин билбесем мен деле Кадийча менен ысык жашай бермекмин го. Бул өзү адам айтып түшүндүрө алгыс нерсе экен.

Кадийчаны полустапкокко алпарып, поездге түшүрдүм. Вагон менен жарышыл, бир далайга жүгүрдүм. «Жолуң ачылсын, Кадийча, жаман ойдо кетпегин!..» — деп өзүмчө күбүрөдүм акырында.

Каркыралар желе тартып, түштүккө учуп баратышты, мен болсом Теңир-Тоому бет алып, түндүккө жөнөдүм.

* * *

Келерим менен эч аялдабастан түз эле айылга жөнөдүм. Жолулап машиненип кузовунда баратам. Алда эмне болот деп ойлогум келбейт. Сүрдөн да, кубанып да баратам. Асел экөөбүз алгач жолуккан жолдо баратам. Жол азыр баштагыдай кара жол эмес, таш жол болуптур. Көңүрөлөрү бетондолуп, жол жээгине белгилер коюлуптур. Мурдагы кара жол өзгөрүп кеткенине ичим ачыпкансып баратам. Менин машинем тыгылгап арыкты таапбай калымын. Асел отурган жол жээгиндеги корум таш ордунда жок.

Айылга жуук кирип барган жерде кабиянын тобосун кагып токтоттум.

— Эмне болду? — деди шофер башып чыгарып.

— Токтот, түшөм.

— Талаагабы? Коё тур, азыр жетebиз.

— Рахмат! Аз эле калды,— деп секирип түштүм. — Жоо эле жетип алам,— деп акча сундум.

— Жөн кой. Өз кишибизден албайбыз.

— Алсаңчы, менин чекеме жазып коюнтурбу.

— Баскан-турганыңаң билип турам.

— Андай болсо болуптур. Жолуң болсун.

Машиине кетти. Мен эс-акылымы жыя албай жол үстүндө тура бердим. Сигаретаны оозума алпарсам, колум калтырайт. Эки-үч сордум да, жолго таштап, тебелеп салдым. «Мына, келерин келдим»,— деп өзүмчө күбүрөдүм. Жүрөгүм тарсылдан, кулагым зыңылдайт, бирөө балкалап башка салып жаткансыйт.

Айыл кадыресе өзгөрүп кетиптир. Шифер жабылган жаңы тамдар кобойуң, этеги жайылыңтыр. Көчө бойлой зым карагайлар орноп, колхоз башкармасынын түбүндөгү карагай башында радио сүйлөп турат. Мектебине жүгүрүп балдар баратат. Эс тарткан өспүрүмдөр каада күтүп, мугалими менен сүйлөшүп каадалуу басат. Баягы мени ташка алып кубалашкан мадыра баптар ушулардын ичинде бараткандыр... Убакыттын өткөнүп карачы.

Мен ашыга бастым. Мына, талы бийик өскөн, дубал курчаган тааныш короо. Демимди басып, токтон калдым. Анап, оюм дүрбөлөңдөп, бүткөн боюм муздап, каалганы барып калдым. Колуна портфель алган кичинекей кыз жүгүрүп чыкты. Баягыда тилип көрсөткөн кыз. Мектебине шашып бараткан экен. Мени таңыркай карап калды.

— Үйдө эч ким жок,— деди анап.

— Эч ким жокпу?

— Жок. Апам лесхозго мейманга кеткен. Атам тракторго суу ташыйт.

— Аселчи? Ал кайда? — дедим анкаарып, тамагым курган.

— Асел эжеми айтасызбы? — деп таң калды кыз. — Эжем алдагачан кетип калган...

— Ошо бойдон такыр келген жокпу?

— Келип турат, жыл сайып жездем экөө келип турат. Апам айтат, жездем жакшы киши дейт.

Башка эчтеме сурабадым. Кыз мектебине чуркап кетти, мен кайра тарттым.

Бу кабар жанымга катуу батты. Кимге чыкса да, качан чыкса да эми мага баары бир болуп калды. Билгенде эмне? Асел башка бироого тийип кетет деп мен такыр ойлобопмун. Ал боло турган иш эмес беле. Мени

качан келет деп ушупча жыл тирүүлөй жесир болуп отура бермек беле.

Машине күтпөй жол менен кете бердим.

Ырас, жол жаңырган экен, шагыл төшөлүп, бекем тапталыптыр. Талаа гана баштагысындай, айдоо жери карарып, аңыздары кубарып жатат. Бир чети тоого асылып, бир чети көлгө барып чорт үзүлөт. Кары жаңы кетип, жылаңачташып, тердеп жатат. Кайдаңдыр жаздык айдап жүргөн тракторлордун дабышы чыгат.

Райборборго түндө жеттим. Эртеси автобазага эле барбасам болбойт дедим. Болору болду, баары бүттү. Жаңшоо керек, иштоо керек, андан нары кудайдын айтканы болор...

Тянь-Шандын кап жолу машинелердин астында каниксиндей гүүлдөп жаткан экен. Убап-чубаган машинелер, менин издегеним автобазаныкы. Акыры бирөөнө кол көтөрдүм. Машине күүсү менен өтө чыкты да, сурдуга токтоду. Чемоданымды ала паштым, шофер кабинанынан чыга келди. Карасам, аскерде бир жүргөн Эрмек. Аякта шоферлукту менден үйрөнгөн. Боз баш бала эле. Бүшүркөп таанып албай, күлүмсүрөп турду.

— Тааныбай турасыңбы?

— Сержант Илияс!.. Илияс Алабаев эмессизби? — деди эстей коюп.

— Ошол өзү! — деп күлдүм, бирок, көңүлүм сыздады: эл тааныбай калыптыр, аябай эле өзгөргөн экем да!

Жөнөп кеттик. Ардеменин башын бир сүйлөштүк, аскерди эскердик. Менин турмушуму сурабаса экен деп заарканып баратам. Эрмек билбейт окшойт, сурабады. Көңүлүм тыпчыды.

— Аскерден качан келдиң эле?

— Иштегениме эки жыл болуп калды.

— Алыбек Жантурин кайда?

— Билбейм. Мен ишке келгенде ал жок экен. Памирдеги бир автобазада башкы механик болуп иштейт деп сөз кылып жатышканын уккам...

«Жарайсың, Алыбек! Азаматсың, досум! Башынан эле мыкты жигит болчусуң?» — деп ичимен кубанып калдым. Акыры көздөгөнүнө жеткен экен. Ал аскерде жүргөндө эле автожол техникумунда сырттан окучу, институтту да сырттап бүтөм деп жүргөн.

— Начальникциер Аманжоловбу?

— Жок, жаңы. Аманжолов министрствого көтөрүлүп кеткен.

— Мени ишке алар бекен, кандай дейсиң?

— Сени албаганда кимди алат! Мыкты шоферсуң. Аскерде эле макталың жатчу эмес белең.

— Бир кезде болчумун, — дедим өзүмчө кейип. — Жантай дегенди билесиңби?

— Бизде андай неме жок. Уккан эмесмин.

«Автобазада өзгөрүш көп экен го...» — деп ойлодум, апан дагы сурадым:

— Ашуудан прицеп менен өтүп жүрөсүңөрбү?

— Өтпөгөндө эмнеси бар экен, — деди Эрмек. — Жүккө жараша. Керек болгондо чиркеп алып кете бербиз. Азыркы машиналар күчтүү чыга баштабадыбы.

Ошо прицеп чиркештин азабын мен канча тартканымды бу кайдан билсин.

Ошентип, автобазама кайра келдим. Алгачкы күнү Эрмек үйүнө чакырды. Жакшы күттү. Аман-эсен жолугушканга деп, ичкилик сунду. Оозума албаганыма көп болгон, ичпедим.

Автобазада жакшы тосуп алышты. Жумушка кирип, жатаканадан орун алдым. Жай-күйүмдү мурунтан билген жолдоштор ардемени сурагылап жазамды албаганына миң мертебе ыраазымын. Четте жүрүп келип, кайра көнгөн жумушумду ак пейил, адал ишет менен иштен жүргөнүмдү көрүп турушат. Өткөндү козгоп эмне кылат? Өзүм да баарын биротоло унутууга тырыштым. Баягыда үй-бүлөм менен бир турган жайдан буйтап өтөм. Жап-жагыма кылчайбайм. Бензоколонкага да кайрылбайм. Бирок, кайда качып кутулмакмып. Акыры барып тутулдум.

Иштегениме бир топ болгон. Жаңы машинага жатыгып, моторунун сырын билип калгам. Иши кылып жумушумду беш колдой билип алгам...

Ошол күнү рейстен кайтып келаткам. Оюмда эчтеме жок. Чылымымы чегип, бир калыпта келаткам. Айлана-тегерегиме көз салам. Жер дүйнө жаздып күнүнө магырап жатат. Малчылар жаздоого чыгып, кээ коктурларда боз үй көрүнөт. Чамгарактап түтүн созолонуп, береги жол боюнда кой жайылып жатат. Айгыр азынап, үйүр кайрып жүрөт. Бала кезим эске түшүп, ичим ачыпкансыйт... Анап, көлгө чыга берип селт эте түштүм: көлдө ак куулар жүрүштүр!

Ысык-Көлгө жазда келген ак кууларды өмүрүмдө экинчи жолу көрүшүм. Көпкөк мелтиреген көл бетинде апнак болгон жарыктыктар коңулүмдү удургутуп жи-

берди, жолдоп чыгып, дың талаа менеп түптүз көлгө айдаганымды өзүм билбей калыпмын.

О, кайраң Ысык-Көл! Ысык-Көлдүм — өмүр бою ырдалып бүтпөс ырым!.. Дал ушул жар кабактын боюнда Аселди кучактап турган күндү кайдап эстедим! Баары дал ошол күнкүдөй: ак чалгындуу көк толкундар кубаланып келип, сары жээкке жаба берип жатат. Тоо артына күн батып, паркы жээктип тоолору тамылжып мунарланат. Ак куулар кыйкуу салып көл үстүндө айлана кайыш, кайрадан көлгө конгондо ак көбүк чачыратып, алкак-алкак толкундарды таратат. Баары дал ошол күнкүдөй. Бир гана Аселим жок жанымда. Кайдасың сен, кызыл жоолук делбирим?

Жээкте көпкө турдум. Анан, автобазага келдим да, токтоно албадым... жанымды кыйнаган эски кайгыны басаңын деп, чайханага кирдим. Аердеп кеч чыктым. Асманды кара булут биротоло каптап алыштыр. Боомдон чыккан шамал тал-теректи жерге жеткире ийип, зым карагайлардын башында зуңулдап ыйлап, кум-таш аралаштыра бетке чабат. Көл күрүлдөй толкуп, оор оңтон жатат. Жатаканага араң жетип, чечипбестен куладым.

Эртеси эртең менеп башымы көтөрө албай калыпмып, сынып ооруйт. Сыртта кар аралаш жүдөткөн жамгыр жаап турат. Ишке чыккым келбей үч сааттай жаттым. Ин да коңул иренжитет. Бирок, акыры уялдым, ишке кеттим.

Машинем илбип келет. Машине эмес, өзүм илбип калыпмын. Анын үстүнө, күн да миңтип көз ачырбай турат. Каршы жолуккан машиналардын үстүндө жуккан кар бар, демек, ашууга кар жааган экен. Мейли, кар жаамактан бороону соксун, коркор жерим жок, акыры башта бир өлүм...

Коңулүм жамап түпөрүп бараткан элем. Маңдайымдагы күзгүдөп карапсам, сакалым оскон, оорудан жаңы тургансып ишшип-көөп алгам, өз өңүмөн жинкирдим. Жолдо бир жерден шам-шум этип алсам болор эле, эртедеп бери наар ала элекмин, бирок, көңүлүм чапшайт, ичким келип баратат. Бир жолу тайсаң, кайра оңолуш кыйын экени белгилүү эмеспи. Закусочныйга токтодум. Бирипчи стакандап кийин кичине оңолгонсуң калдым. Машинем да коңүлдүүрөөк жүргөнөсүйт. Апаң, дагы бир жерге токтоп, жүз граммды согуп алдым. Апаң, дагы ичтим. Апаң, көрүп ал. Жол зымыраң, ай-

нек шыпыргычым шакылдап эле калды. Жүткүнө отуруп, сигаретаны чайнап барам. Айнегеме балчык чачыратып, машинелер жапыман зуу өткөнүп гапа билип калам. Күн кечтеп баратты эле, мен да ылдамдадым. Түнөргөн капкараңгы түн мени ашуудан кууп жетти. Мына ошондо арактын күчү бастады. Шалдырап, талыкшый баштадым. Көз алдым караң-кураң этет. Кабинанын ичи тумчуктуруп, жүрөгүм айпыды. Мынчалык эч качан катуу мас болбосом керек. Көз ачыштырып, маңдай ылдый тер төгүлөт. Машинде баратпай эле алдымдагы соймоңдогон эки устун жарык шооланы минип, кайдадыр бир жакка учуп бараткансыйм. Эки шоола менен кошо бирде эңишке түшөм, кайра аска-зоону жалмалап өр талашам, бирде бурулуш издеп аркы-терки кайсалайм. Күчтөн тайып баратканымды сездим, бирок, токтободум, анткени, рулдан колуму алсам эле машинени кайра айдай алчудай эмесмин. Каерде баратканамы да билбейм, ашууңун бир жеринде болушум керек эле.

Ох, Долон, Долон, Теңир-Тоонуң алпысың! Оңой-олтоң жол бербейсиң! Айрыкча, түн ичинде, төтөп, мас шоферго бүтпөс азапсың!

Машине кайсы бир ордун кырына ыйлап отуруп араң чыкты да тик ылдый зуулдаган бойдон кетти. Башым айланып, түн аңтар-теңтер боло түштү. Колдоруңу башкара албай калдым. Машине улам күүлөнгөндөн күүлөнүп ылдый кетип барат. Анан, бир маалда күрс эткен дабыш уктум, жарык жалт-жулт этти, көзүмө эчтеме көрүнбөй калды. Көкүрөгүмдүн түпкүрүндө гапа «Авария!» деген ой акырын зыры эткендей болду.

Капча жатканымды билбейм. Кулагыма кебез тыгып алгансып, алыстан акырын үндөр чыгат: «Кана, жарык кылчы!» Кайсы бир колдор башымды, ийиними, көкүрөгүмдү сыйпалап жатты. «Жаны бар, мас тура», — деди үн. Банка үн унчукту: «Жолду бошотуш керек».

— Кана, достум, кичине жылып отур, машинени жолдон чыгарып коелу, — деп, бир кол ийинимен акырын сүрө итерди.

Мен оңтоп алып баш көтөрдүм. Башым ылдый бетими жууп кап агып туруштур. Түзөпө албайм, көкүрөгүмөн бирдеме мыкчып турат. Тиги киши ширеңке чагып, жүзүмө карады. Ишенбей калгансып, дагы ширеңке чагып, дагы карады...

— Сага эмне болгон, дос? Бу кылганың эмпе? — деди ал караңгыда кейиштүү үн менен.

— Машине... катуу сыныптырбы? — деп араң сурадым кап түкүрүп.

— Анча эмес. Аскага тийип, жолго туураланып калыптыр.

— Анда, коё бергиле, азыр жонойм! — Калтыраган колум менен ачкыч издеп, стартер бастым.

— Токто! — деп алиги киши мени капшыра кучактады. — Жетишет бейбаштыгың! Түш! Түш! Түш! ал, эртең көрө жатабыз...

Мени кабинадап сүйрөп чыгышты.

— Кемел, машинени четке чыгарып кой, анан тешиптирербиз!

Колуму ийинине арта салып алып, караңгыда мени кайдадыр сүйрөп жөнөдү. Узак жүрдүк. Апан, бир үйгө киргизди. Оозго бөлмөдө чырак күйүп туруптур. Алиги киши мени орундука отургузду да топуму чече баштады. Ошондо гана баш көтөрүп, жүзүмө карадым. Тааный койдум. Бул баягыда ашуудан машине сүйрөтүп чыкканда жолуккап жол мастери Байтемир экен. Бетим чымырай түштү, бирок кубанып да калдым. Кечирим сурап, ыраазылыгымды айтайын дегенче жерге дабырап кулаган отундун дабышы оюмду болуп кетти. Кылчайып карап алып, акырын ордуман оодо боло бердим. Ооздо чачылган отундун үстүндө Асел туруптур. Элес болуп калгандай селейе катып, алая тиктеп турат.

— Бул эмне? — деди акырын.

«Асел!» деп бакырып ийе жаздадым. Бакырат элем, бирок, Аселдин жылуулук сезилбеген жат көз карашы оозуму ачтырбады. Жети өмүрүм жерге кирип, башым шылк этти. Бөлмө ичи тунжурай түштү. Байтемир, болбосо, билбейм эмне болмогун. Капарында эчтеме жок, мени ордума кайра отургузду.

— Коркпо, Асел,— деди ал токтоо. — Бул шофер жигит саал жараланып калыптыр. Жатып тыныксын... А көрө бизге иод берчи...

— Иодбу? — Аселдин үнү жумшарыңкы, калтаарый чыкты. — Иодду кошуналар алды эле... Азыр... — Шашкап бойдон чыгып кетти.

Тиштенип, мизбакпай отурам. Мастыгым тарап, көзүм умачтай ачылды. Чыкыйымда гана кап тамырым жарылып кетчүдөй зырп-зырп согуп турду..

— Алды менен канды жууп салып керек, — деп Байтемир чекеми айрылган жерлерин кордү да, чака алып, сыртка чыгып кетти. Торкү болмодон жалаң койнокчоп, бей жапсар бала баш бакты. Козун ачып-жумуш, мени таңдыркай тиктейт. Коргондо эле тааныдым, мени эмес, жүрөгүм тааныды.

— Самат! — деп үнүм кардыгып чыгып, кел суна жүткүно бердим. Онол учурда Байтемир кирип келди. Мени негедир коркуп кеттим. Баланы атынан атап жаткалымды кулагы чалды болуп керек. Уурулугум кармалгасын, жамап оңтойсузданып калдым. Уятымы жашырышка маңдайымдагы жаратымды сыйсалап, дайынсыз суроо беринмин:

— Сиздин уулуңузбу?

Минин сурап эмне кереги бар эле, ушу бүгүн да бармагымды тиштепем.

— Менин уулум! — деп Байтемир ишенимдүү, жайдары жооп берди. Чаканы жерге койду да Саматты колуна алды. — Менин уулум болбогондо кимдики болмок, ээ, Самат? — деп муруту менен кытыгылап баланы алкымынап өпкүлөдү. Байтемирдин үңүндө да, кыймылында да кыпындай калны сезилбеди. — Эмне уктабай жүрөсүң? Ынтызарлыгың ай, кулуңум. Бар, тоноңдо жата кой.

— Апам капа? — деди Самат.

— Апаң азыр келет. Мына, келип калды. Бар, жата кой.

Асел шашып кирди, жалт бир карап алды да Байтемирге нодду бере коюп, уулун торкү үйгө алып кирип кетти.

Байтемир сүлгүнү суулап, чекемдеги канды арчыды.

— Чыда! — деп таманалады нод сүйкөп жатып, апан, катаал айтты: — Ушу жоругуң үчүн нод эмес, уу менен өрттөп ийсе болор эле, мейли эми, копок турбайсыңбы... Мына, болду, эки күндө айыгып кетет. Асел, бизге чай бербейсиңби.

— Азыр.

Байтемир кийиздин үстүнө төпөк салды, жаздык койду.

— Кел, быякка отуруп, эс ал.

— Эчтеме эмес, рахмат.

— Отур, тошөккө отур, кысынбай өз үйүңдөй кор, — деп Байтемир болбоду.

Баары түшүмдөгүдөй. Жүрөгүмү бирөө коё бербей

мыкчып тургансыйт. Тиштепе чымыркапшаыман тарамыштарым үзүлө жаздайт. Алда апам ай, мени неге тородүн экен?!

Асел чыгып, бизден көзүп ала кача самоорду алды да сыртка кетти.

— Азыр сага жардамданам, Асел, — деп калды Байтемир. Артынан жөнөмөкчү болду эле, Самат дагы жүгүрүп келди. Анын уктап турган түрү жок.

— Сеп эмне, Самат? — деп Байтемир мээрин того баш чайкады.

— Байке, сеп кишодон түшүп келдиңби? — деп жакып келип, чындап эле сурады менден.

Бу сөздүн кимден чыкканын дароо түшүндүм. Байтемир каткырын калды.

— Ай, тентегим ай! — деп күлдү Байтемир баланын маңдайына жылып отуруп, — Ой, боорум ай... Кенге барып кишө коруп турабыз, — деди мага кайрылып. — Бу жалгыз калмак беле, кошо барат да...

— Ийи, кишодон түшүп келдим! — дедим көңүлүн калтырбай.

Самат кабагын түүдү.

— Калп!

— Эмне үчүн калп?

— Чабышкан кылычың кана?

— Үйгө таштап келдим...

— Мага көрсөтөсүңбү? Эртең көрсөтөсүңбү?

— Көрсөтөм. Кана, бери келчи. Атың ким? Самат беле?

— Самат. Сенин атың ким, байке?

— Менинби... — Сүйлөй албай калдым. — Менин атым Ишяе, — деп араң айттым.

— Болду эми, Самат, барып жат, түп бир убак болуп калды! — деп Байтемир сөзгө аралашты.

— Ата, дагы кичине эле тура турайыпчы, макулбу? — деп жалынды Самат.

— Мейлиң эмесе. — Байтемир аргасыз макул болду. — Азыр чай анкелебиң?

Самат мага жакып келди. Колунан кармап, сылап отурдум. Мени тартыптыр, куду эле мен. Колу да меникиңдей, күлгөнү да мендей.

— Чоңойгондо ким болосуң? — дедим ийи кылып уулум менеп сүйлөшүп отурууга.

— Шофер болом.

— Машиңге түшкөндү жакшы көрсөңбү?

— Аябай-аябай жакшы көрөм. Бирок, кол которсом деле эч ким түшүрбөйт...

— Мен эртең түшүрүп, ойнотоюнбу? Түшөсүңбү?

— Түшөм. Мен сага чүкөлөрүмөн берем! — Болмо-сүно жүгүрүп кирип кетти.

Терезенин сыртында самоордуп көрөйүнөн жалып-дын тили соймондоп жатты. Асел менен Байтемир бир-деме тууралуу сүйлөшүп турат.

Самат аркардын терисинен тиккеп тулунтагы чүкөлөрүн алып келди.

— Байке, жакшы көргөнүңү ала бер! — деп түр түс боёкко салынган байлыгын алдыма чачып салды.

Бир чүкөсүн эстеликке ала кетейин деп ойлоп, колум барбады. Эшпк ачылып, Байтемир кайнап турган самоорду көтөрүп кирди. Артынан Асел кирди. Ал чай демдеп, Байтемир алдыбызга тегерек стол койду, дасторкон жапты. Самат экөөбүз чүкөлөрдү чогултуп, кайра тулупка салдык.

— Байлыгыңа мактанып жатасыңбы? Ай, мактанчаагым! — деп Байтемир эркелетип Саматтын кулагын кашып койду.

Самоорду алдыга коюп, чай ичип отурабыз. Асел экөөбүз бири бирибизди эч качан билбегендейбиз. Басмыртыраак болууга тырышып, экөөбүз тең унчукпайбыз. Самат Байтемирдин алдында ойдолоп эркелеп жатат.

— У-у мурутун сая берет, ата! — дейт да өзү болбой мурутка жаагын төшөйт. Уулумдун жапында отуруп аны «уулум» деп айта албай, ал башка бирөөнү «аталап» отурганым угуп, заманам куурулду. Жаңдай сүйгөн Аселим жанымда отурат, бирок, тик багын карай албаганыма заманам куурулду. Кантип мында келип калды экен? Сүйүп тийди бекен? Тигинтип миспрейин, мен таптакыр чоочуп кишиден бетер сыр бербей отурса, жөп-жайын кантип билмек элем. Мени ушунчалык жек көрүп калганбы? Байтемирчи? Мен пазилimde ким экенимди кантип туйбай койсун? Самат экөөбүздүн окшоштугубузду кантип байкабай койсун? Баягыда ашуудан машина сүйрөтүп чыкканыбызды такыр эскербей койду го? Чындап эле унутуп калды дейсиңби?

Баарынан да жат-жатка келгенде кыйын болду. Мага төшөктү ушерге салышты. Мен дубал жакка тескери бурулуп жаттым. Чырактын билигин кичирейтип коюшту. Асел идиш-аягын жыйнап жүрөт.

— Асел! — деди Байтемир акырып төркү бөлмөнүн ачык эшигинен.

Асел жапыша барды.

— Жуун койсоңчу.

Асел менин кап жайылган чатыраш койногүмдү алып, жуба баштады. Апап, токтото коюн, Байтемирге барганын туйдум.

— Радиаторунап сууну төгүп салдыңарбы? — деп сурады. — Аязга тоңун калып жүрбөсүң.

— Кемел төгүп атат болчу. — Байтемир да күбүрөп жооп кайтарды. — Машинеси соо эле экен. Саал эле жери... эртең менен оңдошуп коёбуз...

Аны мен унутуп да калышмыш. Радиаторду, моторду ойлой турган чак эмес эле.

Асел койногүмдү жуун бүттү да мештин үстүнө тартылган жинке жайып жатып, оор үшкүрүүнү алды. Чыракты өчүрүп, кирип кетти.

Там ичине караңгылык уюп алды. Баарыбыз тең уктабай жатканыбызды билип жаттым. Ар кимибиз өз оюбуз менен алпуруштук. Байтемир менин уулум менен бир керебетте. Маал-маалы менен эркелете кобурап, ошалактаган балаңын үстүн жаап жатты окшойт. Асел анда-санда мууна үшкүрүпөт. Жаан кылгырып жылтылдаган коздорун мен караңгыда көрүп жаткансыдым. Ал эмнени ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты? Азыркы жаткан үчөөбүз тең Аселге байланган экенбиз... Мен сыяктанып ал дагы экөөбүздүн башыбыздап өткөн жакшы менен жамаңды теринтирин ойлоп жаткандыр. Ким билет? Азыр Асел мен үчүн кол жетнес жерде, ойлогон оюпа да оюм жетпейт. Ушул өткөн жылдардын ичинде Асел өзгөрүп калынтыр, көздөрү да өзгөрүптүр... Баягы нурдай таза жалтылдаган, ишпечтээк көз жок. Катаал тартынтыр. Ошентсе деле мага баягы Асел, тал чыбыктай буралган кызыл жоолук делбирим. Ар бир кыймылы, киригишини селт эткенине чейин таанып, жүрөккө жакып. Ошонусуна ичим күйүп-орттоңуп, азабы жаныма батып жатты. Жаңым кашайганда жаздыктын бурчун кырча тиштеп, таң атканча киришти көзүм жумбадым.

Терезеден нары көктөн бирде булутка кирип, бирде чыгып тийген ай көрүнөт.

Таң эрте Асел менен Байтемир чарбасын көздөгөнү сыртка чыкканда мен да турдум. Жөпөш керек болчу.

Бутумун учу менеп басып, Саматка бардым, акырын оп-түм да, шашып сыртка чыктым.

Асел таш тулгадагы чоң казапга суу ысытып отуруптур. Байтемир жыгач жарып жатат. Ал эконобүз учугунашай, чылым чегип машинаге бардык.

Көрсө машине түндө жол жээгине кашаа кылып орпоткон моло таштарга урунуптур. Эконосу омкорулуп жатат. Машиненин фарасы сыныптыр, тумшугу майышыптыр. Балкалап, ломдоп жатып, эптеп оцдодук. Анда кийинкиси кыйын болду. Мотор тоңуп калыптыр. Кендир чыпка күйгүзүп атып картерин жылыттык, анан эки кишилеп тутканы толгодук. Ийинибиз тийипти, алакапдарыбыз бир туткада ысыды, бирибиздин демибиз бирибиздин бетибизге тийип, бир эле иште иштеп жаттык. А балким, бир эле ойду ойлоп жаткандырбыз ошондо.

Мотор энке келер эмес. Эптеп демибиз буулду. Ушул учурда Асел эки чака ысык суу аңкелди. Сууну радиаторго куйдум. Анан Байтемир эконобүз кош колдоп эки-үч жолу бурадык эле мотор от алып кетти. Мен кабинага отурдум. Мотор какап-чакап жаткан. Байтемир шамын текшергенге балкасын алып астына сүзгүдү. Ушул учурда пальтосун топчулапбай далбалактап, Самат келди эптеге чуркап. Машинени тегерене чуркады, түшүп ойноп келгиси бар. Асел уулун кармап алды да, колуна чыгарбай кабинанын жанында турду. Бир маалда жекире, жаны ооруган аё менен карады эле өлүп кете жаздадым, ушул азыр күнөөм үчүн башымды аябас элем, иши кылып эптеп уулум эконо кечирсе, кайра кайрылып мага келипсе болду эле. Кабинанын ачык каалгасынан эңкейдим:

— Асел! Уулуңду ал да, түш машинаге. Баягыдай кылып алып кетейин. Түбөлүккө! Түшчү! — деп мотордун доошуна үнүмү жашыра жалбарып жибердим.

Асел эчтеке дебеди, жашылданган көздөрүн акырын ала качып, башын чайкады.

— Түшөлүчү, ана! — деп Самат колуна тартты. — Ойноп келеличи!

Асел Саматты жетелеп, пылкыя басып кете берди. Самат тарткынчыктап жулуңса да коё бербеди.

— Болду! — деп кыйкырып. Байтемир капотту жапты да, аспаптарымды мага берди.

Мен жөноп кеттим. Кайрадап руль колумда, кайра-

дап баягы жол, баягы тоолор. Эмне окуя болгону менен иши эмне, машинен мени алын-учун баратат...

Аселди уулум экөөн ашуудан ушинтип таптым, ушинтип жолугушуп, ушинтип ажыраштык. Жетер жериме жеткиче, кайра кайтып келгиче мен ойлоп жүрүп отурдум. бирок эчтеме ойлоп таба албадым. Майнабы жок ойлордон чарчадым акыры... Эми көз көргүс, кулак уккус жакка кеткенден башка арга калган жок. Бу жерге мен батпай калдым.

Ушул бүтүмгө бек бекидим. Ушул ой менен кайра автобазага кайтып келаттым. Жол участогунун жанынан өтүп баратып, жолдон четтерээк жерде өзүнөн элбирээк бир кыз, бир уул бала менен ташкоргон ойлоп отурган Саматты көрдүм. Бу балдарды, балким, мурда өтүп жүргөндө деле көрүп жүргөндүрмүн. Демек өзүм билбей күн ара уулумун жанынан өтүп жүргөн экем да. Аны башта кайдан билдим.

Машинени токтоттум.

— Самат! — Бир көрүп кетейинчи дедим.

Балдар мага жүгүрдү.

— Байке бизди машинеге түшүргөнү келдиңби? — деп Самат чуркап келди.

— Кичине ойнотоюнбу?

Балдар талашып кабинага түштү.

— Байкеми мен тааныйм, биздикине келген — деп мактанды Самат.

Бир аз жерге салып бардым. Көңүлүм балкып, жүрөгүм элжиреп, балдардан мен жыргадым. Анан аларды түшүрдүм.

— Эми үйгө чуркагыла!

Балдар чуркап кетти. Саматты токтотуп калдым.

— Самат, токточу, бирдеме айтайып! — Төбөмөн өөдө көтөрүп, өңүпө тигиле карап турдум, анан боорума кысын өптүм да. жерге түшүрдүм.

— Кылычыңды ала келдиңби, байке? — Саматтын эсинде экен.

— Алда уулум ай, упутуп калган турбаймбы. Эмки келгенде ала келем!

— Эми упутпайсыңбы, байке? Биз жанагы жерде эле ойноп турабыз.

— Макул. Бар эми, бара кой.

Автобазада жыгаччылардын устаканасынан үч жыгач кылыч жасатып, ала жүрдүм. Балдар чын эле убадалашкан жерде экен. Мен аларды дагы бир аз ойнот-

тум. Уулум, аның жолдоштору менен ушинтип ынакташтым. Бат эле мага үйүр алып кетишти. Мен келатканда алыстан алдымы тосо чуркашат.

— Машине, биздин машине келатат!

Мага жап кирди, киши боло баштадым. Жол жүрсөм да көңүлүм чак. Машинеме оор жүк эмей эле, кубаныч салып бараткандай болом. Жол боюнда уулум күтүп жүргөнү эсимен чыкпай, жүрөгүмдү жылытып барат. Жадегенде эки мүнөттө кабинага түшүрүп, жапыма алып отурам. Эми менде башка ой жок, эси-дартым уулума кечикпей жетүү. Убактымы да ашуудан күндүз өтүүгө чектейм. Жаз күнү жылымдап, балдар азыр көбүнесе сыртта ойношот. Бактыма чек жок, максатым, иштеп жүргөн максатым ошо балдар үчүн сыяктанат. Кээде гана жүрөгүм зырып өтө түшөт. Балдарды машинеге салып ойнотуп жүргөнүмдү жол участогундагылар билип калдыбы дейм. Эгер билсе, Саматты үйдөн чыгарбай, жол боюна жибербей коёт эле го. Ичимен Асел менен Байтемирге жалбарам, жок дегенде ушу кичинекей ырыстуу шыбагамап айрыбагыла, күн ары бир көрүп турганымап ажыратпасаңар экен деп суранам ичимен. Бирок акыры бир күнү ошондой эле болду...

Бирпичи май жакындап калган. Майрамдын урматына деп уулума бир белек бергим келди. Бурамалуу оюнчук жүк машине сатып алдым. Ошол күнү автобазада кармалып калдым эле, кечигин чыгып, аябай шапып келатам. Ошондонбу, эмнедендир кооптонуп, себепсиз алактап бердим. Самат бир кубанып калсып деп, мерчемдүү жерге жакындаганда оюнчукту бекиткен жеримен алып, жаныма койдум. Өзүнүн оюнчуктары деле бир далай экен, бирок бул бөтөнчө болмок, чоңойгондо шофер болом деп жүргөн балага жолдон өткөн тааныш шофер байкеси бериптир болуп калмак. Бирок ушу күнү Саматты жол боюнан таппадым. Балдар утурлай чуркап чыгышты, арасында ал жок. Кабинадан чыктым.

— Самат кана?

— Үйүндө, тумоолоп калынтыр,— деди бир бала.

— Тумоолоп?

— Жок, тумоологон жок! — деп туура билгенине мактангандай шакылдады бир кыз. — Апасы жибербей койду!

— Эмне үчүн?

— Билбейм. Барбайт деп койду.

Куруган экем деп, түнөрө түштүм.

— Ме, алпарып бер,— деп оюнчук оролгон кагазды балага сундум да, кайра айныдым. — Жок, кереги жок.— Кайра алып, машинеме түштүм.

— Байке эмнеге бизди түшүрбөйт? — деп сурады уул бала эжесинец.

— Байке ооруп турат,— деди кыз.

Кыз таап айтты. Ушундан көрө ооруп жатканым жеңил болмок. Аселдин бу кылганы кандай? Биротоло карарганыбы? Канчалык жаман болсом да мага деген бир тамчы мээрим калбаганбы? Ишене албадым... Уулум чып эле тумоолоп калган го деп, ошого ишенгим келди. Анткени бу кылганы Аселге окшобой турду. Бирок, ким билсин... Алиги балага ишенбегидей аны бирөө атайы үйрөтүп койду беле. Өз оюма ишенип алганым ошончолук, азыр Самат эти от менен жалып болуп чабалактан жаткансыды... Балким дары-дармек керек болуп, колук табылбай жатпасын, же ооруканага тезирээк жеткириш керектир? Шаар эмес, турган жери ээп тоонун арасы... Улам бир ойго уруна берип, жапым кыйналып кетти.

Кайра тарткан жолдо шашып келаттым. Эмне айла колуман келерин өзүм билбейм, тезирээк жетип, уулумду көргүм келди,— ушул ой шаштырды... Же жол боюнан көрөрмүн,— муну ойлоп алып ого бетер шаштым. Ошентип келатсам, өчөшкөнсүп бензиним түгөнүп калса болобу. Аргасыз бекет базадагы бензоколонкага кайрылдым...

* * *

Сөзүнүн ушул жерине келгенде Илияс унчукпай калды. Ысып-күйгөн бетин алаканы менен укалай сүртүп, оор күрсүндү. Вагондун терезесин которо ачып салды да, баятап бери тынымсыз чегин келаткан неме дагы чылымга кирди.

Түп ортосунап ооп калган. Поезде ойгоо бараткан экөөбүз гана болсок керек. Доңгөлөктөр тынымсыз дүбүртүпөн жазбай шакылдап барат. Терезеден сырттагы шоолалуу жай түнү бизге жарылып жол берип жатты. Полустаптордун оттору жылт-жулт дей түшүп, паровоз анда-санда түндү үркүтө кыйкырып алат.

— Мына ошол жерде сиз келе калдыңыз, агай. Мен машинеге салбай койдум. Эмнеге салбаганым эми тү-

пүнүктүү болгон чыгар? — Илияс ойлуу күлүмсүрөп койду. — Сиз бензоколонкада кала бердиңиз, апам бир маалда «Победа» минип, кууп отүдүз. Аны кордум... Мен жүрөгүм алкымыма тыгылып, ашыгып бараткам. Бекер ашыкпапмын. Самат жол боюнда күтүп жүрүптүр. Машиинени коро сала, жолду кесе чуркады.

— Байке! Шофер байке!..

Кудай жалгап, уулум сыркоодон тышкары экеп. Ошондогу кубанганымды айтпаңыз, кучагыма батпай чыкты. Машиинени токтото сала, түшө чуркадым.

— Эмне, тумоолоп калдыңбы?

— Жок, апам жибербей койгон. Апам мени айтат, сенин машиине түшпөгүң дейт. Мен ыйладым, — деп Самат арыздана кетти.

— Анда бүгүн кантип чыктың жолго?

— Атам айтты, балдарды ойнотом деген киши ойното берсин деди.

— Ошондой дечи?

— Мен шофер болом дедим...

— Сен сөзсүз болосуң, Самат, болгондо да мыкты шофер болосуң! Мен сага эмне апкелгенимди билесиңби? — Оюнчук машиинени алып чыктым. — Мына, карачы, бурама жүк машиине, дал сага окшогон кичинекей шоферге ылайыктуу машиине.

Уулум жадырай күлдү.

— Мен дайыма, дайыма сенин машиине түшөм ээ, байке? — деди Самат суроолуу жалжылдай тиктеп.

— Сөзсүз, дайыма! — деп көңүлүп колдодум. — Жүр экөөбүз шаардагы Биринчи Май майрамына баралы. Машиинеге кызыл желекчелерден тагып кооздоп алабыз, шаар аралайбыз. Апам сени кайра жеткирип коем.

Эмнеге антип айттым, кандай акым бар эле? Азыр айтуу кыйын. Баарынан да бу сөзүмө озүм ынапын алдым. Дагы айттым:

— Эгер жактырсаң менкинде кала бересин биротоло! — Уулума кадыресе чоңдорго айткандай сунуп кылдым. — Экөөбүздүн үйүбүз кабина болот. Кайда барбайын дайым экөөбүз бир жүрөбүз. Сенден такыр айрылбайм, эч жакка коё бербейм. Макулсуңбу?

— Макул, — деди Самат ойлопбостон. — Машиинде жашайбызбы? Жүр апда, байке, жүр кеттик.

Чоң киши деле баладай болуп кеткен учур болот экен. Самат экөөбүз кабинага түштүк. Мен апкаарып машиинени от алдырдым. Саматтын кубанычы койпунан

батпайт, эркелеп этек-жеңими тарткылайт, жумшак орундугунда секире кетет. Жөнөй бердик. Самат андан бетер сүйүндү, кыткылыктап күлө мага бирдемелерди божурайт, рулду, прибор такташы көрсөтөт. Аны көрүү мен шайырландым. Бирок ойлой коюп, аза боюм дүр этти. Бул эмне кылганым? Тормоз бердим, бирок Самат ого бетер шаштырды.

— Тез айда, байке, тез-тез айда!

Баланын көңүлүн кантип калтырайын. Газды саал бастым. Машине күүлөнө берген жерде алдыбыздан жол тегиздеп жүргөн грейдер жолукту. Ал кайрыла бергенде нары этекте Байтемир жүргөнүн көрдүм. Алактап калдым. Токтоотоюн десем кеч болуп калды. Баланы эмне үчүн мынча алыс алып кеткениме айтор шылтоом жок. Эңкейе бердим да, газды катуу бастым. Байтемир чоң күрөк менен шагыл которуп тегиздеп жаткан экен, бизге көңүл бурбады. Өткөн-кеткен машинеден көп неме жок, кайсы бирин карай бермек. Бирок Самат көрүү калыптыр.

— Тигине атам! Байке, атамы да алып алалычы, ыя? Токтоочу, мен чакырайын!

Мен тиштенип унчуунадым. Эми токтош болбойт, эмне дейм? Самат корко баштады, артына кылчактап, чыңырып ыйлап жиберди.

— Атама барам! Токто, атама барам! Токто, кереги жок! Апа-а!..

Бурулуштагы асканын далдасына кайрылып токтодум. Уулуму соороткуча шаштым:

— Ыйлаба, Самат, ушу да болобу! Азыр кайра жеткирип коём! Ыйлабачы!

Бирок коркуп калган бала уккусу жок.

— Кереги жок! Атама барам! Ач, кетем! — деп каалганы тарсылдата ургулап жиберди. — Ач дейм, атама барам! Ач!

Соорото алсамчы, айлам кетти.

— Сен ыйлабачы, — деп жалдырадым. — Азыр ачам, ыйлабагың эле. Мына азыр, өзүм атаңа жетелеп барам. Кана чык, жүр.

Самат жерге секирип түшүп, артка чуркады. Мен кармап калдым.

— Токто. Жашыңы аарчып ал. Ыйлаба да. Садагаң болоюн уулум, ыйлабачы? Ии, машинени ала кетпейсиңби? Карачы! — Оюнчук машинени алып, ачкычы толгосом колум калтырайт. — Карагың эле, азыр сага

чуркап жетет. Карма! — Машине жол менен жормолоп барын, чүкөдөй ташка тийди да, кюветке коңтурулуи кетти.

— Кереги жок. Албайм! — деп Самат мурункудан бетер бакырды.

Алды-артына карабай качып жөнөдү.

Селейип туруп калымын. Ачуу заар томук келип тамагыма тыгылды да, демим кыстыгып кетти. Саматты артынан чуркадым.

— Токточу, ыйлабачы, Самат! Токто, мен сенип... мен сенип... Билесиңби! — Бирок айтууга тилим күрмөлбөдү.

Самат качып баратты. Артына караар эмес. Бурулуштан көрүпбой кетти. Жарташка чейин чуркап барып, далдадап баланы карап турдум.

Иштеп жүргөн Байтемирге чуркап жетип, кучактап жыгылды. Баарын көрүп турам. Байтемир отура калып, баланы бооруна кыса кучактады, жашын аарчып, маңдайынан сүйүп, бооруна кысып турду. Бала да анын мойнуна асылып, сыга кучактап алды. Элеңдеп мен жакты карап коёт.

Анан Байтемир күрөгүн ийинге салып, баланы колдон жетелеп, кете берди. Бир чоң, бир кичинекей — эки киши жолдо кол кармашып кетип баратты.

Жарташка сүйөнүп тура берипмин, шылкыйып артка тарттым. Жыгылып жаткан оюнчук машинеге келдим. Доңголөктөрү көктү карап, оодарылып жатат. Көзүмөн жаш чыгып кетти. «Мына, баары бүттү!» — деп чоң машинем менен муңдашып, капотунан сыладым. Мотордун ысык демп бетке урду. Уулум менен эң акыркы жолукканымдын жалгыз күбөсү ушу жансыз машинен да мага азыр жакын көрүндү...

* * *

Илияс ордунан туруп, тамбурга жөнөдү.

— Салкыш абага дем алып келейинчи, — деди ооздон кылчайып.

Мен купеде калдым. Таң кулан ээк тартып, чыгыш жээк шоолаланып калыптыр. Зым карагайлар булаңгыр зып-зып отот. Жарыкты өчүрсө да болгудай экен.

Текчеде жаттым. Мен билип, Илияс билбеген тарых бар эле, ошону айтсамбы, айтпсамбы деп ойлоп жат-

тым. Бирок ал келбей кечиге берди. Ошентип айтнай калдым.

* * *

Жол мастери Байтемир менен таанышканыма коп болду. Асел менен уулу ашууда жашаарып Илияс билген кез болуш керек.

Жарыштын натыйжасын текшерүү үчүн жана тажрыйба алмашууга Кыргызстан жол кызматкерлеринин делегациясы Памирге барат деп жатышкан. Ошого карата Тажикстандын республикалык газетасы мага тоодогу кыргыз жолчулары тууралуу очерк жазууну тапшырган болчу.

Белгиленген делегациянын ичинде мыкты жол мастери катары Кулов Байтемир бар экен. Ошол Байтемир менен таанышууга меп Долонго бардым.

Барган эле жерден жолум болуп, оңой кездешикти. Ашуунун белине чыга бериште биздин автобусту колунда кызыл желекчеси бар жумушчу токтотуп калды. Көрсө алдыбызда көчкү жүрүп, жолчулар азыр жол тазалап жаткан экен. Мен автобустан түшүп, көчкү жүргөн жерге карай бастым. Бульдозер карды шилеп, кургуйга түшүрүп жаткан экен. Ал кайрыла албаган чукул жерде жумушчулар карды таптап жатышат. Брезент плацчан, керзи өтүкчөп бир киши бульдозерге катар басып, айдоочусуна жол көрсөтүп жүрөт.

— Солураак! Дагы бир жолу өт! Стоп! Артка!

Жол оңолуп бүтүп калынтыр, өтөр тилкеси таза. Эки тараптан тең күтүп турган машинелерден шоферлор тыпбай сигнал бериң, тезирээк жол бер деп урушуп жатканы бар. Тиги плацчан киши болсо кабагым-кашым дебейт, байсалын жазбай тракторду башкарып жүрөт. Булдозерду уламдап улам айдатып, жолду аябай таптатып жатат. «Байтемир деген болсо ушу болор. Өз ишине мыкты экен»,— деп ойлодум. Жаңылбапмын, Байтемир Куловдун өзү болуп чыкты. Акыры жол ачылып, машинелер каршы-терши өтүп кетишти.

— Сиз эмне калдыңыз, автобусуңуз кетип калбадыбы? — деди Байтемир мага.

— Мен сизге келаткам.

Байтемир таң калдыбы-жокпу, билгизбеди, салабатын жазбай колуму кысты.

— Көпөктүн келгени ырыс келгени.

— Сизде жумушум бар, Бакс,— дедим түз эле ишми айтайын деп,— Биздин жолчулар Тажикстанга барарын билерсиз?

— Уккам.

— Анда Памирге жоноор алдыңызда сиз менен сүйлөшүп калышым керек.

Келген максатымы айткан сайын Байтемир буурул мурутун улам чыйратып, ойго батып, кабагы салаңдай берди.

— Келгениңиз жакшы,— деди акырында,— бирок мен Памирге бара албайм. Мен тууралу жазын да кереги жок.

— Эмне үчүн? Колуңуз бошобойбу? Же үйдөн чыга албайсызбы?

— Колум бошобосо ушу жолдон бошобойт. Өзүңүз көрүп турасыз. — Унчукпай калды да, напирок алып чыкты. — Үйдө болсо... элдин үйүндөй эле тирилик... Бирок Памирге бара албайм.

Делегациянын ичинде ага окшогон жол мастери болгону кандай маанилүү экенин түшүндүрүүгө, ишенидирүүгө канча аракеттеспем да, Байтемир сыйлап угун отурганы менен, такыр ынаубай койду.

Мен нааразы болдум, өзгөдөн өзүмө нааразы болдум. Журналисттигим кайда калды бу жолу? Бу кишинин ыңгайын танидым го. Редакциянын ташырмасын аткарбай куру кол кетет турбайымбы.

— Болуптур анда, Бакс, кечиресиз, мен кайтайын. Дагы бир жолулап машина чыгар...

Байтемир мени байыстуу кадала тиктен калды да, мыйыгынан жымыйды:

— Шаарлык кыргыздар ата салтып унутуп бараткан бейм. Менин да үй-жайым бар, дасторконум жайылуу, копок төшөгүм салынуу. Атайы мени издеп келген соң жол боюнан кайра тарткан болобу. Түшүн алып, эртең үйдөн жоноорсуз. Жүрүңүз, үйдө аялым менен уурум учурашып сиз менен. Азыр кана болбой токтой туруңуз, жарыкта жолду бир каран чыгайын. Бат эле келем. Иш ушундай...

— Коё туруңуз, Бакс. Мен да сиз менен кошо кыдырайын...

Үстүмдогү шаардык костюмуу карап, Байтемир дагы жымыйды.

— Мени менен кошо жүргөнүңүз ашча жарашпас дейм. Барып-келип бир тон жер.

— Мейли.

Экөөбүз бирге бастык. Ар бир көпүрөңүң, ар бир бурулуштун түбүнө, жар башына токтоп жүрүп отурдук. Арийне сүйлөшө жүрдүк. Баары эмнеден кандай башталып кеткениң өзүм байкабапмың, Байтемир кандайча мага чечилип жибергениң али күңчө билбейм. Иши кылып, ал мага башыңан өткөн таржымалың, үй-бүлөсүңүн таржымалың токтоп-чачпай узун сабак сөз кылып айтып берди.

ЖОЛЧУНУН БАЯНЫ

— Памирге эмне үчүн баргым келбегениң сурадыңыз. Мен өзүм памирлик кыргыздардан болом, бирок минтип Тяньшанда туруп калдым. Памир жолунуң курулушуна каргадай кезимен баргам. Комсомол ураан таштаганда барганбыз. Жолду жамы журт жапа тырмак курганбыз. Азыркыдай техника жок. Жан аябай иштедик, айрыкча жаштар Памирге жол салыш деген эмне шумдук! — мына ушу бизди ээликтирген. Мен ударник болуп жүрдүм, печен жолу сыйлык алдым. Муңу мен сөз угуна жараша айтканым.

Ошол курулушта бир кызды кезиктирдим. Ашык болуп арзыдым. Акыл-эстүү, кебетеси келишкен кыз болчу. А кезде кыргыз кызы айылдан чыгып, курулушка барып иштейт деген адам ишенбес жомок эле. Бирок ал кыз айылдан келиптир. Салтыбыз чидерлеп, кыз тагдыры азыр деле оңой эмес. Аны өзүңүз жакшы билесиз. Ошентип бир жылдай сүйлөшүп жүрдүк. Жол бүтө жаздап калган. Жабыла киришип жол сала коюш иштиң бүткөнү эмес, анан жолду да багып туруш керек. Хусаинов деген инженер жигит бар эле, ал азыр деле жол тармагында бир чоң кызматта. Экөөбүз ынак болчубуз. Мени курска барып ошол окууга көндүрдү. Мен кайрылып келгенче Гүлбайра күтпөйт го, көздүү мончок жерде калмак беле деп жүрдү. Жок, күтүптүр. Экөөбүз баш коштук. Ынтымактуу жакшы турдук. Ошол жол участогунда иштейбиз. Тоо арасында, ашуунуң белинде эеп жашаган жолчуга аял, үй-бүлө деген өзүңчө улуу журт, өмүргө шерик деп ошону айтса болот. Аны кийин билдим. Мен ушул ишти өмүр өткүчө деп жакшы көрүп калганыма да аялым себепкер болду. Аялым кыз төрөдү, анан дагы бир кыз төрөдү. Ангыча согуш чыгып кетти.

Эл чубап, аскерге жөнөп жатты.

Памир жолу өткүн сабап аккап дарыяга окшоп турду ошол күндөрү.

Менин да кезегим келди. Эрте менен үй-ичибиз жабыла жолго чыктык. Кичине кызымды которуп барам, улуусу этегимен кармап, тепеңден келет жанымда. Байкуш Гүлбайрам жол кабымды которуп, араң кармап келет. Эп тоодогу жол участогунда чиңдей эки бала менен жалгыз калыш оңой бекен. Айылдагы төркүнүнө жиберсем болбой койгон. Эртеп күн өтөр, сени ушерден күтолү, анын үстүнө жолго көз болгон киши да керектир деп койгон... Жолдун боюнап аялым, балдарым менен коштоштым. Балдар эмес Гүлбайра экообуз деле ал кезде бала бойдон экенбиз. Жаңыдан гана гүлүбүз ачылып келаткан экен...

Согушта мен сапёр батальонуна туш болдум. Согуш өткөн жолдордо биз канча көпүрө курбадык, канча өткөөл салбадык. Эсеп жетпейт. Дондон өттүк, Висла менен Дунайдан да өттүк.

Шыргалац сууга тоңуп, түтүн менен от ичинде өртөнөсүң. Жапыңдагы эле кишилер окко учуп жатса, тырп этерге ал калбай жан кашайганда ушул ок мага неге тийбейт деп наалыйсың. Бирок тиги алыскы чыгышта, эп тоодо күтүп жүргөндөрдү эстегенде кайдап кубат кирери билбейсиң, ожөрлөнүп-очөшүп кайра турасың. Жок, мен алыскы Памирден ушердеги бир көпүрөнүн астында өлүп калайын деп келген эмесмин. Көпүрө бекиткен жооп зымдарды тишим менен бурап бекитип, ажалга моюн сунгуң келбейт. Ошентип, ажалым жок экен, Берлинге жетип кайттым.

Почта баягы биз салган жолдон отот да, аялым тындырбай кат жазып турду. Болгон жаңылыктарды бүт жазат, менин ордуна жол мастери болуп калган, ошол ишин, жолду жазат. Жол деген жолуң асман тиреген Памирди артылып жатса, аялымдын көргөн күнү оор эле болуп жатканын сезип-билип жүрдүм, билгенде аргам канча.

Кырк бешинчи жылдын жазынап баштап кат үзүлдү. Фронтто эмселер болбойт, каттары дагы бир болукто адашып жүргөндүр деп өзүмдү өзүм жубатам. Бир жолу мени полктун штабына чакырышты. Жолдош старшина, мыкты согуштуң, мына сага ыраазылыктын белгиси деп сыйлык беришти. Үйүңө кайт, эми сенин керегиң ошоякта тиет дешти. Мен кубанбагандачы. Атүгүл телеграмма

салып жибердим. Кубангапымап эмпе үчүн мени монопотуму бүтүртпөй бошотуп жатышканын ойлобонму...

Туулуп өскөн жерге келдим, учетко турушка убакыт болор деп, жолдогу военкоматка да кайрылбадым. Эрте-рээк үйгө жеткиче шаштым. Жолулаш полуторка жолукту, ага түшүн алып Памир жолун өрдөп жүрүп бердим.

Канатым болсо учуп кетмекмин. Аскерде туш келди чапкылап жүрүп калган жап, буерде ташбакача жылжып бараткандай болом. Кабинаны каккылап, шоферду шаштырдым:

— Ылдамда, иничек, бу шалдырагыңдын аяар жери калбаптыр, тездет! Үйгө баратам!

Мына жетип да калдык. Бурулуштап кийин эле менин участогум. Чыдай албадым. Жүрүп бараткан машинеден ыргын туштум да, жол кабымды ийинге арта салып, чуркадым. Чуркап баратам, чуркап баратам, бурулуштап бурулдум... анан эсеңгиреп туруп калдым. Баары эле ордунда турат: тоолор деле ордунда, жол деле баягы. Бирок менин там-ташым ордунда жок. Тегерегимен кыбыр эткен жап көрүпбөйт. Үйүлгөн гана таш жатат. Биздин үй жолдон четте. тоо түбүндө эле. Суукка ык болгону менен, кысык жер эле. Үстүбүздөгү тик бетти карап алып, козүм тупара түштү. Баягы тик бет жок, көчкү жүрүп, кургуйлаган жар болуптур. Чоң темир чеңгел беттен ылдый тырмап өткөнсүп, көчкү жолуна туш келгендин баары шышырып кетиштир. Аялым кийинки катында кар калың жаады, эми жамгырлап турат деп жазыптыр болчу. Оозунуп жардырып, көчкүнү жүргүзүп салыш керек эле, бирок ал аялдын колунап келер иши...

Таппасаң сыйпалап кал деген дал мен болдум. Ажал менен миң жолу бетме-бет келип, тозоктун озүнөн тирүү келсем, мыпа!.. Кыймылдай албай теңселип тура бердим. Тоо жаңырта бакырып-бакырып алгым келет, үнүм чыкпайт, дарамет жок. Жан кетип, таш болуп катып калгансып, ичим түнөйлү тоңду да калды. Ийинимен жол кабым гана жылбышып жерге түшкөнүн сездим. Ал ошо түшкөн жеринде калды. Кыздарыма, аялыма ала келаткан белек-бечкегим бар эле, аскердик коробай-шөрөбайды жолдо кытырак таттиге алмашып алдым эле... Дагы бир сыйкырдуу укмуш болуп кетчүдөй эсеңгиреп тура бердим. Анан бурулуп кайра бастым. Мен бассам, тоолор нары бери теңселип кетет, мени баса жыгылчудай бери жылып келатат. Бир бакырып алдым да, качып жөнөдүм.

Кетейин! Бу каргыш тийген жерден тезирээк жоголоюп!
Мына ошондо боздоп ыйлаң, качып бараттым...

Каякка, каптин жүргөнүмү билбейм, үчүнчү күнү бир станцияга туш болдум. Ээл талаада адашып жүргөнсүн, эл арасында кангып жүрөм. Бир офицер атым айтын чакырат. Карасам, Хусайнов, аскерден бошонуп келатын-тыр. Туш болгон күнүмдү айтып бердим ага.

— Эми кайда барасың? — дейт.

— Кайда барарымды өзүм билбейм.

— Жок, — деди ал, — кайрат кыл. Сени миштин жалгыз сенделтпейм. Кеттик Тяншанга, барын жол салабыз, анан коро жатарбыз...

Ошентип ушуякка келип калдым. Алгачкы жылдары кап жолдогу көнүрөлөрдү салып жүрдүм. Убакыт өтүп жатты, бир жерден орун-очок алыш керек болду. Хусайнов ал учурда министрствого иштеп кеткен. Биз жакка келип калганда дайыма мага жолугуп отот. Жол мастерлигице кайра өт деген да ошол болду. Мен даабай жүрдүм. Жүрөгүм олүп калыптыр. Курулушта көчүлүк менен билбейсиң. Жол мастери болуп, ээл тоодо жалгыз жүрсөм дайыным эмне болот деп түнойүлдөндүм. Памирде башымап откопү эскире элек, эстеп чыкпайт. Ошону менен жашоом бүткөнсүйт, алдымда эчтеме жок сыяктанат. Үйлөнөйүн деген ой түк жок. Гүлбайра менен балдарымды ойлогондо башканы көргүм келбейт. Алардын ордун толтуруп берчү жан жоктой. Эптен эле күн көрүүгө үйлөнүм келбейт. Андан коро жалгыз жүргөнүм жакшы.

Акыры жол мастерлигине бармай болдум. Көрөйүн, болбосо бир жакка кете берермин. Мага ушу ашуунун белиндеги участкату беришти. Акырындан көнүп кеттим. Ашуу эмеспи, иши көп, кол бошобойт, ошого алаксып кеттимби, билбейм. Жан ооруткан кайгы да бара-бара эски дарттай болуп жымырылып унчукнай калды. Кээ бир түндөрдө гапа Памирдеги жок үйүмдүн ордуна сенек болуп турганым, жол кабым ийинимен жылбышын түшүп баратканы түшкө кирет... Андай күндөрү таң эрте ишке кетем да, түн киргиче үйгө келбейм. Ошентип жалгыз жүрдүм. «Тагдырдын мага деген дагы бир жакшылыгы бар чыгар...» — деп кээде көңүлдүн тереңи козголуп калат.

Бар экеп. Кыйнап келди. Андай болорун күтпөгөн элем.

Мындап торт жыл чамасы мурда кошунамын энеси ооруп калды. Өзү иштеп, үй-тиричилигинен чыга албайт. Кемпир болсо күндөн күнгө ылдыйлап баратат. Ошондо доктурга мен алпарып келмей болдум. Жол башкармасынан көр-жер ташыган машине келип калган эле, ошого салып алып шаарга жөнөдүм. Догдурлар ооруканага жаткыралы десе, кемпир болбой койду, үйгө, балдарымын кашына барып олойун деп. Эрдик кылсаң сүрө кыл, мени кайра алып кет, сообума кал. Болбосо убалыма калып жүрбө деди. Кайра алып жөнөдүм. Каш карайып калган. Бекет базанын тушунан отун бараткайбыз. Аңгыча шофер машинесин токтотту.

— Кайда барасыз? — деп бирөөдөн сурады.

Аялдын үнү угулду, шыбырты чыкты.

— Түшүңүз! — деди шофер. — Түшпөйсүзбү? — деп машинени жакып айдады.

Боорунда баласы, карысында түйүнчөгү бар келип борт түбүнө келди. Кузовго тартып алдым да, кабинанын түбүндөгү ыктап ордумду берип, озүм бурчка отурдум.

Нары жөнөдүк. Суук күч. Ызгаар шамал сөөктөн өтүп, чучугуца жетет. Келиндин баласы ыйлай берди. Термеп, сооротсо да болбойт. Бала кыйнала турган, апасын кыйнай турган. Кабинага отургузса болор эле, аерде ооруу кемпир араң баратат. Мен келинди ийининен түрттүм:

— Кана, баланы мага бериңизчи, басылып калгысы бардыр. Өзүңүз ылдыйырак жымырылып отуруңуз, шамал тийбесин.

Баланы чолок тонума каттым, боорума кыстым. Басылып, муруну бышылдай баштады. Маалына жете элек наристе экеп. Сол колтугума катып отургам. Бир маалда жүрөгүм лакылдап, ок тийген чымчыктай диртилдей кетти. Эмигедир толкундап сүйүнүп да, каңырыгым түтөп да отурдум: «Мен ушу бойдон эле бала корбой өтөмбү?» Бала болсо боорума жабышып, жүрөгүмдү жылытат.

— Уулбу?

Келип баш ийкеди. Пальтосу жука экеп, калчылдап үнүп барат. Мен кышкысып да тонумун үстүнөп плащымы түшүрбөйм, ишибиз ошондой. Баланы бир көлума кармап, бош жеңими сундум.

— Плащты чечиңиз. Бу кийимиңиз менен суукка урунуп каласыз.

— Жок, жөн эле коюңуз, — деп болбойт.

— Тартыңыз жөнди! — Жадегенде шамалга огожо болор.

Келин плащыма оронду, мен этегин кымтылап койдум.

— Кичине жылыпдыңызбы?

— Жылыпдым.

— Ушунтин да жолго кеч чыгасызбы?

— Ушундай болуп калды, — деди акырын муңайым үн менен.

Ал ортодо канчыгайга кирип калганбыз. Ушерде кенчилердин поселогу бар эле. Баары уйкуда, терезелери караңгы. Иттер арсылдап машина менен тең жарышты. Келин каякка баратканы мына ушунда эсиме келиптир. Кенчилерге келаткан го деп ойлогом. Анткени мындай нары ашуу, анап биздин участок, башка барар элдүү жер жок.

— Сиз келип калган жоксузбу? — деп келинден сурап, кабинаны каккыладым. — Ашууга аз калды, андан нары машина барбайт.

— Бул кайсы жер?

— Кен. Келаткан жериңиз буер эмеспи?

— Ийи... Ийи, ушерге, — деп коомайлапа айтты.

Анап шапып турду да, плащты берип, баласын алды. Бала кайрадап кыңылдай бантады. Бу келин жон келаткан келин эмес. бир балээ болгон окшойт деп, мен негедир кадиктене калдым. Ушу ит олгон суукка таштап кетебизби?

— Сиздин барар жериңиз жок көрүңөт! — деп түз эле айттым. — Оюңузга жамап албаңыз. Баланы мага бериңиз! — деп баланы колупап сууруп алдым. — Кыйыктап баңыз. Биздикине түнөп алыңыз, эртең өзүңүз билиңиз. Болду! Кеттик! — деп кыйкырдым шоферго.

Машина жүрдү. Келин бетин басып, шылкыйып отурду. Ыйлап отурдубу, ким билсип.

— Чочулабаңыз! — дедим жоошутуп. — Сизге жамап оюм жок... Мен жол мастерин Кулов Байтемир деген болум. Мага ишене берсеңиз болот.

Келинди баласы менен үйүмө орноштуруп койдум. Дагы бир бош бөлмөм бар бөлчү, мен ошоякка көчүп жаттым. Копкө уктай албадым. Оюм ош талаа. Тынчым кетти. Такыи сурай бергенди өзүм да жамап кором, бирок дагы бир кереги болуп жүрбөсүн деп, анча-мынча суроо каттым. Келин коңулдонбой, чечилбей жооп бериш отурду. Адамды кайгы басканда ар бир айткан сөзү-

нүп артында он сөздүк айтылбаган маани калат. Күйөөсүн таштап, үйүнөн чыгып кетиптир. Өзүн басынттырбаган неме окшойт. Күйүтү күчтүү болуп, муңканып отурса да, басынгысы жок. Арийне, ар кимдин өз ыктыяры. Бир билгени бар чыгар. Ошентсе да, жапжаш келин экен, боорум ооруду. Кыздай болуп тал чыбыктай буралат. Жайчылыкта наздуу, жайдары болуу керек. Ушундай жаандын кадырына жетпей айрылып калган ким болду экен? Түшүнсөм буюрбасын. Бирок өздөрүнүн иши го. Менин тиешем эмне. Эртең бир жолулаш машинеге салып жиберермин. Ошону менен кайыр кош.

Таң ата турдум да, жолду бир кыдырыш чыгып, кайра бат эле кайтып келдим. Конокторум эмне болуп жатты экен деп, көңүлүм тынчыбады. Ойготуп албаска бутумун учу менен басып, оозгу бөлмөдөгү мешти жактым, самоор койдум. Көрсө келип бая эле ойгонуп, туруп алыптыр, кетүүгө камышып жатыптыр. Рахмат айтып коёт мага. Чай ичмейин жибербей койдум. Түндөгү чыргоо бала оюну чыгып калган кызык кези экен. Апы кичише ойготом деп өзүм да ырахатка баттым... Чай ичин отурганда сурадым?

— Каякка бараттыңыз эле?

Келин ойлоно калып айтты:

— Балыкчыга.

— Ата-энеңиз ошёрде турабы?

— Жок. Алар айылда, Тосордон нары.

— О, анда машине которуп, дагы жүрот турбайсызбы. Кыйналасыз го.

— Мен аякка барбайм, — деди ойлуу, анан баласын кошо сүйлөдү. — Биз айылга бара албайбыз. Өзүбүз күпоолүүбүз.

Ата-энесинин тилин албай, өзү тапкан күйөөгө чыккан го деп болжодум. Көрсө, дал ошондой болуптур.

Жолго камыңды. Баланы көтөрүп, жол боюнда суука кайыгып тура бергенден көрө үйдө отура тургула дедим. Машинени мен деле токтотуп берем.

Жолго жеткиче мени сапаа басты. Эмпеликтен экенин билбейм, булар эми кетишет, мен болсом кайрадап жалгыз калам деген ойдун кусалыгы жүрөгүмдү мыжыгып барды.

Оболу жолулаш машине чыкпады. Анан бир машинеге өзүм кол көтөрбөй өткөрүп жибердим. Кайра корктым. Бул эмне кылганым? Мына ошондой эки ойдун ортосунда кыйноо тарттым. Машинелер өтүп жатты, мен

откоро бердим. Эмкисин токтотоюп дейм, апысы келгенде колум көтөрүлбөйт. Бетим чымырады. Тыякта алпни келип жакшы үмүт менен күтүп отурат. Өзүмө жиним келет, бирок колум көтөрүлбөйт. Жолдо аркы-терки басам. Актапып айтар себеп издейм. Тигинин кабинасы суук экен, айнеги жок, мууну машинеси эски экен, жапагы болсо, шофер аңыраңдап баратат, масны, балакет баскыр. Кабинасында киши бар машине өтсө баладан бетер кубанып калам. Азыр эмес, дагы кичине, дагы беш мүнөттөй үйдө отура турушсун. «Кайда барат? — деп ойлойм. — Айылга бара албайбыз деп өзү айтты. Балыкчыга барганда баласы менен каерге баш калкалайт? Бу кыштап чыкпай калат го. Андан көрө меникинде кыштай бербейби. Кичине тура турсун, акыл токтотсун, балким кайра эрине кайтар. Же күйоосу издеп келип калар...»

Шордуу башым ай! Жапа эле эрчиге келип, салып жибербей эмнеге өз жашымды кыйпадым! Үч саатча бир жерде басып жүрө берипмин. Өзүмө жиним келди. Кой, өзү эрчитип келип, анап машине кармайып. Болбосо болор эмес. Келип күтүп отуруп жадаса керек, үйдөн чыгып келатыптыр. Уялдым, тептектик кылган баладай жалтайладым.

— Күтүп калдыңызбы? — деген болдум. — Жолулап машине чыкпайт. Чыгарып чыкты, бирок ылайыгы жок. Кечирип коюңуз... Оюңузга жамап албаңыз... Кудай акы, үйгө кирип чыгыңызчы. Сурапам!

Келип таң кала муңайым тиктеди мени. Унчукпай үйгө кайра кирди.

— Мага боорунуз ачып жатса керек, — деди.

— Жок, андай деле эмес. Билесизби... Сиздин абалыңызды ойлоп корком. Кыйын болор. Кантин күн көрмөксүз?

— Ишке кирем. Иштеп көнгөн жан.

— Каерге?

— Бир жерге орношормун. Эмне болсо да кайра кайтпайм, айылга да барбайм. Иштесем бир күн өтөр.

Унчукадым. Эмне демекмин? Ызага ууккан неме оюна орпоктуу эчтеме түшпөй, өчөшкөнүнөн ошентип жатат. Босогодон бир чыккан соң кайда болсо да тартынбай кете берери бышык. Иштеп күн көрөм дей коюш оңой. Турмуш деген ойдой жеңил эмес. Бирок көздөгөнүнө көргөн адамды кантин айнытасың.

— Болуптур, чыгалыбы? — дедим акырың.

Турдук. Мен баланы көтөрүп, босогого жеткенде кайра токтодум.

— Иш эле болсо бизден деле табылат,— дедим.— Турар жай табылат, иштей бересиң. Чыны менен, калсаңыз кантет? Ашыкпаңыз. Кетем десеңиз сизди эч ким кармабайт. Ойлоп көрүңүз...

Келин оболу көнбөдү. Бирок акырында муяп калды.

Асел уулу Самат менен ошентип биздин участкага калып калышты.

Короодо жаңы салынган жалгыз бөлмө үй бар эле, бирок анын ичи суук болчу. Ошол үчүн болбой жатып Аселди уулу экөөн оз үйүмө киргиздим да, өзүм алиги бөлмөгө көчүп алдым. Жалгыз башыма жетет болчу.

Ошондон баштап турмушума өзгөрүү кирди. Көзгө көрүнгүдөй деле өзгөрүү жок, мен баштагыдай эле жалгыз боймун. Бирок жай кирип, адам болгонсудум. Көптөн берки жалгыздыктап жаңа чеккеп кара башым эми башка киши болуп, коңулум жылына баштады. Ырас, мурда деле таптакыр жалгыз эмес болчумун. Кошуна-колоң бар, кишилер менен иштейм, аларга жардам берем, алардан жардам алам. Бирок, баары бир жашоонун башка булуң-бурчу болот экен, ошол учурда жалгыздыгыңы билет экенсиң. Андан эч ким алаксыта албайт экен.

Балага абдан үйүр болуп алдым. Жол кароого чыкканда да жылуу ороп, ала кетем. Котором да жүрөм. Бош убактымын баарын анып кашында өткөрөм. Мурда кантти жалгыз жүргөнүмү түшүнө албайм. Коңшуларым да эстүү, жашкы кишилер эле. Аселди да, Саматты да жакшы көрүп кетинти. Баланы ким жамап көрсүн, а Асел болсо, ачык, кишиликтүү жап экен, баары менен бат эле ымала таап, сиңинип кетти. Аселдин ушу мүнөзүнөнбү, айтор бала менен боор этим менен тең болуп көрүпөт. Эмнесин жашырайын, капча тымныйсам да өзүмө өзүм жашыра албадым. Аселге коңулум түшүп калды. Эт-жүрөгүм элжиреп, өмүрлүккө сүйдүм. Жалгыз жүргөн көп жылдарым, тарткан азап, көп кайгым, бардык жоготкон кымбаттарым ушу сүйүүмө эрип, сиңип кетти. Бирок ачык айта албайм, акым жоктой. Асел болсо күйөөсүн күтүп жүрдү. Сыр бербесе да, аябай күтүп жүрдү. Жол боюнда иштеп жүрсө, өткөн-кеткен машиналарды үмүттүү карап калат. Кээде баласын көтөрүп алып, жолго чыгат да, мелтирер көпкө отурат. Күйөөсү ким экенин, кандай пеме экенин билбейм, же сурабайм, өзү да айтпайт.

Күндөр жылын отө берди. Самат чоңоюп келатты. Тышчы жок бир тентек чыкты дейсиң! Бирөө үйрөттүбү, же өз оюна келдиби, айтор бала мени ата дей турган болду. Коргон жерде жүгүрүп келип, аталап моюнума асылат. Асел муңайым жылмайып карап калат. Мен баланы кучактап туруп, коңулум эрин да кетет, каңырыгым түтөп да кетет. Атасы эле болсом го атаганат, бирок каптейин...

Ошол жылдып жайында бир күнү жол оңдоп жатканбыз. Машиналар адатынча өтүп атат. Бир маалда Асел бир шоферго кыйкырып калды:

— Ай, Жаптай токточу!

Машина күүсү менен отө берип токтоду. Асел шоферго жүгүрүп барды. Эмне сүйлөшкөнүп билбедим, бирок Аселдин:

— Калп айтасың! Ишенбейм! Кет, жогол! Кет дейм! — деп чаңырганын уктум.

Машине кете берди, Асел болсо жолду кесе чуркап, үйгө кетти. Кыязы ыйлап кетти.

Ошондон кийин иштей алсамчы. Бу ким болуп кетти? Аселге эмне деди? Оюм онго, сапаам сапга бөлүндү. Чыдай албай мен да үйгө жөнөдүм. Бирок Асел чыкпады. Кечинде үстүнө кирдим.

— Самат кайда? Сагындым го аны!

— Тигине, — деди Асел суз.

— Ата! — деп Самат мага талпынды. Баланы көтөрүп алып, эркелеттим, ойлоттум, Асел ушчүкпайт, кападар отурат.

— Асел, эмне болду сага? — дедим акыры.

Асел оор үшкүрдү.

— Баке, мен кетпесем болбойт, — деди ал. — Бу жерди чаңып жаткан жерим жок. Сизге миң мертебе ыраазымын. Бирок кетейин... Кайда барарымды өзүм билбейм, баш оогон жакка кетейин...

Байкасам чын эле кетчүдөй. Мен чыпып айтпасам болчудай эмес.

— Каптейин, Асел, кармап калар акым жок. Силерсиз мен деле буерге тура албайм го. Мен да бир жакка жөнөөрмүн. Бир жолу жер баскан үй-жайымын ордунап кеткеним бар эле. Анып эмнесин айтайын. Өзүң билесиң да, Асел. Эгер сен кетип калсаң, мен үчүн бу жер да Памирдегидей эле болот. Ойлон, Асел... Агерим ал издеп келип калса, аны менен кетүүгө жүрөгүң тартылса, мен бөгөт турбайм. Качан болсо жолуң ачык, Асел.

Ушуну айтып, Саматты алдым да, жолго кеттим. Экоөбүз көпкө жүрдүк. Бобөгүм эчтеме менен иши жок, дүйнөкапар...

Асел кете койбоду. Бирок эмне ойлоп, кандай бүтүмгө келгенин билбейм. Санааркап жүрүп, ошол күндөрү өзүм түнөрө катып кеттим.

Бир күнү корого кирсем, Самат там-туң басайып деп жүрөт. Асел сүйөн-таян алыштыр, жыгылабы деп корккону да. Мен карап туруп калдым.

— Баке, карачы, уулуң басып калды! — деп Асел сүйүнчүлөдү.

Эмне деди? Уулуң дедиби? Колумдагы күрөктү ыргытып жиберип отура калдым да, баланы чакырдым.

— Тай-тай, тайлагым! Келе койчу, кана өзүң басып кел, коркпо!

Самат капатын жайып, боюп таштады.

— Ата! — деп тышың-тышың бут шилтеди. Мен илип алып көкөлото көтөрдүм да, боорума кыстым.

— Ата дегеп сөзүңөн айланайып, кулунум!

Анан Аселге апкаарыбай кайрылдым!

— Асел, эртең Саматтын тушоосун кеселичп! Балдарды жарыштырып, эл-журттун батасын алалы.

— Жаарайт, Баке! — деп Асел жадырай күлдү.

— Анда даярданалы. Сен ала жип эшип кой...

Ошентип аттандым да, тамыр-тааныш малчыларга чаптым. Бир жандык, кымыз апкелдим. Эртеси кошуна-колоңдорду чакырып, тойчук бердик.

Саматты жерге коюп, эки бутуп тушаң, жапына кайчы койдум. Анан балдарды жарыштырдым. Балдар чурочуу түшүп, чуркап келишти. Чыгып келгени тушоону кести.

— Кана, уулум, чурка эми! Алгыла, балдар жетелеп кеткиле! — дедим.

Балдар чуркап кетишти. Самат алардын артынан тең-тең жөнөдү.

— О, журт! Менин кулунум жер бетине даң салып жөнөдү! Өмүрүңдө мүдүрүлбөй жүрсүн, батаңдарды бергиле! — деп кыйкырдым.

Тургаңдар жабыла бата беришти.

Самат балдардын артынан бара түшүп, бир кылчайып: «Ата!» — деди да жыгылып кетти. Асел экоөбүз тең жүгүрүп бардык. Баланы жерден көтөрүп алсам, Асел козү жалжылдап мага:

— Баке, ниетице жапым курман! — деп айтты.

...Ошештип экөөбүз баш коштук.

Кышында балабызды алып, айылдагы ата-эпесине барып келдик. Таарынычка биротоло карайып алышкан экен. Асел экөөбүз жон-жайыбызды айтып түшүндүрдүк, кечирим сурадык. Мен аларга болгон ишти болгондой айтып бердим. Жээн небересин көргөн соң, анан дагы биздин келечек ыптымагыбызга деп, акыры кемшир-чалдып таарынычы тарады, Аселдин күнөөсүн кечиришти.

Мезгил билинбей өтө берди. Самат азыр бешке чыгып калды. Асел экөөбүз ыптымактуубуз. Бир гана сөздү козгобойбуз, эскербейбиз. Ал киши биз үчүн жок эсептүү, унчугушпай ушуга макулданып алгандайбыз...

Бирок турмушта баары эле ойлогондой боло бербейт. Кече жакында ошо жигит пайда болду.

Жолдо авария болуптур. Түп ичи эле. Мен жардамчы коңшум экөөбүз эмне болгонун билемке жүгүрүп бардык. Барсак, жүк машине жол жээгиндеги калканыч мologo урунуптур. Шофер жаралуу, анын үстүнө мас, эсучун билбейт. Тааныдым, бирок атың эстей албадым. Мурда бир жолу бизге жардам берип, ашуудан сүйрөп чыккан эле. Долондун ашуусу оюнчук эмес. Мурда ашуудан машине сүйрөп чыгыштыр деген болгон эмес. Ал жигит өжөр, кок пеме экен, акыры бизди участокко жеткирген. Анда мен аны абдан жакшы көрүп калгам, тобокелчил эр мүнөзүн жактыргам. Кийинчерээк бир шофер прицеп сүйрөтүп келатын, ашуунун белине аз калган жерде кюветке оодарып алып, таптап кетиптир. Ошол кызуу кандуу жигит болду бекен деп биле албай калгам. Аз болсо көздөгөнүнө жетмек экен, бечара деп аяп калгам. Андан соң машинелер прицеп сүйрөп, ашуу аша баштады. Эбин тааптыр, балдар туура кылган.

Ачыгып айтсам, Асел чанып кеткен жигит ушул экенин алгач билбедим. Бирок билсем деле ошону кылмакмын. Үйгө апкелген жерден билдим. Асел кучактап келаткан отуну колдоп түшүп, алайып калганда эле билдим. Бирок бирибиз да сыр бербедик. Жаңы тааныш сыяктанып койдук. Баарынан да мен озүм карманбасам болмок эмес. Экөө тил таап, кайра жарашып алабы, кайдап билейин, эгер андай болсо байкоосуз сөз менен жараларып жаңыртып, жолто болбоюн деп кармандым. Менин тиешем да жок эле, эчтеме бүтүрө алмак эмесмин. Бүтүрсө экөө бүтүрмөк. Экөөнүн башынан бир өткөн мурдагы таржымал турмушу бар, экөөнүн ортосунда бала

бар. Баланы эркекетип, боорума кысып, мен керебетте жатам.

Ошол түнү эч кимибиз уктабадык, таң атканча ар кимибиз өз тагдырыбызды ойлон жаттык. Мен өз тагдырымды...

Асел баласын алып, кетсе кете берет. Жолуп тоспойм, башы бош. Эмне кылышты акыл ойлоп, экөө чечсип. Мен болсом... Мен эмне, менин катышым жок, мен жолто болбошум керек...

Ал жигит азыр да өтүп жүрөт ушу жол менен. Ушунча жылдан бери кайда жүргөн, эмне иш кылган, билбейм, билгенде эмне кылмакмын. Өздөрүңүн иши...

Байтемир экөөбүз жол кыдырып бүтүп келаттык. Күн батып бараткан. Теңир-Тоонун көк жалтаң чокулары батып бараткан күндүн нуруна когүлжүм-кызыл тамыжып, тунук көк асманды челип турду. Жолдон тынбай күркүрөп машинелер өтүүдө.

— Акыры ушундай болуп чыкты,— деди Байтемир ойлуу баса түшүп.— Мен ушул үчүн үйдөн алыс кеткеним болбойт. Эгер Асел кетем десе, көңүлү таза кеткендей болсуң, мага ачыгын айтып, баласына ак батамы алып кеткендей болсуң. Самат мага өз уулуман да ысык. Бирок ата-энесинен ажыратып кала албайм... Ошол үчүн аттанып үйдөн алыс чыкпайм. Памирге төтөн бара албайм. Баятан бери бу тарыхты да гезитиңиз үчүн деп айтып жаткан жерим жок. Жөн эле адам менен адам сырдашпайт бекен...

ЭПИЛОГ ОРДУНА

Илияс экөөбүз Оштон кош айтыштык. Ал Памирге кетти, мен өз жолума түштүм.

— Барып Алыбекти табам. Жаңы турмуш баштабасам болбойт! — деп кыялдана айтты, Илияс.— Мени куруган адам экен деп ойлобоңуз. Мезгили келсе мен да үйлөнөрмүн. Үйлүү-жайлуу, бала-бакыралуу болормун. Жаңы дос, жолдош күтөрмүн. Бирок түбөлүк жоготкондорум кайрылып келбес, орду толбос... Ассалди, аны менен бир өткөргөн өмүрүмдүн сонун кезин өлөр-өлгөнчө унута албасмын.

Илияс башын жерге салып, ойлонуп калды. Анан дагы кошумчалады:

— Баякка жөнөөр алдында көл жээгине, баягы жар-кабакка бардым. Теңир-Тоо менен, Ысык-Көл менен коштоштум. Армандуу өмүрүмдүн күбөсү, Ысык-Көлүм, кош! — дедим. Сары жээк, көк айдың көлүм, ушу көркүң менен кошо ала кетсем болор эле, бирок сүйүктүү кишини сүйүүсүн алып кете албадым, аны сыңары сени да алып кете албайм. Кош! Асел! Кош, кызыл жоолук делбирим! Кош, сүйгөнүм! Бактылуу бол!..

1870

1870

1870

1870

1870

1870